

ŠTUDENTSKA SEKCIJA

Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča Maribor

ŠTUDENTSKI ZGODOVINSKI ČASOPIS

Časopis za humanistične in družboslovne vede

2016/2017

št. 1

ŠTUDENTSKI ZGODOVINSKI ČASOPIS

Časopis za humanistične in družboslovne vede

Izdajatelj

in

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, 2000 Maribor

Glavna in odgovorna urednica Ana Šela

Lektorja Ana Šela in David Prajnc

Recenzenta doc. dr. Aleš Maver in David Hazemali

Oblikovanje Janja Primožič

Tisk

Rolgraf tiskarna, d.o.o.
Litostrojska cesta 58
1000 Ljubljana

ISSN: 1854-889X

Letnik 2016/2017
Številka 1.

Naklada 150

Slika na platnicah Thomas Cole, *The Consummation of Empire*.
The Course of the Empire, olje na platnu (1836).

Oktober, 2017

VSEBINA

Tadeja MELANŠEK VELIKI POŽAR V RIMU	1
Domen KODRIČ PROELIUM AD FLUVIUM, FRIGIDUM	9
Uroš TURNŠEK BENETKE IN ČETRTE KRIŽARSKI POHOD	17
Simon OČKO KARTOGRAFIJA VZHODNE AZIJE	25
David PRAJNC PIRANSKE SOLINE OD ZAČETKOV DO KONCA 19. STOLETJA	33
David HAZEMALI PRVA SVETOVNA VOJNA IN OGNJENI KRST PREKMURSKIH FANTOV	43
Ana ŠELA ADOLF HITLER: UNIČUJOČI ALI KNJIŽNI MOLJ?	55
Rok PIRIH ŽIVLJENJE RANJENCEV V PARTIZANSKI BOLNICI FRANJA	65
Rok GORJUP POSKUS SUBVERZIJE V ALBANIJI	75

BESEDA UREDNICE

Spoštovani bralci!

Študentski zgodovinski časopis je hrbtenica Študentske sekcije Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča Maribor. Predstavlja zanimanja, razmišljanja, raziskovalne kompetence in delo študentov zgodovine Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, ki se ob rednih študijskih obveznostih ukvarjamo z zgodovino in širimo lastna obzorja, s pisanjem in objavljanjem člankov pa tudi obzorja drugih. Časopis je skozi leta predajanja žezla in palice med študenti z značilnim videzom in slogom postal tradicija Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti. Pa vendar, *tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Časi se spreminjajo in mi se spreminjamo z njimi. Skrivnost napredka je namreč bržkone v tem, da na dobrih temeljih gradimo novo, boljše. Tako letos v rokah držite prenovljen časopis svežega videza, ki pa v svojem bistvu, v svojih temeljih ohranja namen, sporočilo in idejo ustanoviteljev časopisa: podpiranje izvenštudijskega raziskovanja in ustvarjalnosti ob odkrivanju novega.

V letošnji številki vas lahko v prvih treh člankih prav od vročega zmrazi ob branju o velikem požaru, ki je prizadel Rim, napredujete v Rimski imperij na naših tleh, kjer se poučite o eni najznamenitejših bitk na naših tleh ter se podate na četrti križarski pohod od Benetk pa vse do Konstantinopla. Potujete lahko vse do daljne Azije, pri čemer lahko pozabite na zemljevid, saj boste spoznali zanimivosti zgodovine azijske kartografije, iz daljne Kine pa se lahko vrnete na domača tla in podrobneje spoznate zgodovino bisera slovenske Istre – Piranske soline. Ko ste že na zahodu, se poučite o še premalo raziskani temi slovenskih vojakov iz Prekmurja v prvi svetovni vojni, v članku Hitler – uničevalni ali knjižni molj se seznanite s Hitlerjevo in nacistično bralno kulturo, v članku, ki sledi, pa o tem, kako so bili med drugo svetovno vojno oskrbovani ranjenci v znani bolnici Franja. Zaključite lahko na Balkanu z zanimivim člankom, polnim političnih spletk in akcije.

Študentski zgodovinski časopis letos ponuja svežino in raznolikost preteklosti, obeta zanimivo branje in daje podlago za prihajajoče številke. Upam, da bo k pisanju, raziskovanju, odkrivanju in razmišljanju spodbudil čim več ljubiteljev zgodovine. Ne glede na vse, kar se v svetu dogaja, namreč še vedno drži, da investicija v znanje prinaša najvišje obresti. Tako ali drugače. Prijetno investiranje!

Ana Šela,
odgovorna urednica

Tadeja Melanšek
diplomirana zgodovinarica (UN)

VELIKI POŽAR V RIMU

Povzetek

Ena izmed večjih katastrof, ki je doletela Rimski imperij, je gotovo veliki požar iz leta 64. Od štirinajstih okrožjih so bila tri popolnoma uničena, v sedmih je bilo nekaj delno požganih in porušenih stavb, štiri pa so ostala nepoškodovane. Po požaru se je v mestu pričelo načrtno graditi – pravilno so odmerili parcele, zgradili široke ceste in odprli dvorišča. Pričeli so tudi z gradnjo izjemno velikega kompleksa Domus Aurea. Neron se je neupravičeno zapisal v zgodovino kot krivec za požar. Večina sodobnih zgodovinarjev je namreč mnenja, da je bil ta vsaj v začetku naključen. Prav tako ne moremo Neronovega napada na kristjane označiti kot začetek preganjanja kristjanov v Rimskem imperiju.

T. i. neronsko preganjanje je bilo namreč omejeno le na Rim in se je še istega leta zaključilo z usmrtitvami.

UDK: veliki požar, antični Rim, leto 64, Neron, Domus Aurea

Veliki požar v Rimu in njegove posledice

V poznih večernih urah 18. julija 64 je v Rimu izbruhnil požar, čigar posledice so bile katastrofalne. Goreti je pričelo v delu mesta, kjer se cirkus *Maximus* dotika Palatinskega in Celijskega griča oziroma območju, posejanem s hišami, trgovinami in manjšimi tržnicami, kjer je bilo veliko vnetljivega materiala. Ogenj se je zelo hitro širil, k čemur sta pripomogla predvsem dva dejavnika: močan veter in zgradba Rima: njegove ozke in vijugaste ulice ter velike hiše, ki so stale v neredni vrsti. Neron je bil v času, ko je izbruhnil požar, v Anziu, kamor se je umaknil pred vročino, ki je pripekala v Rimu. 19. julija med eno in drugo uro zjutraj je iz Rima prišel sel in Nerona obvestil o požaru. Cesar je takoj, ko je zvedel za požar, odšel v Rim. Ogenj je kmalu dosegel tudi Palatin, kjer je ležala Neronova palača *Domus Transitoria*¹. Tam je imel cesar med drugim shranjeno tudi svojo umetniško zbirko, na katero je bil izjemno navezan.²

Požar je terjal veliko število smrtnih žrtev – mnogi so umrli od zadušitve ali pa so jih poteptali do smrti. Neron je odprl Marsovo polje, Agripova poslopja³ in svoje vrtove ter dal tam postaviti barake, kamor so se nato preselili prebivalci, ki so ostali brez strehe nad glavo. Znižal je tudi ceno žita ter dal pohištvo in ostale potrebščine prepeljati iz Ostije ali iz bližnjih podeželskih naselij. V *Analih* je zapisano, da si zaradi groženj nihče ni upal gasiti ognja ter da so nekatere skupine ljudi še dodatno požigale. To bi lahko razložilo, zakaj je požar tako dolgo trajal.⁴ Po pričevanju Tacita so na šesti dan ob vznožju Eskvilinskega griča požar uspeli ustaviti. To so dosegli tako, da so na vetrni strani porušili stavbe ter drevesa in s tem oslabili ogenj. A hitro za tem je sledil nov požar. Goreti je pričelo na emilijanskih posestvih Tigelina, torej v okrožju, ki je bilo precej oddaljeno od kraja, kjer je prvotno izbruhnil požar. Nov požar je pustošil v bolj odprtem delu mesta, zaradi česar je v njem umrlo manj ljudi, kot jih je v prvem, a uničenih je bilo ogromno svetišč in okrasnih stebrišč.⁵

Rim je bil razdeljen na štirinajst okrožij. Po poročanju Tacita so bila zaradi požara popolnoma uničena tri okrožja, v sedmih je bilo nekaj delno požganih in porušeni stavb, štiri okrožja pa so ostala nepoškodovana. Pogorelo je ogromno število palač, hiš in svetišč – po ocenah francoskega zgodovinarja Gerarda Walterja je bilo v požaru uničenih okoli 10 % zgradb v Rimu. Svetonij je zapisal, da je bilo v požaru uničeno »vse, kar je ostalo iz davnine in je bilo vredno ogleda in spomina«. Čeprav je bilo v požaru uničenih veliko pomembnih objektov,

1 Danes lahko pod ruševinami Domicijanove palače *Domus Augustana* vidimo le manjše dele te palače. (David Shotter, *Nero* (London, 2005), str. 59 (dalje: D. Shotter, *Nero*)).

2 Gerard Walter, *Nero* (London, 1957), str. 144–145, 154 (dalje: G. Walter, *Nero*); D. Shotter, *Nero*, str. 54; Massimo Fini, *Neron: dva tisoč let klevet* (Ljubljana, 2011), str. 128–129, (dalje kot: M. Fini, *Neron*); Publij Korneij Tacit, *Analii* (Maribor, 1968), str. 427–428 (dalje: P. Tacit, *Analii*).

3 Ta so vključevala: Panteon, terme, Vipsanijev portik, Saepto Julio in Diribitorium. G. Walter, *Nero*, str. 148–149.

4 V Rimu je bilo veliko požarov podtaknjenih. Ogenj so uporabljali tudi kot metodo v vojskovanju in bakle so bile prisotne v vseh večjih izgrejih G. Walter, *Nero*, str. 159.

5 G. Walter, *Nero*, str. 145–146, 158; M. Fini, *Neron*, str. 126; P. Tacit, *Analii*, str. 428–429; Dio Cassius, *Roman History* : book 61–70 (London, 2000), str. 113–115 (dalje: D. Kasij, *Roman History*).

je ta izjava pretirana.⁶

Kljub temu, da je pričelo goreti tudi v cirkusu *Maximus*, ta ni mogel biti resneje poškodovan, saj so že aprila naslednjega leta v njem potekale tradicionalne igre v čast Cerere. Zgleda, da je bil Palatin le delno uničen, gotovo pa je ogenj znatno poškodoval cesarjevo palačo. Po poročanju Tacita je Neron odprl Marsovo polje ter Agripova poslopja in tam postavil zatočišča, iz česar lahko sklepamo, da požar teh delov ni dosegel. Zdi se, da tudi Kapitol ni bil resneje poškodovan. Slabše jo je odnesel Forum. Verjetno je bil ves Forum južno od *Via Sacre* skoraj v celoti uničen, severno od te ceste pa je ostal nepoškodovan. Močno je bilo poškodovano tudi Vestino svetišče, če ne celo uničeno, tako kot tempelj Jupitra Statorja.⁷

Neronovi ukrepi

Po požaru se je v mestu pričelo načrtno graditi – parcele so pravilno odmerili, zgradili široke ceste in odprli dvorišča. Do tedaj je v Rimu stalo veliko število visokih stavb z več nadstropij, ki pa niso bile stabilne in so se posledično pogosto podirale. Neron je določil, da višina teh hiš ne sme presegati 25 metrov. Zaradi nižjih stavb, širših ulic in bolj odprtih prostorov se je bilo težje izogniti pripeki sonca, zato so zgradili portike (pokrita stebrišča). Neron je glede na stan in premoženje posameznika razpisal nagrade, za katere so se lahko potegovali, če so do določenega datuma dogradili palače in stanovanjske hiše. Za nekatera poslopja je želel, da se jih zgradi brez tramovja in iz kamna, ki je odpornejši na ogenj. Dalje je odredil, da stavbe ne smejo imeti skupnih sten, temveč mora imeti vsaka lastne zidove in gasila za ogenj. Čeprav so bile te odredbe sprejete, da bi se mesto v prihodnosti lahko bolje odzvalo v primeru požara, nekaterim niso bile všeč. Ljubša jim je bila stara zidava, ki ni prepuščala sončne pripeke. Tacit je zapisal, da so sprejete odredbe služile tudi »v *olepšanje novega mesta*«. ⁸

Neron se je lotil še enega velikega projekta, imenoavnega *Domus Aurea*. Zdi se, da je že na začetku vladanja razmišljal o gradnji palače, ki bi bila vredna njegovega imena. Domnevno se je zgodnja faza projekta pričela že leta 60, torej ko še ni bilo dejanske potrebe po novi palači, saj je tista na Palatinu še vedno stala. To je leta 64 spremenil požar, ki je s seboj prinesel dva velika dejavnika: v požaru je bila uničena palača *Domus Transitoria*, ki jo je torej bilo potrebno obnoviti, in drugič: požar je za seboj pustil veliko površino ruševin, s čimer so Neron in njegovi arhitekti dobili priložnost, da zgradijo še večji objekt. *Domus Aurea* pa ni zajemala le cesarjeve palače na Palatinu, temveč tudi velik park, ki se je razprostiral od Eskvilina do Celija. V parku na južnih pobočjih Eskvilina je ležala luksuzna podeželska

⁶ P. Tacit, *Anali*, str. 428–429; G. Walter, *Nero*, str. 146; Gaj Svetonij Trankvil, *Dvanajst rimskih cesarjev* (Ljubljana, 1960), str. 238 (dalje: G. Svetonij, *Dvanajst rimskih cesarjev*).

⁷ G. Walter, *Nero*, str. 147–150; P. Tacit, *Anali*, str. 428.

⁸ P. Tacit, *Anali*, str. 430; M. Fini, *Neron*, str. 139–140.

vila, ki danes predstavlja edini dobro ohranjeni fragment tega velikega kompleksa. V *Domus Aurei* je ležalo tudi umetno jezero, neznana konstrukcija v območju Celija, velik kip Nerona in razni drugi objekti.⁹ Zaradi ogromnih stroškov, ki jih je terjala zidava, je Neron je pričel pobirati velikanske vsote od zasebnikov in skupnosti – denar je pridobil s prisilo in kot izgovor uporabil požar ali s prostovoljnimi prispevki. Tacit je zapisal, da je Neron z zbiranjem denarja popolnoma izžehl province, zavezniške narode in t. i. svobodna mesta. Oplenili naj bi celo svetišča v mestu in iz njih odnesli zlato.¹⁰

O Neronovi krivdi

Večina sodobnih zgodovinarjev verjame, da Neron ni zakrivil požara in da je bil ta vsaj na začetku naključen. Podrobneje si bomo ogledali prepričanja treh antičnih avtorjev: Tacita (56–ok. 120), Svetonija (ok.69–ok.140) in Kasija (ok.150–234).¹¹

Tacit je v *Analih* zapisal »sledila je nesreča; ni dognano, ali slučajno ali po cesarjevi zlobi«, in s tem dopuščal možnost, da je Neron zakrivil požar. Nasprotno sta Svetonij in Kasij cesarja neposredno obtožila, da je požgal Rim. Vsak izmed njih je tudi podal razloge, zakaj naj bi Neron to storil. Tacit je zapisal, da se govori, da je Neron požgal Rim, ker je želel ustanoviti novo mesto, ki bi nosilo njegovo ime in tako postati slaven. Svetonij pa je zapisal, da je nekoč Neron na grški stih: »Kadar umrem, naj z ognjem se zemlja pomeša!« odgovoril: »Ne šele tedaj, marveč že za mojega življenja«. Po njegovem mnenju, naj bi Neron za požig Rima uporabil izgovor, da ga motijo grde stavbe in ozke ulice v mestu. Kasij pa je menil, da je cesar to storil zato, ker je kralju Priamu zavidal redko srečo, da je imel možnost videti, kako sta bila njegova država in prestol skupaj uničena. Med avtorji se razlikujejo tudi pogledi o tem, kako je požgal mesto. Tacit je zapisal, da so po mestu odmevale grožnje, ki so prepovedovale gašenje ter da so nekateri očitno metali bakle in zraven vpili, da vedo, kdo jim je to naročil. K temu nato doda, da so ti to počeli bodisi zato da bi ropali ali pa ker so imeli tak ukaz. Svetonij pa je dejal, da je Neron poslal svoje može, da so zanetili požar. Po njegovem pričevanju naj bi bili ti pri tem dejanju tako očitni, da so jih mnogi bivši konzuli celo zalotili v svojih hišah. Tudi Kasij je napisal, da je Neron poslal svoje može, a v njegovi verziji so ti delovali prikrito.¹²

Če bi bil Neronov motiv za požig Rima želja, da bi postal enak Priamu, bi svojim služabnikom verjetno ukazal, naj požar podtaknejo takrat, ko bo on v mestu. V resnici pa so ga sredi noči zbudili in se je moral odpraviti na triurno pot. Drug možen motiv je, da je Neron

9 P. Tacit, *Anali*, str. 430; Lary F. Ball, *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution* (Cambridge, 2003), str. 1–4.

10 P. Tacit, *Anali*, str. 431; D. Kasij, *Roman History*, str. 117.

11 Vladeta Janković, *Kdo je kdo v antiki: mitologija, zgodovina, umetnost*, (Ljubljana, 2004), str. 95, 352–353.

12 G. Walter, *Nero*, str. 151–152; P. Tacit, *Anali*, str. 427–428; G. Svetonij, *Dvanajst rimskih cesarjev*, str. 238; D. Kasij, *Roman History*, str. 111.

požgal Rim, ker je želel zgraditi novo, boljše mesto. A v tem primeru je zelo čuden izbor lokacije, kjer je pričelo goreti. Če je Neron res želel zgraditi boljše mesto, zakaj ni požara podtaknil v najslabših okrožjih, kot je npr. bilo *Suburana*. Verjetno je moral sklepati, da bo požar zajel njegovo pravkar prenovljeno palačo. Tudi če bi se Neron odločil, da mu palača več ni všeč, gotovo ne bi žrtvoval svoje umetniške zbirke in drugih dragocenosti, ki jih je hranil v njej. Prav tako ni jasno, zakaj bi se tako trudil pri gašenju požara in pri pomoči žrtvam. Nekateri zgodovinarji opozarjajo tudi na to, da je bila tisto noč polna luna in da so to slabe okoliščine za nekoga, ki bi želel neopaženo podtakniti požar. Zato je zelo verjetno so govornice, da je Neron požgal Rim, razširili njegovi sovražniki.¹³

O Neronu se je ohranila še ena zgodba, o kateri so pisali že prej omenjeni avtorji. Med požarom naj bi se Neron povzpел na mesto, od koder je imel lep razgled nad Rimom, ki je bil v plamenih in opeval zavzetje Troje. Kot po navadi tudi tukaj Tacit ne napiše, da je Neron to storil, ampak le, da se je o tem razširila govornica. Po drugi strani sta Svetonij in Kasij to navedla kot dejstvo. A pomembno je vedeti, da je vsak izmed njih navedel drugo lokacijo, od koder bi naj Neron to storil. Tacit zapiše, da naj bi Neron opeval zavzetje Troje iz domačega odra – Neron je imel dve gledališči: eno v svoji palači na Palatinu, ki je gorela, in drugo v Anziu, kar bi bilo časovno težko izvedljivo. Pot iz Anzia do Rima je namreč trajala približno tri ure. Tribun Flavus pa naj bi cesarja v Rimu srečal, ko je bilo še temno. Glede na to, da je bil julij in se je začelo jasneti okoli petih, lahko sklepamo, da je Neron, ki je za požar zvedel med eno in drugo uro zjutraj, takoj odhitel v Rim. Kasij zapiše, da se je Neron povzpел na streho svoje palače in od tam oblečen kot igralec lire opeval zavzetje Troje. To se zdi precej nemogoče, saj je palača gorela. Svetonij je dejal, da je Neron v svojem gledališkem kostumu gledal požar iz Mecenovega stolpa. Tukaj je potrebno opozoriti, da se ta lokacija zdi še najbolj verjetna. Obstaja možnost, da je Neron, ki je bil bolj umetniške narave, res izrekel znane verze Homerja, manj verjetno pa se zdi, da je to storil oblečen v gledališki kostum in ob spremljavi lire.¹⁴

Preganjanje kristjanov

Tacit zapiše, da so se po Rimu kmalu začele širiti govornice, da je za požar kriv cesar, zaradi česar je Neron krivdo zvalil na kristjane¹⁵. Najprej so prijeli tiste, ki so priznali krivdo, nato pa so z njihovo pomočjo ujeli še veliko število tistih, »ki jim ni bila dokazana toliko

13 G. Walter, *Nero*, str. 155–157; M. Fini, *Neron*, str. 125–126.

14 G. Walter, *Nero*, str. 153–155; P. Tacit, *Anali*, str. 428; G. Svetonij, *Dvanajst rimskih cesarjev*, str. 238–239; D. Kasij, *Roman History*, str. 115.

15 Leta 1935 je Paul Vallette preučil poglavja XXXIII–LXXIV 15. knjige *Analov* in dejal, da je tekst nepovezan in poln nejasnosti. K temu je nato Gerard Walter v svojem delu *Nero* še dodal, da je Tacit, ki skozi svoje delo neomenja kristjanov, na tem mestu o njih, kar naenkrat zelo dobro poučen. Še več: uporabljal naj bi celo podobne izraze, kot so jih uporabljali krščanski pisci v prvih stoletjih cerkve. Glede na to, da nas je vsebina 15. knjige *Analov* dosegla preko kopije iz 11. stoletja, obstaja možnost, da so izvorno besedilo mestoma rahlo spremenili. G. Walter, *Nero*, str. 173.

Požar v Rimu. Slika je nastala med letoma 1770 in 1790. Tehnika: olje na platnu.

(Vir: Hubert Robert. *The Fire of Rome*. Dostopno na spletu: www.munahavre.fr/en/collections/artworks-in-context/15th-18th-century/robert-fire-rome. (Pridobljeno: 10. 5. 2017)).

krivda pri požaru, kakor sovraštvo do človeškega rodu«. Med kristjani je bilo veliko število sužnjev, pri katerih je bilo dokaze dovoljeno pridobiti tudi z mučenjem, zaradi česar so se med obtoženimi znašli tudi nedolžni. Pri ovadbah so bili zelo prizadevni tudi Judje. Vse skupaj je bilo na smrt obsojenih med dvesto in tristo kristjanov.¹⁶

Večino obsojenih so žive sežgali, druge so pribili na križ ali jih oblekli v živalske kože ter vrgli psom. Čeprav te kazni danes zvenijo izjemno krute, so bile v antičnem Rimu nekaj običajnega. S sežigom na grmadi so od nekdanj kaznovali obtožene za naklepni požig ali izpostavili zverem. Prebivalce brez državljanstva in sužnje so kaznovali s križanjem. V Analih piše, da so kristjani umirali ob zasmehovanju in da je Neron ob tej priložnosti celo odprl svoje vrtove ter priredil gledališko zabavo. Tacit je zapisal: »Zato se je zbudilo sočutje s sicer morda res krivimi, ki so zaslužili najhujšo kazen, a so bili žrtvovani - ne obči koristi, ampak krvoželjnosti enega človeka«.¹⁷

Napačno bi bilo, če bi ta napad označili kot začetek preganjanja kristjanov zaradi njihove vere. T. i. neronsko preganjanje je bilo namreč omejeno le na Rim in se je končalo z usmrčitvami še istega leta. Kasneje je prevladalo prepričanje, da je požar zakrivil Neron in nato zanj obtožil kristjane. Tukaj je zelo zanimiva tišina krščanskih avtorjev. Med prvimi krščanskimi avtorji, ki so pisali po požaru, namreč ni noben uporabil različice, ki bi nakazovala na Nerona. Šele na začetku petega stoletja je Severus Sulpicius kot prvi krščanski zgodovinar Neronu očital, da je povzročil požar in krivdo nato zvalil na kristjane.¹⁸

¹⁶ P. Tacit, *Anali*, str. 431; M. Fini, *Neron*, str. 134.

¹⁷ P. Tacit, *Anali*, str. 431; M. Fini, *Neron*, str. 134.

¹⁸ G. Walter, *Nero*, str. 159–174; D. Shotter, *Nero*, str. 60; M. Fini, *Neron*, str. 125, 134–135.

Viri in literatura

Lary F. BALL, *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution* (Cambridge, 2003).

Dio CASSIUS, *Roman History: book 61–70* (Cambridge, 2000).

Massimo FINI, *Neron: dva tisoč let klevet* (Ljubljana, 2011).

Vladeta JANKOVIĆ, *Kdo je kdo v antiki: mitologija, zgodovina, umetnost* (Ljubljana, 2004).

David SHOTTER, *Nero* (London, 2005).

Publij KORNELIJ TACIT, *Anali* (Maribor, 1968).

Gaj Svetonij TRANKVIL, *Dvanajst rimskih cesarjev* (Ljubljana, 1960).

Gerard WALTER, *Nero* (London, 1957).

Domen Kodrič

diplomirani zgodovinar (UN) in diplomirani geograf (UN)

PROELIUM AD FLUVIUM, FRIGIDUM

Povzetek

Čeprav Slovenci pogosto tarnamo nad majhnostjo in nepomembnostjo naše države, so se na našem ozemlju v preteklosti odvijali precej pomembni dogodki. Enega od teh danes poznamo pod imenom bitka pri Frigidu, v kateri sta se leta 394 spopadli vojski vzhodnega in zahodnega dela Rimskega imperija. Vzhodni cesar Teodozij Veliki je s pomočjo burje in izdaje uspel prevladati nad zahodnim uzurpatorjem Evgenijem in njegovim poveljnikom Arbogastom. Izid bitke je pomembno vplival na nadaljnji razvoj dogodkov in prispeval k prevladi krščanstva nad poganstvom v tem mogočnem cesarstvu.

UDK: bitka pri Frigidu, Teodozij Veliki, Evgenij, Arbogast, rimske državljanske vojne, pozna antika, krščanstvo

V četrtem stoletju našega štetja sta se v Rimskem cesarstvu odvijala dva pomembna procesa: širjenje krščanstva ter barbariziranje rimske vojske. Konec 3. stoletja so pod cesarjem Dioklecijanom kristjane strogo preganjali, potem pa je cesar Konstantin leta 313 z vzhodnim avgustom Licinijem izdal Milanski edikt in razglasil versko svobodo. Tako sta za nekaj desetletij poganska in krščanska vera sobivali v Rimskem imperiju. Konstantin sicer proti poganski veri ni ukrepal, a je krščanstvu zagotovil poseben položaj. Po izdaji Milanskega edikta je vedno več rimskih cesarjev sprejemalo krščansko vero in do konca 4. stoletja je shajanje dveh religij postalo vedno težje. Eden od cesarjev, ki so sprejeli krščanstvo, je bil vzhodni cesar Teodozij Veliki, poveljnik vzhodne rimske vojske v bitki pri Frigidu.¹

Drugi zgoraj omenjeni proces je močno spremenil rimski vojaški stroj. Postopno barbariziranje je v rimski vojski močno zmanjšalo disciplino in profesionalnost, lastnosti, ki sta bili ključni za stoletja dolgo prevlado rimske vojske nad sovražniki. Rimljani so na osvojenih ozemljih najemali vojake in jih v vojski načrtno romanizirali. Razpršili so jih po celotnem cesarstvu, čim dlje od njihovih domačih dežel, najeti so se vojaki poročali z Rimljankami, zavzemali vedno višje vojaške položaje in po dolgem služenju dobili zemljo in državljanstvo. V Konstantinovem času so barbarski vojaki pričeli izrazito zamenjevati tudi latinsko poveljniško sestavo rimske vojske. S tem si je Konstantin v državljanskih vojnah želel zagotoviti poslušnost vedno številčnejših barbarskih legij.²

Sprejemanje barbarskih vojakov in njihova romanizacija še nista kritično zmanjšali učinkovitosti rimske vojske. To se je zgodilo, ko se je rimska vojska začela opirati na vojaško pomoč celih plemenskih zvez. Dokler so sprejemali posameznike in manjše skupine, je bila romanizacija uspešna, disciplina v vojski pa se je ohranjala. Množična naselitev celih plemenskih zvez na rimskih tleh z namenom najemanja njihove vojske je prinesla tudi odpoved romanizacije. Množice barbarov so s svojimi poveljniki in kralji ohranjale samoupravo in se proti pričakovanju rimskih oblasti niso niti podredile niti prilagodile novemu okolju. Tako so v rimski vojski upadle disciplina, profesionalnost in izurjenost, prav tako pa so bili sčasoma pozabljeni mnogi tehnološki pripomočki, ki so rimski vojski stoletja dolgo zagotavljali prednost na bojišču.³

Za obravnavo bitke pri Frigidu moramo poznati tri ključne osebe: Teodozija, Arbogasta in Evgenija. Vzhodnorimski cesar Teodozij I. Veliki je bil predan kristjan, ki je cesarski prestol zasedel leta 379. Leta 378 je rimska vojska pri Adrianopolu doživela enega od najhujših porazov v zgodovini rimske države. Goti so s pomočjo zaveznikov v bitki pobili okoli dve tretjini rimske vojske, padel je tudi vzhodni cesar Valens. Zahodnorimski cesar Gracijan je leta 378 ponovno⁴ poklical rimskega aristokrata iz Španije Teodozija v vojaško službo kot poveljnika konjenice v Iliriku. Ko se je tam izkazal v bojih proti Sarmatom, ga je Gracijan

1 Primož Krečič, "Cesarja Konstantin in Teodozij v odnosu do krščanstva," v: *Bitka pri Mrzli reki : razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz Dum in Iris Skočaj (Vrhpolje, 2012) (dalje: P. Krečič, »Cesarja«), str. 27.

2 Lovro Novinšek, *Meč in vihar* (Logatec, 2011) (dalje: L. Novinšek, *Meč*), str. 35–37.

3 L. Novinšek, *Meč*, str. 38.

4 Teodozij je bil pred tem vojaški poveljnik v provinci Meziji, a je bil leta 374 odstavljen.

naslednje leto postavil za cesarja vzhodnega dela Rimskega imperija. Po Valensovi smrti je cesarstvo nujno potrebovalo močnega vladarja, saj sta bila trenutna zahodna vladarja, brata Gracijan in Valentinijan II., stara komaj devetnajst in sedem let.⁵

Teodoziju je v dveh letih uspelo umiriti nevarne Gote. Kot najemnike jih je veliko sprejel v vojsko in tako okreplil moč vzhodnega dela cesarstva, kar mu je zelo koristilo že čez nekaj let. Leta 383 so legije razglasile vojaškega poveljnika v Britaniji Magnusa Maksima za cesarja in nepriljubljeni Gracijan je bil avgusta istega leta umorjen. Teodozij je v nastali situaciji podprl Valentinijana II., vendar je proti uzurpatorju Magnusu Maksimu vojaško posredoval komaj čez pet let, ko je Magnus Maksim uspel Valentinijana II. pregnati iz Milana (*Mediolanum*). Leta 388 je Teodozij premagal Magnusa Maksima v bitkah pri Sisku (*Siscia*) in pri Ptujju (*Poetovio*), nato pa ga ujel in usmrtil v Ogleju (*Aquileia*). Teodozij je Valentinijana II. ponovno postavil na zahodni prestol, se poročil z njegovo sestro Gallo in po zmagi ostal v zahodnem delu cesarstva do leta 391. Preden se je končno vrnil v Konstantinopol, je Teodozij mladoletnemu Valentinijanu II. določil varuha generala Arbogasta.⁶

Flavij Arbogast je bil v rimsko družbo integrirani frankovski vojaški mojster (*magister militum* – vrhovni poveljnik rimskih oboroženih sil). Odraščal je pod vplivom rimske kulture, zato je bil zagotovo bližje rimskemu kot germanskemu poganstvu, morda je bil celo kristjan. Vendar kristjanom gotovo ni bil preveč naklonjen, saj se je v času, ko je imel dejansko oblast na zahodu, poganstvo spet okrepilo. Prav tako je Arbogast obljubil, da bo predelal katedralo milanskega škofa Ambrozija v konjušnico, ker je ta zagovarjal krščanski nauk.⁷ Arbogast je pomagal Teodoziju, ko se je ta trudil ukrotiti gotsko nevarnost po bitki pri Adrianopolu, pomembno vlogo pa je odigral tudi v državljanski vojni leta 388. Ko pa je Teodozij svojega soborca Arbogasta postavil za varuha zahodnega cesarja Valentinijana II., je izkušeni frankovski vojaški poveljnik začel postajati najmočnejši mož zahodnega dela cesarstva.⁸

Že leto po Teodozijevi vrnitvi v Konstantinopol je Arbogast vzhodnemu cesarju obrnil hrbet. Ni povsem jasno, ali je Valentinijan II. maja 392 storil samomor ali pa so mu pri tem le "pomagali", vendar je imel po obeh interpretacijah prste vmes prav Arbogast.⁹ Ker se je Arbogast zavedal, da ga zaradi svojih frankovskih korenin nihče ne bo sprejel za cesarja, je na prestol zahodnega dela rimskega imperija postavil Evgenija.¹⁰

Flavij Evgenij je bil učitelj retorike in visoki dvorni uradnik. Njegovo imenovanje na mesto

5 L. Novinšek, *Meč*, str. 19.

6 L. Novinšek, *Meč*, str. 19.; Andrej Štekar, "Poskus lociranja bitke pri Frigidu leta 394 na območju med Sanaborjem in Colom," *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 6, št. 1 (2013) (dalje: A. Štekar, »Poskus«), str. 2.

7 P. Krečič, »Cesarja«, str. 28.

8 Aleš Maver, "Arbogast," *Študentski zgodovinski časopis* 25, št. 1 (2013), str. 2,4–6.

9 Aleš Maver, "Bitka pri Frigidu v očeh treh krščanskih zgodovinarjev," v: *Bitka pri Mrzli reki : razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz Durn in Iris Skočaj (Vrhpolje, 2012) (dalje: A. Maver, »Bitka«), str. 15; Marko Prelih, *Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum : s prispevkom o bitki pri reki Frigidus (Soča) leta 394* (Logatec, 2003) (dalje: M. Prelih, Logatec), str. 31.

10 P. Krečič, »Cesarja«, str. 28.

cesarja je rimska, večinoma poganska, aristokracija v senatu podprla. Sicer je bil Evgenij kristjan, vendar je v času svoje vladavine sprejel več odlokov v korist poganov. V svojo vladavino pa je bolj ali manj ostal lutka v Arbogastovih rokah.¹¹

Teodozij kot goreč kristjan ni mogel mirno čakati na ponoven vzpon poganstva, prav tako ni mogel pustiti nekaznovane Arbogastove izdaje. Arbogasta je obtožil Valentinijanovega umora in veleizdaje ter zavrnil vse prošnje zahodnega dvora za priznanje uzurpatorja na prestolu. Za zahodnega vladarja je Teodozij razglasil svojega dveletnega sina Honorija, med dve leti trajajočimi pogajanji z Evgenijem in z Arbogastom pa je na skrivaj začel izvajati obveščevalno in vohunsko dejavnost ter zbirati vojsko za novo državljansko vojno.¹²

Vzhodna rimska vojska, ki ji je poveljeval Teodozij, je iz Konstantinopla proti Italiji krenila maja 394. Evgenijeva zahodna rimska vojska, dejansko pod Arbogastovim poveljstvom, je poleti 394 krenila iz Milana in zasedla obrambne položaje na območju današnje zahodne Slovenije. Antični viri ne poročajo o natančni velikosti vojsk. Opisi govorijo zgolj o veliki vojski, ki je štela več deset tisoč vojakov. Sodobni zgodovinarji ocenjujejo velikost Evgenijeve zahodne armade med 30.000 in 40.000 mož. Ta vojska je bila sestavljena iz zahodnih rimskih enot ter vojske iz Galije, v kateri so bili številni germanski najemniki, predvsem Franki. Teodozij je imel majhno številčno premoč, saj velikost njegove vojske ocenjujejo na 50.000 do 80.000 mož, od tega jih je bilo veliko barbarov. Na pohodu se mu je v Trakiji pridružilo okoli 20.000 barbarov, predvsem Gotov, pa tudi veliko gotskih, hunskih in alanskih konjenikov iz pokrajin severno od Črnega morja.¹³ Druga ocena velikosti armad priča, danajbi imel vzhodni del 15.000–20.000 vojakov, zahodni pa 10.000–15.000 vojakov.¹⁴

Teodozij je namerno zavlačeval z diplomatskimi pogajanji, da je lahko zbral dovolj veliko vojsko, potem pa želel s hitrim pohodom sovražnika presenetiti in mu skrajšati čas za pripravo na vojno. Večjo vojsko mu je uspelo zbrati, vendar se je Arbogast na napad dobro pripravil, saj je prvi prišel na širšo okolico bojišča in je lahko izbral in utrdil najprimernejši teren. Frankovski vojaški mojster je pripravil načrt, s katerim je upravičil svoj status genialnega vojskovodje, spoštovanega v obeh polovicah imperija. V državljanski vojni leta 388 se je na Teodozijevi strani boril v ravnini pri Sisku in pri Ptujju, tokrat pa ni izbral odprtega in ravninskega bojišča, saj bi na takem terenu Teodozij lahko izkoristil svojo številčno premoč in močnejšo konjenico.¹⁵

Smiselna odločitev bi bila zasesti utrjen alpski obrambni sistem *Claustra Alpium Iuliarum*. Dostop v Italijo z vzhoda, s severa in z zahoda omejujejo Alpe, območje današnje Slovenije pa predstavlja najlažji prehod te naravne ovire. Rimljani so zato konec 3. stoletja na tem

¹¹ Lovro Novinšek, "Bitka pri Frigidu," v: *Bitka pri Mrzli reki : razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz Dum in Iris Skočaj (Vrhpolje, 2012) (dalje: L. Novinšek, »Bitka«), str. 6.

¹² L. Novinšek, *Meč*, str. 25, 26.

¹³ Rajko Bratož, *Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev* (Ljubljana, 1994) (dalje: R. Bratož, *Bitka*), str. 36, 37.

¹⁴ A. Štekar, »Poskus«, str. 3.

¹⁵ L. Novinšek, »Bitka«, str. 9, 10.

prehodnem območju zgradili sistem obrambnih zidov, ki so varovali Italijo pred vpadi sovražnih vojska. Obrambni sistem je potekal od Trasta (*Tharsaticum*, danes del mesta Reka na Hrvaškem), preko Notranjske v Sloveniji, med Logatcem (*Longaticum*) in Vrhniko (*Nauportus*) ter naprej proti Julijskim Alpam, ki so predstavljale težko prehodno naravno oviro. Močna utrdba je bila tudi na Hrušici (*Ad Pirum*).¹⁶

Arbogast se obrambnega sistema ni odločil zasesti. Zahodno vojsko je razporedil v ozki Vipavski dolini, nekaj kilometrov zahodno od obrambnega sistema, kjer Teodozij ni mogel izkoristiti številčne premoči in konjenice. Teodozijeva vojska je tako brez večjih težav prečkala sistem *Claustra Alpium Iuliarum* in nadaljevala proti zahodni vojski. Arbogastov načrt pa je bil vkopati svojo vojsko in Teodoziju preprečiti napredovanje proti Ogleju, obenem pa poslati nekaj tisoč vojakov pod poveljstvom Arbitiona Teodoziju za hrbet, da bi zasedli obrambni sistem in vzhodni vojski preprečili morebitni umik v Ljubljano (*Emona*). Teodozijevo vojsko, ujeto v goratem kraškem svetu, bi tako z malo preliivanja krvi premagali lakota in žeja.¹⁷

Kje natančno v Vipavski dolini je bitka potekala ne vemo, saj lokacija bitke ni dovolj natančno opisana, arheologi pa še niso našli ostankov, ki bi jih pričakovali na prizorišču tako velike bitke. Prav tako ne vemo, katera reka je v antičnih virih omenjena reka *Frigidus*. V zadnjem stoletju se je pojavilo več teorij o lokaciji bitke. Bitka naj bi se po prvi teoriji odvijala v okolici Vrhpolja, 5 km jugovzhodno od Ajdovščine (*Castra*), po drugi pa ob potoku Hubelj, ki teče mimo obzidja nekdanje *Castre*. Manj verjetna teorija postavlja bitko nekam v Posočje, saj je tok reke *Frigidus* na *Tabula Peutingeriana*¹⁸ podoben današnjemu toku reke Soče. Najnovejša analiza terena pa postavlja bitko nekam med majhni vasici Col in Sanabor, ki ležita izven vipavske doline, 7 km vzhodno od Ajdovščine in 9 km zahodno od Hrušice. Ob Sanaborju teče hudournik Bela, ki najbolj ustreza antičnim opisom reke *Frigidus*. Vse verjetne lokacije bitke so med seboj oddaljene zgolj nekaj kilometrov.¹⁹

Bitka pri *Frigidu* se je odvijala med 5. in 6. septembrom 394. Prvi dan se je Teodozijeva, zaradi terenarazvlečena, vojska približala Evgenijevi, ki je svoj obrambni položaj utrdila z lesenimi palisadami. Prvi so napadli Teodozijevi barbarski zavezniki, torej Goti in gotsko-hunsko-alanska konjenica, ki pa v napadu niso bili uspešni. Glavnina vzhodne vojske je zamujala, zaradi ozkega terena pa je Teodozij ni mogel poslati Gotom na pomoč. Prvi dan se je končal z zmago zahodne vojske, saj naj bi na bojnem polju po srditem celodnevem bojevanju obležalo 10.000 mož oziroma polovica vseh Gotov. Evgenij je lahko upravičeno sklepal, da premaganemu in obkoljenemu Teodoziju ostane le predaja. Po polomu prvega dne so poveljniki svetovali Teodoziju, naj se umakne in se vrne z večjo vojsko, vendar je Teodozij to odklonil, saj je bil prepričan v zmago krščanskega boga nad poganskimi, kot

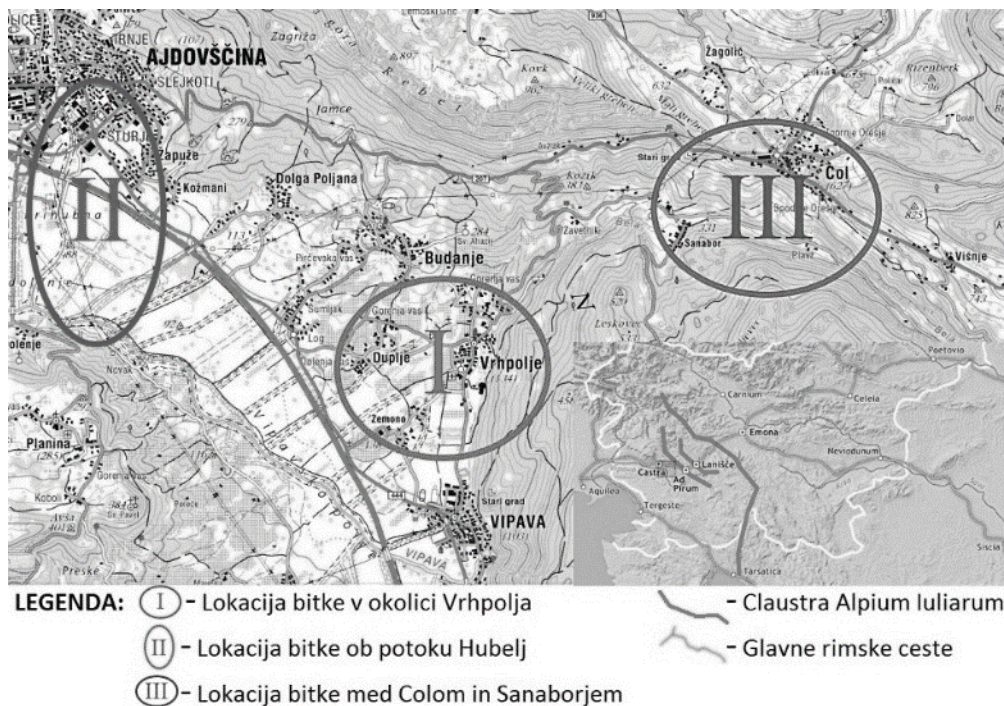
¹⁶ M. Prelih, *Logatec*, str. 18, 19.

¹⁷ R. Bratož, *Bitka*, str. 36; L. Novinšek, »*Bitka*«, str. 9.

¹⁸ *Tabula Peutingeriana* je prepis starorimskega zemljevida, ki ga je v 16. stoletju izdelal nemški antikvar Konrad Peutinger. Ta zemljevid Rimljanom poznanega sveta je visok 33 cm in širok 680 cm, zato so prikazane celine skrajno deformirane. Narisane so le rimske ceste z imeni krajev in razdaljami med njimi.

¹⁹ A. Štekar, »*Poskus*«, str. 2, 3, 11.

Slika 1: Možne lokacije bitke pri Frigidu (Vir: www.geopedia.si, www.gis.si, sestavil: Domen Kodrič)

mu je pred vojno prerokoval asket Janez iz Likopolis. Teodozij naj bi vso noč molil in jokal, naslednji dan pa molil na skali nad bojiščem. Tem in podobnim domnevnim dejanjem antični viri pripisujejo veliko preveč pomena, saj je bila promocija religije takratnim večinoma krščanskim piscem v velikem interesu, zato se jim tukaj ne bomo podrobneje posvečali.²⁰

Teodozijevo odločitev, da ostane in naslednji dan nadaljuje z bitko, se je izkazala za dobro, ko je skupina vojakov pod Arbitionom, namenjena obkolitvi Teodozijeve vojske, prestopila na stran krščanskega cesarja. Motivi za prestop niso znani, sklepamo pa lahko na prokrščansko usmerjenost Arbitiona, podkupovanje ali Arbitionovo nepoznavanje izida prvega dne bojevanja. Teodozij je, tokrat bolj organiziran, napadel zgodaj zjutraj, ko zahodna vojska še ni bila pripravljena, saj so namesto napada pričakovali predajo vzhodne vojske.²¹

Drugi dan bitke, 6. septembra 394, nobena stran ni zmogla prevlade na bojišču, dokler ni, po domnevni ponovni Teodozijevi molitvi, začela pihati močna burja. Ta silovit veter je verjetno najslavnejši element bitke pri Frigidu, po antičnih virih pa tudi odločilni trenutek, ki ga poznoantični pisci seveda vidijo kot znak božjega posredovanja. Burja je pihala

²⁰ R. Bratož, *Bitka*, str. 37; L. Novinšek, »*Bitka*«, str. 11.

²¹ R. Bratož, *Bitka*, str. 37.

Slika 2: Teodozij I.

(Vir: *Theodosius I.* Dostopno na: www.britannica.com. (Pridobljeno: 10. 1. 2017)).

približno od severa proti jugu, torej Teodoziju v hrbet. Vzhodna vojska je tako dobila večjo napadalno moč, saj jih je veter potiskal v sovražnika, njihovim kopjem in puščicam pa povečal domet in prebojnost. Zahodni vojski je burja pihala v obraz, kar je pomenilo, da vržena kopja niso dosegla sovražnikov in jih je burja celo obračala nazaj proti njim samim. Veter je tudi oteževal nošnjo ščitov in jih pulil zahodnim vojakom iz rok, prav tako pa jim je s pihanjem v obraz zaradi prenašanja prahu zastiral pogled. Ko je Teodozijeva gotsko-hunsko-alanska konjenica prebila Evgenijeve in Arbogastove vrste ter jim prišla za hrbet, je bila bitka že odločena.²²

Z meteorološkega vidika je brez dvoma mogoče, da začne tako silovit veter pihati na tem območju, v tej smeri in ob tem letnem času, zato lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da nastop burje v bitki pri Frigidu ni zgolj produkt domišljije takratnih piscev. Burja je imela gotovo velik vpliv na potek bitke, vendar sodobni zgodovinarji kot odločilni dejavnik navajajo prestop Aribtiona na Teodozijevo stran.²³

Antični viri poročajo, da naj bi bila bitka tako krvava, da se je reka Frigidus obarvala rdeče, trupla pa so za nekaj časa celo zajezila njen tok. Natančno število mrtvih ni znano, vendar je najverjetneje presegalo 20.000 mož. Ob velikem številu padlih med bitko in po bitki ni prišlo do masovnega pobijanja poraženih vojakov, saj bi bilo zaradi primanjkovanja vojaštva v tistem obdobju to precej nesmiselno. Obenem je bil zmagovalec Teodozij prepričan, da je zmagal z božjo pomočjo in da zato nima pravice sam kaznovati nasprotnikov. Nanjegovo nagibanje k amnestiji poražencev je vplival tudi milanski škof Ambrozij. Preživel pa ni noben od poraženih poveljnikov – Evgenija so na bojišču ujeli, pripeljali pred Teodozija in nemudoma obglavili, Arbogast pa se je dva dni po bitki nekje v okoliških gorah sam vrgel na svoj meč.²⁴

Po bitki se je Teodozij odpravil v Milano, takratno prestolnico zahodnega dela Rimskega imperija, in še zadnjič združil oba dela cesarstva. Ta poslednja združitev ni trajala dolgo, saj je Teodozij 17. januarja 395, le štiri mesece po bitki pri Frigidu, v Milanu umrl. Rimski imperij so po njegovi smrti dokončno razdelili na dva dela, ki sta jima zavladata Teodozijeva sinova, Honorij na zahodu in Arkadij na vzhodu.²⁵

22 Prav tam, str. 38; A. Maver, »Bitka«, str. 20–22; L. Novinšek, »Bitka«, str. 11.

23 Novinšek, »Bitka«, str. 12; A. Štekar, »Poskus«, str. 10.

24 R. Bratož, *Bitka*, str. 38, 39.

25 P. Krečič, »Cesarja«, str. 29.

Bitka pri Frigidu ne označuje samo konca zadnje velike državljanske vojne v Rimskem imperiju, katerega zahodni del je propadel le 82 let po bitki. Že od pozne antike naprej na bitko pri Frigidu gledamo kot na dokončno zmago krščanstva nad poganstvom, zato se lahko upravičeno strinjamo s trditvijo, ki pravi, da je bitka pri Frigidu “v vsej antični zgodovini našega prostora edini dogodek svetovnozgodovinskega pomena.”²⁶

Viri in literatura

- Rajko BRATOŽ, *Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev* (Ljubljana, 1994).
- Primož KREČIČ, “Cesarja Konstantin in Teodozij v odnosu do krščanstva,” v: *Bitka pri Mrzli reki : razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz DURN in Iris SKOČAJ (Vrhpolje, 2012).
- Aleš MAVER, “Arbogast,” *Študentski zgodovinski časopis* 25, št. 1 (2013).
- Aleš MAVER, “Bitka pri Frigidu v očeh treh krščanskih zgodovinarjev,” v: *Bitka pri Mrzli reki : razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz DURN in Iris SKOČAJ (Vrhpolje, 2012)
- Lovro NOVINŠEK, “Bitka pri Frigidu,” v: *Bitka pri Mrzli reki : razsežnosti in pomen izjemnega zgodovinskega dogodka*, ur. Alojz DURN in Iris SKOČAJ (Vrhpolje, 2012).
- Lovro NOVINŠEK, *Meč in vihar* (Logatec, 2011).
- Marko PRELIH, *Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum : s prispevkom o bitki pri reki Frigidus (Soča) leta 394* (Logatec, 2003).
- Andrej ŠTEKAR, “Poskus lociranja bitke pri Frigidu leta 394 na območju med Sanaborjem in Colom,” *Annales : anali za istrske in mediteranske študije* 6, št. 1 (2013).

²⁶ Maver, »Bitka«, str. 24; R. Bratož, *Bitka*, str. 5.

Uroš Turnšek

diplomirani zgodovinar (UN)

BENETKE IN ČETRTE KRIŽARSKI POHOD

Povzetek

Četrte križarski pohod se je pričel kot le še eden izmed mnogih vojaških posegov v sveto deželo. Vendar če so križarji poleti 1202 stali pred Benetkami, misleč, da bodo odpluli Jeruzalemu naproti, so se dve leti kasneje znašli pod obzidjem mesta vseh mest – Konstantinopla. Križarske vojne so bile predvsem mišljene kot boj proti nevernikom, poganom in heretikom, ne pa proti kristjanom. Razkol, ki je ločil vzhodno in zahodno cerkev, leta 1054 ni uničil zavedanja, da so vsi kristjani in niso zameglili dejstva, da so bili v tistem trenutku največji sovražnik krščanstvu muslimani. Incidenti med Bizantinskim cesarstvom in križarji niso bili ob svitu 13. stoletja na tem območju nič novega, a vendar si v tistem trenutku ni mogel nihče predstavljati, da bo največje mesto v krščanskem svetu aprila 1204, ne le osvojeno prvič v zgodovini, ampak tudi izropano in močno uničeno. Če je četrte križarski pohod kadarkoli za svoj cilj imel sveto deželo, tega ni izpolnil. Pod uničenim Teodozijevem obzidjem je, s strani križarjev in Benečanov, ubit obležal tudi ideal križarskih vojn. V tem članku, s posebnim ozirom na vlogo Beneške republike, predstavljam potek in razplet četrtega, najbolj sramotnega, križarskega pohoda.

UDK: Benetke, 13. stoletje, križarji, četrte križarski pohod, Teodozij

Če želimo razumeti dejanja in odločitve, ki so jih sprejeli vladarji Beneške republike v času tik pred in med četrtim križarskim pohodom, moramo najprej razumeti motivacije, ki so jih imeli. Glavni cilj beneške države je bilo skozi ves njen obstoj večanje moči in prevlade na Jadranu, na vzhodnem in osrednjem Sredozemlju. Vseskozi se je v boju za prevlado bojevala z drugimi italijanskimi državami ali pa s tekmeci ob in onkraj Helesponta. V času križarskih pohodov je beneška država štela nekaj več kot 100.000 prebivalcev in zaradi prebivalstvenih omejitev Benetke ne bi mogle doseči status velike sile na klasičen, vojaški oz. osvajalni način. Njihova velika moč je bila v prilagajanju novim realnostim politike, trgovine in vojne. Njihova prilagodljivost je najbolj vidna prav v četrtem križarskem pohodu.¹

Pričetek četrtega križarskega pohoda lahko najdemo na velikem viteškem turnirju, ki se je novembra 1201 odvijal v Šampanji. Tam je več visokih fevdalnih gospodov, med njimi tudi šampanjski grof, zapriseglo križu in se odločilo, da se bodo podali v sveto deželo osvoboditi Jeruzalem, ki ga je oktobra 1187 ponovno zasedel Saladin². Francoski plemiči so zatem poslali odposlance, ki jih je vodil Geoffrey de Villehardouin, v Benetke, kjer naj bi se dogovorili za prevoz križarjev v Anatolijo. Benetkam je v zimi iz leta 1201 na 1202 vladal dož Enrico Dandolo, ki je bil na svoje mesto izvoljen enajst let prej. V času četrtega križarskega pohoda je dosegel za srednjeveške razmere zavidljivo starost petinosemdesetih let. Veljal je za izredno premetenega in pametnega politika, ki mu ga v Benetkah in širše ni bilo para. Velja omeniti še veliko omejitev, s katero se je moral spoprijemati dož Benetk. Gre namreč za njegovo slepost, za katero naj bi trpel že desetletja pred četrtem križarskim pohodom.³

Za razliko od prvega križarskega pohoda, na katerega se je evropsko viteštvo podalo po dolgi kopenski poti preko Balkana in Anatolije, so do začetka trinajstega stoletja krščanski bojovníki raje uporabljali pomorsko pot. Italijanska pomorska mesta so bila sicer navajena nuditi prevoz križarjem, a nikoli prej se niso soočili s tako velikimi številkami. Pri Benetkah naj bi se leta 1202 zbralo 4.500 vitezov s konji, 9.000 oprod in 20.000 pešakov. Za prevoz takšne vojske so potrebovali najmanj 200 ladij. V zameno za beneško pomoč naj bi jim križarji plačali 85.000 srebrnih mark. Ti so sprejeli ponudbo in se zavezali, da bodo nudili križarjem prevoz do svete dežele in dovolj zalog za eno leto. Benečani so svoje ladjeve dogradili poleti 1202 in odposlanec križarjev de Villehardouin je bil izredno zadovoljen z beneškimi ladjami. Vendar je križarjem v njihovem zanosu manjkalo realizma. Šampanjski grof je umrl in več drugih visokih plemičev je ostalo doma ali pa so se v sveto deželo odpravili preko drugih pristanišč. Številke vojaštva, ki naj bi se zbralo in količina denarja, ki bi jo križarji plačali za prevoz, so bili močno pretirani. Pred Benetkami se je poleti 1202 zbralo le 10.000 križarjev in plačilo 85.000 srebrnih mark je bilo tako rekoč nemogoče. Udeleženci

¹ Frederic Chapin Lane, *Venice, A Maritime Republic* (Baltimore, 1973), str. 36 (dalje: Lane, *Venice*).

² Saladin, rojen 1137/38 v Mezopotamiji, je bil ustanovitelj Ajubitske dinastije in sultan Egipta, Sirije, Jemna in Palestine. Najbolj znan je zaradi njegovih vojaških zmag proti evropskim križarjem. Oktobra 1287 je končal več kot devetdeset letno okupacijo Jeruzalema s strani križarjev. Umrl je v Damasku marca 1193. Saladin, *Encyclopaedia Britannica*. Dostopno na spletu: www.britannica.com (pridobljeno: 25. 4. 2016).

³ Jonathan Phillips, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople* (New York, 2004), str. 56–60. (dalje: Phillips, *The Fourth Crusade*).

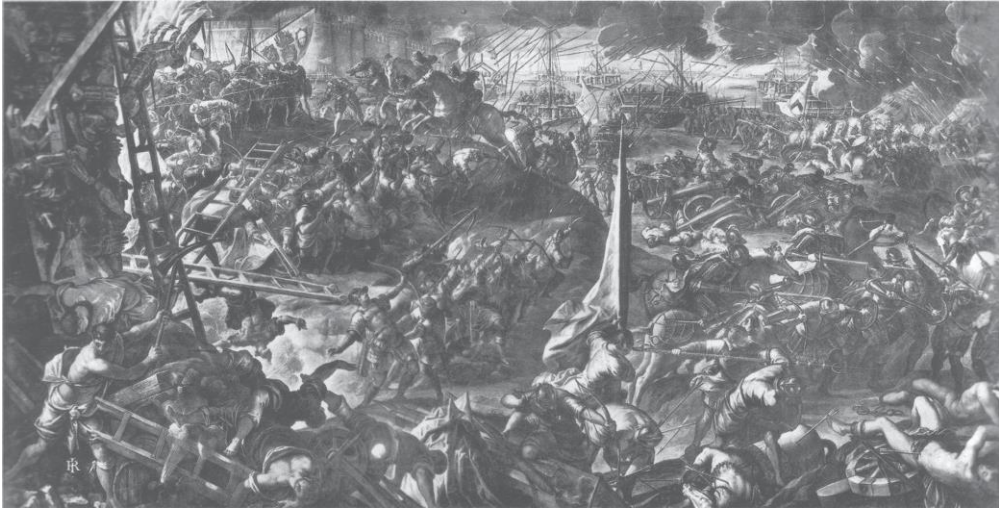
so prispevali vsak svoj delež in bogatejši plemiči so predali celo svoj zlati in srebrni jedilni pribor ter krožnike, a so kljub temu ostali Benečanom dolžni več kot 35.000 srebrnih mark. Že spočetka je bilo predlagano plačilo nerealistično, 85.000 srebrnih mark je znašalo namreč dvakrat toliko, kot je bil skupen letni dohodek francoskega in angleškega kralja. Dož Dandolo, ki je bil sicer res ostarel in slep, pa vendar zvit in izkušen politik, je najbrž zgodaj spoznal, da križarski odposlani precenjujejo svoje vojaške in finančne kapacitete. Dolg, ki so ga križarji v tem trenutku imeli do Beneške republike, je Dandolo izkoristil v prid svoje države. Njegova tarča je bilo mesto Zadar, ki se je nenehno upiral beneški nadvladi. Vladajoči razred v Zadru je namreč upal, da bo z Madžarsko pomočjo pridobil neodvisnost in se naknadno začel postavljati po robu beneški hegemoniji na Jadranu.⁴

Dandolo je predlagal križarjem, da mu pomagajo pokoriti si Zadar in da si s plenom iz izropanega mesta poplačajo dolgove, ki so jih imeli do Benetk. Med križarji je bilo sprva veliko nasprotovanja taki ideji, saj bi napad na Zadar pomenil napad na krščansko mesto. Vendar so vodilni med njimi spoznali, da nimajo druge izbire kot ugoditi beneškim zahtevam. Ob začetku novembra 1202 se je križarka vojska izkrcala pred Zadrom in pričela z obleganjem. Sredi novembra se je mesto zaradi številčne premoči napadalcev predalo. Sledilo je plenjenje mesta. Križarji in benečani so se večkrat sprli glede razdelitve plena. Slednji so takoj po zmagi pričeli tudi s podiranjem mestnega obzidja. Papež Inocenc III je, ko so ga vesti o osvojitvi Zadra dosegle, izobčil vse voditelje četrtega križarskega pohoda. Februarja 1203 si je sicer premislil, ker je spoznal, da so za napadom stali Benečani in je zato izobčil le njih. Po uspešni osvojitvi Zadra so se križarji in njihovi prevozniki odločili, da se na morje znova podajo spomladi 1203.⁵

Odkar je umrl šampanjski grof, je križarje vodil Bonifacij de Monferat, katerega bratje so delovali v Bizantinskem cesarstvu. Zato je menil, da mu pripada del Bizantinskega cesarstva okoli Soluna. Hkrati je bil de Monferat tudi dober prijatelj svetorimskega cesarja Filipa Švabskega. V zakulisju je bil namreč sklenjen dogovor med Filipom Švabskim in bizantinskim princem Aleksejem IV. Ta je križarjem v zameno za pomoč pri osvojitvi prestola v Konstantinoplu ponudil 200.000 mark, zaloge za eno leto, 10.000 vojakov za enoletni pohod proti sveti deželi in 500 vitezov za stalno namestitev v Jeruzalemu. Dodatna koncesija naj bi bila tudi priznanje papeške avtoritete nad grško ortodoksno cerkvijo. Dož Dandolo se je tega skrivnega pakta najbrž zavedal in se mu ni upiral, ker je služil tudi njegovim interesom. Dosedanji bizantinski cesar je sicer Benečanom dal velikodušne koncesije, vendar se te niso upoštevale in beneški trgovci so vseeno morali plačevati davke in pristojbine. Križarji, ki so pridobili podporo Filipa Švabskega in doža Dandola, so se spomladi 1203 odpravili proti Konstantinoplu in ne proti Judeji, kot je bilo sprva mišljeno.

⁴ Lane, *Venice*, str. 36–38; Phillips, *The Fourth Crusade*, str. 102–104.

⁵ Lane, *Venice*, str. 38.

Slika 1: Križarji osvojijo Zadar

(Vir: Jacopo Comini Tintoretto, *La battaglia di Zara*. Dostopno na spletu: https://en.wikipedia.org/wiki/Fourth_Crusade#/media/File:Pallucchini_Tintoretto_590_1.jpg. (Pridobljeno 11. 1. 2017)).

Križarji v jeruzalemskem kraljestvu⁶ so nestrpno pričakovali prihod novih okrepitev, a ko so izvedeli za pohod proti Konstantinoplu, so se hitro začele širiti govorice, da so Benečane podkupili Egipčani, da novih križarjev ne pripeljejo v Judejo⁷. Nekaj križarjev, ki se ni strinjalo z napadom na Konstantinopel, se je proti Judeji odpravilo po svoje, vendar je bila preostala vojska še vedno dovolj velika, da je predstavljala Bizantincem veliko grožnjo.⁸

Takratni bizantinski cesar Aleksij III., ki je bil stric Alekseja IV., je bil med svojim prebivalstvom nepriljubljen. Odpuščal je ministre, za katere je zgolj posumil, da mu niso popolnoma podložni. Čeprav so obstajale pobude, da bi se popravilo slavno konstantinopelsko obzidje in pripravilo prebivalstvo na branjenje mesta, se je izkazalo, da to ni bilo dovolj. Cesarstvo je desetletja pred četrtem križarskim pohodom namreč doživljalo turbulentno politično obdobje, ko so bile menjave cesarjev pogoste in je vladala negotovost. Za razliko od prejšnjih napadov na Konstantinopel, ko so imeli branitelji čas, da pripeljejo v mesto

6 Jeruzalemsko kraljestvo je bila križarska država, ki je nastala 1099 na območju Palestine takoj po koncu prve križarske vojne. Kot vazale je imela grofiji Edeso in Tripoli ter antiohijsko kneževino. Jeruzalem z okolico, skupaj z mestoma Akra in Tir, je bil pod kraljevo upravo, medtem ko je bil preostanek države razdeljen med plemstvo. Država je bila uničena s strani muslimanskih zavojevalcev leta 1291. Kingdom of Jerusalem, *Encyclopaedia Britannica*. Dostopno na spletu: www.britannica.com (pridobljeno: 25. 4. 2016).

7 Ena od treh tradicionalnih pokrajin, ki so sestavljale Palestino v antičnem obdobju. V tej pokrajini se nahajajo za krščanstvo pomembna mesta Betlehem, Jeruzalem in Hebron. V času križarskih vojn je Judeja predstavljala center Jeruzalemskega kraljestva. Judaea, *Encyclopaedia Britannica*. Dostopno na spletu: www.britannica.com (pridobljeno: 25. 4. 2016).

8 Lane, *Venice*, str. 38; Steven Runciman, *A History of the Crusades, Volume III. The Kingdom of Acre and Later Crusades* (Cambridge, 1987), str. 122 (dalje: Runciman, *A History of the Crusades*).

okrepitve iz provinc, je nenadnost napada križarjev četrtega križarskega pohoda braniteljem takšen vpoklic okrepitev onemogočila. V Konstantinoplu je v času prvega obleganja mesta živel skoraj pol milijona ljudi. Med branitelji so bile večinoma elitne in specialistične enote, tudi znana Varjaška garda⁹. Braniteljem ni bilo v pomoč niti dejstvo, da so imeli Benečani vohune in saboterje znotraj mestnih zidov. Prvi napad na mesto se je pričel 6. julija 1203, a so križarji utrpeli hude izgube in so se bili prisiljeni umakniti. Naslednjič so poskusili šest dni kasneje in na zlatem rogu so se vneli hudi spopadi. Prvi napad se je odvijal okoli galatskega stolpa, kjer je bila tudi pritrjena železna veriga, ki je zapirala vhod v Zlati rog in s tem v mestno pristanišče. Uspelo jim je zasesti stolp in uničiti verigo in benečanska flota, ki je štela 200 ladij, je lahko zaplula v Zlati rog. 17. julija so križarji začeli z napadom na mestno obzidje. Štiri divizije križarjev so se borile na kopnem, medtem ko so Benečani obstreljevali obzidje iz zaliva. Aleksej III. se je odločil, da se bo spopadel s križarji in je iz mesta napadel s približno 9.500 vojaki, medtem ko so jih imeli nasprotniki le 3.500. Vendar je napad spodletel in cesar se je sramotno umaknil ter zbežal iz mesta v Trakijo. Cesarski uradniki so pobeglega cesarja odstavili in na njegovo mesto znova imenovali prejšnjega cesarja in očeta Alekseja IV., Izaka II. Križarji so uradno izgubili svoj poglavitni razlog za bojevanje, vendar če Aleksej IV. ne bi bil postal cesar, bi to pomenilo, da križarji za njihove usluge ne bi bili poplačani. Zato so zahtevali, da Aleksej postane Izakov socesar. 1. avgusta 1203 je bil tako Aleksej IV. skupaj s svojim očetom kronan za bizantinskega cesarja.¹⁰

Med križarji in Izakom II. so se začele odvijati intenzivne razprave. Izak, ki je poznal stanje Bizantinskega cesarstva veliko bolje kot njegov sin, je močno ugovarjal finančni plati sporazuma, pa tudi priznanju papeške avtoritete nad grško cerkvijo. Dobro se je zavedal, da bosta tako on kot njegov sin najbrž izgubila sveže pridobljen prestol, če bosta svoje prebivalstvo poskušala prisiliti v tako nepriljubljeno spremembo. Vendar se je novi stari cesar znašel v brezizhodnem položaju in ni mu preostalo drugega, kot da potrdi Aleksejeve prejšnje zaveze. S tem se je pričelo nelagodno zavezništvo med križarji in bizantinskima cesarjema. Križarji so sicer res dobili vse, kar so zahtevali, vendar so se za obzorjem že zbirali temni oblaki. Med Grki in križarji po odprtju mestnih vrat sicer ni prihajalo do incidentov, vendar pa je vredno omembe, da so bili iz dveh različnih svetov. Grki, ki so živeli v eni izmed kulturno najbolj bogatih mest na svetu, so se obnašali povsem drugače kot križarji. Iz previdnosti so se zato slednji in Izak II. dogovorili, da križarske čete postavijo tabor izven mesta in se s tem izognejo incidentom. Za cesarja je to pomenilo, da je med sabo in križarsko vojsko imel vsaj konstantinopelske zidove. Po kronanju obeh cesarjev s pompom, ki jim pritiče, so Bizantinci začeli križarjem izplačevati obljubljeni vsote. Vodja »Frankov«

⁹ Varjaška garda je bila sestavljena iz severnjakov oziroma Vikingov, ki so Konstantinopel preko ruskih rek prišli v 10. stoletju. Od takrat naprej se bili del elitne cesarske garde. V dveh stoletjih so se borili proti muslimanom, kot tudi proti kijeovski Rusiji. Med četrtem križarskim pohodom so varjaški gardisti predstavljali hrbenico obrambe Konstantinopla. Po uničenju mesta, in razkosanju Bizantinskega cesarstva, je bila garda le senca tega kar je nekoč bila. Varjaške gardiste pa kljub temu najdemo še po obnovitvi cesarstva z njihovimi zadnjimi omembami okoli leta 1400. Raffaele D'Amato, *The Varangian Guard 988–1453 (Men at Arms)* (London, 2010), str. 6–10.

¹⁰ Donald E. Queller in Tomas F. Madden, *The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople* (Pennsylvania, 1999), str. 121–133 (dalje: Queller in Madden, *The Fourth Crusade*).

Slika 2: Napad na Konstantinopol

(Vir: Palma Le Jeune, *Les croisades, origines et consequences*. Dostopno na spletu: en.wikipedia.org/wiki/Fourth_Crusade#/media:PriseDeConstantinople1204PalmaLeJeune.JPG (Pridobljeno: 11. 1. 2017)).

de Monferat je za svojo dobroto do mladega Alekseja dobil v dar celotno Kreto.¹¹

Izak II. je takoj ukazal izplačilo 100.000 mark, pol obljubljenе vsote, in križarji so končno lahko poplačali svoje obveznosti do Benečanov. Vendar so morali za plačilo te vsote križarjem predati številne zaklade mesta

in pretopiti zlate in srebrne ikone, kar pa je razjezilo prebivalstvo. V strahu pred prevratom je Aleksej IV. prosil križarje, da ostanejo do konca aprila 1204. 6.000 jih je nato popeljal v boj proti Alekseju III. v Adrianopol. Med njegovo odsotnostjo so v mestu avgusta 1203 izbruhnili neredi in ubitih je bilo več zahodnjakov. Oboroženi Benečani in križarji so vstopili v mesto in napadli muslimanski predel mesta, ki so ga prebivalci srdito branili. Ker zahodnjaki niso mogli premagati množice, so se umaknili in medtem zanetili požar, ki je uničil velik del mesta in brez domov pustil 100.000 ljudi. Januarja 1204 se je zgodil še en nepričakovan zaplet. Cesar Izak II. je umrl in bizantinski senat, ki se je v prejšnjih mesecih vse bolj upiral Alekseju IV., je za novega cesarja izvolil Nikolaja Kanabosa, vendar je ta zavrnil funkcijo in se umaknil. Vodstvo je zato prevzel plemič in dvorni uradnik Aleksej Dukas, ki je dal zapreti Alekseja IV. in ga februarja 1204 tudi zadaviti ter se nato kronal kot Aleksej V. Križarji so bili razsrjeni nad umorom »njihovega« cesarja in so od novega zahtevali, da spoštuje prej sklenjene dogovore. Ta jih je brezbrizno zavrnil in med njimi se je znova se pričel boj. Križarji so prvi napad poskušali izvesti 4. aprila 1204, vendar jih je novi cesar odločno odgnal, s čimer je hkrati demoraliziral nasprotnika. Štiri dni kasneje se je križarjem nasmehnilo vreme. Pričeli so z napadom in Benečani so bili najbolj uspešni v svojem napadu z obale zlatega roga.¹²

Naslednje tri dni po padcu mesta so križarji plenili vse, kar jim je prišlo pod roke. Številne zgradbe so bile uničene in nešteto število antičnih in srednjeveških zakladov je bilo ukradeno. Prizaneseno ni bilo niti samostanom in cerkvam. Uničena je bila tudi konstantinopelska knjižnica. Ocenjeno je, da so križarji iz mesta izropali okoli 900.000 mark imetja. Po uničenju prestolnice je bilo Bizantinsko cesarstvo razkosano. Nastalo je novo Latinsko

¹¹ Phillips: *The Fourth Crusade*, str. 216, 217; Prav tam, str. 136, 137.

¹² Phillips: *The Fourth Crusade*, str. 238–257; Queller in Madden, *The Fourth Crusade*, str. 174–190.

cesarstvo. Največji zmagovalci pohoda so bili Benečani. Ne le, da so uspeli osvojiti Zadar, ampak so si pokorili tudi Konstantinopol in dobili v svojo upravo največji del Latinskega cesarstva. V vzhodnem Sredozemlju so dokazali svojo premoč in se uveljavili kot velika pomorska sila, ki lahko z spletkarjenjem, politiko in pametnimi zavezništvi na kolena spravi tudi cesarstva. Dož Dandolo se je kljub svoji starosti dokazal za enega največjih in najspretnjših beneških politikov srednjega veka, če ne nasploh. Četrty križarski pohod, ki se naj bi začel v božjem imenu, je bil ugrabljen s strani Beneške republike in je pustil največje, najbogatejše in najlepše mesto v krščanskem svetu v pepelu.¹³

Viri in literatura

- Lane Frideric CHAPIN, *Venice, A Maritime Republic* (Baltimore, 1973).
Raffaele D'AMATO, *The Varangian Guard 988–1453 (Men at Arms)* (London, 2010).
Jonathan PHILLIPS, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople* (New York, 2004).
Steven RUNCIMAN, *History of the Crusades, Volume III. The Kingdom of Acre and Later Crusades* (Cambridge, 1987).
Donald E. QUELLER in Thomas F.MADDEN, *The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople* (Pennsylvania, 1999).

---

¹³ Phillips: *The Fourth Crusade*, str. 259–280; Queller in Madden, *The Fourth Crusade*, str. 193–202.

Simon Očko

diplomirani zgodovinar (UN)

KARTOGRAFIJA VZHODNE AZIJE

Povzetek

Napram splošnemu razmišljanju, da je območje vzhodne Azije nenehno žarišče medsebojnih vojaških spopadov, temu v resnici ni tako, z izjemo redkih, vendar resnično uničevalnih vojn. Večino časa je v vzhodni Aziji bilo potrebno vladati in Kitajci, Korejci in Japonci so to želeli početi čim bolj uspešno. Na tej točki so ključni postali zemljevidi in kartografija, ki so jo v tem delu sveta izjemno cenili in ima zelo zgodnje začetke.

Kljub zanimanju za geografijo in kartografijo pa je v izdelavi zemljevidov večkrat manjkala doslednost, ki je znatno zmanjšala natančnost in uporabnost kart. Proučevanje kartografije vzhodne Azije je aktivno in na podlagi literature je v tem članku predstavljen zgolj oris razvoja kartografije, ki lahko nepoznavalcu ponudi razumevanje osnovnih kulturnih in kartografskih vrednot na Daljnem Vzhodu.

UDK: Kartografija, zemljevid, Kitajska, Koreja, Japonska, umetnost, vzhodna Azija, evropska kartografija.

Japonska kartografija

Japonska kartografija pred Meidži¹ obnovo leta 1867 je bila izjemno raznolika in je ustvarila zemljevide, ki so se uporabljali, podobno kot pri Korejcih, v administrativne namene in seveda kot način iskanja poti, predvsem v bolj odročnih provincah. Ti zemljevidi so imeli svoje temelje postavljene že v sedmem in osmem stoletju, ko so na Japonsko pričeli vplivati budistični zemljevidi. Uporabljali so se tudi kot dekoracija, način propagande in celo v literarne namene. Seveda so bili bolj pogosti tisti, ki so bili namenjeni praktični uporabi, torej zemljevidi graščin, večjih zemljišč religiozних ustanov ipd. Zaradi lege in posledično izolacije, se je Japonska najbolj posvetila kartografiji lastne države. Dobila je namreč le malo priložnosti za poseg po bolj oddaljenem svetu, z izjemo občasnih evropskih poskusov trgovanja, ki so v državo prinesli tudi novice o širnem svetu. Ta izolacionistična politika je še posebej izrazita v času Tokugawa šogunata (1603 – 1867), ko se je tudi kartografija morala ukloniti muham vladajoče elite, zaradi česar so se brigali le za Japonsko, medtem ko je bil preostali svet na daljnem drugem mestu.²

Na Zahodu je bil po oživitvi t.i. ptolemajske kartografije poudarek na znanstvenem aspektu ustvarjanja zemljevidov, zato je vseboval merilo in bil dosledno natančen v izdelavi. Vendar pa na Japonskem in prav tako v Koreji merilo ni bilo prikazano, razen v nekaterih redkih primerih. Popotniki in trgovci so zato verjetno imeli precej težav, sploh pri plovbi mimo čeri, saj so jim ob strani, z znaki zapisane razdalje povzročale številne preglavice. Glede orientacije zemljevida ni bilo doseženega splošnega konsenza, prav tako glede velikosti. Zemljevidi so bili večkrat tako veliki, da so jih morali razvleči čez celotna tla. Ker se ni vedelo kako se orientirati, je bilo pri interpretaciji zemljevida zaželenih več ljudi, vsak s svojo perspektivo. Stvari so se vseeno razvijale hitreje kot v Koreji, kjer se je tradicionalni prijem na kartografijo ohranil skoraj vse do razpada Joseon dinastije leta 1910. Del vzrokov za tak razvoj lahko najdemo tudi v občasnih evropskih infuzijah znanja, najprej s strani Portugalcev in Špancev, kasneje pa tudi Nizozemcev.³ Portugalci so se na Japonskem zadrževali v šestnajstem in sedemnajstem stoletju. Kasneje so jih nadomestili Nizozemci, ki so tja prišli po osemnajstem stoletju, ko so z uvozom nizozemskih knjig, globusov, zemljevidov in heliocentričnega sistema Japoncem na široko odprli oči.⁴

V 16. stoletju so poskušali orisati in začrtati meje provinc, za kar je zaslužen takratni šogun Tojotomi Hidejoši. V Tokugawa administraciji se je nadaljevalo angažiranje ogromnih kartografskih projektov, saj je bilo beleženje vseh malih in večjih japonskih otokov naporno

---

¹ Meidži obnova je bila serija dogodkov, ki je pripeljala do temeljitih sprememb v politični in družbeni zgradbi fevdalne Japonske. Trajala je od leta 1866 do 1869 in pomeni padec oblasti Tokugawa šogunata in ponovni vzpon cesarske družine na oblast. Po drugi strani pa cesar ni dobil dejanske moči, temveč se je ta prenesla na novonastalo oligarhijo.

² Kazutaka Unno, »Cartography in Japan«, v: *The History of Cartography* 2, 2. zvezek: *Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward, (1995), str. 346–348 (dalje: Kazutaka Unno, »Cartography in Japan«).

³ Prav tam, str. 349–350.

⁴ R. H. P. Mason in J. G. Caiger, *A History of Japan*: (Singapur, 1997), str. 204–206.

delo. Zemljevid z merilom približno 1:21.600 je bil ustvarjen sredi 17. stoletja in je orisal državo od severa Honšuja (največji japonski otok) do otočja Rjukju, ki sega skoraj do Tajvana. Otok Hokaido, ki je severno od Honšuja, takrat še ni bil smatran kot del prave Japonske, temveč naj bi tam živeli »barbari«. Obdobje Edo oziroma obdobje Tokugawa šogunata je po drugi strani zaradi prepotrebnega miru ljudem dalo možnost za razvoj zanimanja do kulture in potovanja, ki je spodbudilo potrebo po zemljevidih. Japonska kartografija sveta, čeprav v kasnejših stoletjih natančna, ni resnično oživela vse do Meidži obnove, ker je bilo Japoncem v njihovem fevdalizmu prepovedano potovati izven države.⁵

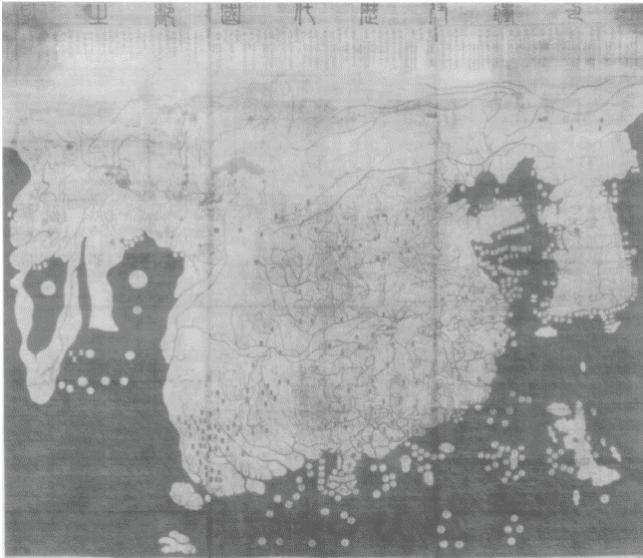
Korejska kartografija

Zgodovina ni bila prijazna do korejskih zemljevidov, k čemur priča že to, da se do danes ni ohranila nobena izmed kart, narejenih pred 15. stoletjem, čeprav so jih izdelovali. Dejstvo, da so najstarejše ohranjene korejske karte na Japonskem in ne v Koreji, ustreza tej trditvi. Dejstvu, da je veliko korejskih zemljevidov na Japonskem, je seveda botrovala vojna preteklost teh držav. Vseeno se Korejci lahko pohvalijo z najstarejšim dejanskim zemljevidom sveta v tem delu Azije, z razvojem prikaza reliefa in z velikansko mrežo zemljevidov, ki ob združitvi tvorijo korejski polotok. Na razvoj kartografije so imele velik vpliv nenehne korejske bojazni do njenih sovražnikov in močna politika do birokratskega centralizma, kar je povzročilo, da je gonilna sila za razvoj zemljevidov bila oblast sama. Na začetku Joseon dinastije (dinastija, ki je vladala korejskemu polotoku od 1392 do 1910) je večina iniciative prišla s strani vlade. Šele v naslednjih stoletjih se je ta trend počasi obračal tudi v prid znanja željnim posameznikom.⁶ Koreja si je v svoji zgodovini marsikaj »sposodila« od Kitajske, kar je razvidno tudi v kartografiji, vendar so po drugi strani ohranjali lastne načine izdelovanja mape, kar se kaže v drugačnem izgledu kart v primerjavi s kitajskimi. Čeprav je Koreja vedno bila pod budnim očesom Kitajske in občasno tudi Japonske, so kljub temu ohranjali kulturno integriteto in suverenost. Korejski kartografi so kazali zanimanje tudi do zahodnih zemljevidov, ki so jih uvažali, kopirali in tiskali. Vendar ti zemljevidi dlje časa niso imeli nobenega vpliva na same korejske karte, ki so se še vse do konca 19. stoletja razvijale po svoje. Kasneje je zahodna kartografija uničila tradicionalne, vendar šele po tem, ko so Japonci premagali Kitajce v prvi kitajsko-japonski vojni leta 1895, kar je v Korejcih zbudilo dvom o tem, ali je nekdanji ponosen rumeni zmaj le še blede senca samega sebe.⁷ Gari Ledyard, profesor za zgodovino Koreje na Univerzi Columbia, je razdelil korejske zemljevide na štiri kategorije. Prva je kategorija, ki vsebuje le nekaj pravih zemljevidov sveta in več zemljevidov Vzhodne Azije. Velik del te kategorije

⁵ Kazutaka Unno, »Cartography in Japan«, str. 453–454.

⁶ Gari Ledyard, »Cartography in Korea«, v: *The History of Cartography* 2, 2. zvezek: *Cartography in the traditional east and southeast Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward, (1995), str. 235–236 (dalje: Gari Ledyard, »Cartography in Korea«).

⁷ Leo Bagrow, *History of Cartography: Enlarged Second Edition*, (London, 2010), str. 202.

Slika 1: *Kangnido* je najstarejši ohranjeni korejski zemljevid sveta, ki je bil narejen okoli leta 1400. Na zemljevidu je korejski polotok, znatno povečan v primerjavi s Kitajsko, medtem ko se Japonska ne nahaja na zahodu, temveč na jugu Koreje in je celo drugače usmerjena.

(Vir: *Kangnido Map*. Dostopno na spletu: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/75/KangnidoMap.jpg> (Pridobljeno 10. 10.2016)).

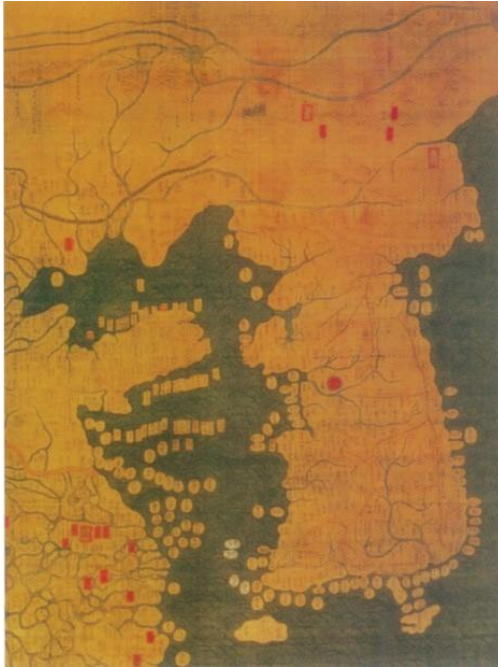
zajema tudi risanje izmišljenega sveta *Č'önhado*, ki je v novejših kartah predstavljen kot sinocentričen svet, torej vsebuje Kitajsko, Korejo in bližnje države. Ti zemljevidi imajo svoj izvor najverjetneje v folklori in ne v znanosti, vendar so vseeno zanimive, saj prikazujejo korejske tehnike risanja kart.⁸

Veliko število zemljevidov same Koreje predstavlja naslednjo skupino. Najstarejši korejski zemljevidi naj bi bili ustvarjeni že v dvanajstem stoletju, vendar ni ohranjen noben, tako da za najstarejšega ohranjenega velja zemljevid iz začetka 15. stoletja, imenovan *Kangnido*. Tekom 15. stoletja je bilo veliko razvoja na področju geografskega raziskovanja, zemljevidi, ki so prišli s tem razvojem, pa se z nekaterimi izjemami po večini niso ohranili. Na začetku 18. stoletja je nek korejski kartograf dosegel »revolucijo« v načinu izdelave, s čimer je povečal razumevanje državnih meja in obale. Te tehnike so bile izpiljene do 19. stoletja, ko je znan kartograf Kim Čongho in drugi, ki so poznali evropske kartografske tehnike, vseeno raje ustvarili zemljevide, ki so dajali tradicionalen izgled. Transit proti evropskemu načinu kartografije se je zgodil šele na koncu 19. stoletja, ko so Korejci sprevideli, da jim večjega sovražnika predstavlja Japonski imperij in ne zahodni svet.⁹

V zadnji dve kategoriji spadajo zemljevidi korejskih provinc in tako imenovani obrambni zemljevidi. Zemljevidi provinc so nastali predvsem zaradi lažjega vladanja države in so po 18. stoletju lahko bili povezani v zemljevid, ki je predstavljal ves polotok, saj so poenotili mere. Obrambni zemljevidi v večini predstavljajo obmejna območja, ki jih je bilo potrebno poznati zaradi vojaških razlogov. Zaradi lege korejskega polotoka je na teh zemljevidih večkrat obmejno območje Mandžurije, vendar je njihova koristnost vprašljiva, ker so zadnji

⁸ Gari Ledyard, »Cartography in Korea«, str. 235.

⁹ Prav tam, str. 236.

Slika 2: Najstarejši zemljevid Koreje, ki je izjemno natančen za čas nastanka. Ustvarjen je bil okoli leta 1470.

(Vir: J. B. Harley in David Woodward, *Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies*, Book 2, Volume 2 (Chicago, 1994), str. 1.)

korejski osvajalski pohodi bili pred več kot tisoč leti, saj je Koreja, podobno kot slovensko zgodovinsko območje, vedno bila pod vplivom »močnejšega« naroda.¹⁰ Tukaj velja omeniti, da je meja med Korejo (danes Severno Korejo) in Kitajsko dorečena že okoli 1000 let, zacementirana pa je bila na začetku 15. stoletja z vladavino kralja Sejonga, ki je tudi glavni razlog, zakaj imajo Korejci danes eno izmed najlažjih pisav na svetu (podobno kot večina Evropejcev), imenovano Hangul.¹¹

Kitajska kartografija

Eden izmed največjih dosežkov prve kitajske cesarske dinastije Čin je vsekakor ustanovitev centralizirane birokracije, s čimer je nastal vzorec za vse nadaljnje dinastije. Prevladujoča filozofija v državi je takrat bil legalizem, ki govori o tem, da je potrebno dosledno upoštevati zapisane zakone in manj samo moralo. Prav zaradi legalizma je Činu uspelo združiti državo, saj je iz olikanih spopadov, kot so bili v času sprtih držav na Kitajskem (475 pr. n. št. – 221 pr. n. št.) običajni, začel uporabljati bolj pragmatične prijeme. Dober primer tega so poboji vseh ujetnikov po bitki, ki jih potem ni bilo treba stražiti in hraniti, kar je pomenilo, da se je več vojakov lahko usmerilo v dejansko bojevanje.¹² Legalizem se je po združitvi Kitajske kazal v birokratski državi, kar se je pokazalo v neprenehnem dokumentiranju, ki je bilo potrebno za nadzor velikega kitajskega ozemlja. Zemljevidi so tako bili način beleženja za lažjo administracijo. Začetek ustvarjanja zemljevidov na Kitajskem sicer sega še nekoliko nazaj, znova v čas sprtih držav, ko je bilo zaradi nenehnih bitk potrebno razumeti teren, na katerem se bo zgodil spopad, po drugi strani pa so se uporabljali tudi v administrativne namene, vendar v dosti manjšem obsegu kot v kasnejšem Činu. Dinastija

¹⁰ Gary Ledyard, »Cartography in Korea«, str. 236.

¹¹ Michael J. Seth, *A History of Korea: From Antiquity to the Present*, (Plymouth, 2011), str. 144–145.

¹² Charles Holcombe, *A History of East Asia: From the Origins of Civilization to the Twenty-First Century*, (Cambridge, 2011), str. 41. Charles Holcombe, *A History of East Asia: From the Origins of Civilization to the Twenty-First Century*, (Cambridge, 2011), str. 41.

Han, ki je sledila Činu, je na dvoru ves čas imela dva svetovalca, ki sta svetovala vladarju glede geografije. Eden je tolmačil zemljevide, medtem ko je drugi razlagal lokalna poročila. Primer svetovalcev jasno uprizarja pomen zemljevidov za kitajske cesarje Hana, čeprav sami niso aktivno izvajali projektov za njihovo ustvarjanje.¹³

V nadaljnjih dinastijah se je tradicija uporabljanja zemljevidov v administrativne in vojaške namene nadaljevala. Zahodni Džin (265 – 317) naj bi del zaslug za osvojitve cesarskega stolčka pripisal kar zemljevidom. Tudi songovski (960 – 1279) vojni ministri so imeli zemljevide venomer pri roki, čeprav jim kasneje proti Mongolom niso najbolj koristili. Zemljevidi so bili tudi nekakšno darilo tujih državnikov, večkrat so, na primer, tributarne države na kitajski dvor prinesle zemljevide svojega ozemlja kot znak ponižnosti, medtem ko so celo Rusi leta 1721 cesarju prinesli zemljevid svoje države, kar je pomembno, saj je bil takrat kitajski cesar prvič seznanjen z izgledom dežel severno od njegove. Preveliki administrativni zalogaji so se nekajkrat manifestirali v vladnem naročilu lokalnih raziskav, ki so zabeležile velikost polj, njihove lastnike, meje in dimenzije, kar je bilo kasneje združeno v registre. Čeprav je bilo ustvarjenih veliko zemljevidov, se na Kitajskem ni oblikoval noben poseben sloj kartografov vse do konca dinastije Čing. Očitno je, da se jim je znanje kartografije zdelo tako pomembno, da je vsak uradnik moral poznati vsaj njene osnove.¹⁴ Po drugi strani pa je malo znakov pravega profesionalizma, saj zemljevidi niso bili pazljivo narejeni in podobno kot pri Japoncih, tudi ni bilo dorečenih konsenzov glede velikosti, merila in orientiranosti zemljevidov. Po drugi strani pa so se osredotočili na več dimenzionalni prikaz reliefa na zemljevidu, kar pri evropskih zemljevidih ni bilo običajno.¹⁵

Evropska kartografija je na Kitajsko prišla šele ob koncu 16. stoletja, glavna razlika med obema kartografijama pa leži v takratnem kitajskem prepričanju, da je Zemlja ravna in kvadratasta. Kot v Koreji, se je tudi na Kitajskem vpliv ptolemajske kartografije širil izjemno počasi. Začelo se je z jezuitskimi misijonarji v 16. stoletju, predvsem z misijonarjem Matteom Riccijem, ki je želel Kitajce popeljati v krščansko vero s posrednimi načini, in sicer z intelektualnimi koristmi, kot je matematika, astronomija in tudi kartografija. Ricci naj bi Kitajce seznanil z okroglo zemljo, vendar jih je bolj kot to presenetilo majhnost Kitajske v primerjavi s preostalim svetom. Rumeni zmaj, ki je bil cel svoj obstoj navajen dejstva, da je center vesolja, je bil presunjen z nasprotnim dejstvom.¹⁶ Sprejemanje evropske kartografije se je povečalo šele z zadnjo kitajsko cesarsko dinastijo Čing, ker je bilo vodilnih Mandžurijcev petdesetkrat manj od podrejenega prebivalstva in so zato verjeli, da je uspešno

13 Cordell D. K. Yee, »Chinese Maps in Political Culture«, v: *The History of Cartography* 2, 2. zvezek: *Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward, (1995), str. 73 – 76 (dalje: Cordell D. K. Yee, »Chinese Maps in Political Culture«).

14 Cordel D. K. Yee, »Chinese Maps in Political Culture«, str. 82–87.

15 Cordel D. K. Yee, »Chinese Cartography among the Arts: Objectivity, Subjectivity, Representation«, v: *The History of Cartography* 2, 2. zvezek: *Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward, (1995), str. 128 (dalje: Cordel D. K. Yee, »Chinese Cartography among the Arts«).

16 Cordell D. K. Yee, »Traditional Chinese Cartography and the Myth of Westernization«, v: *The History of Cartography* 2, 2. zvezek: *Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward, (1995), str. 170–172.

Slika 3: Zemljevid terena sedanosti in preteklosti. Zemljevid, na kateremu je prikazano območje od centralne Azije do Japonske, je bil narejen okoli leta 1550. Vsebuje opombe, na katerih piše spremembe v poimenovanju in administraciji.

(Vir: J. B. Harley in David Woodward, *Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies, Book 2, Volume 2* (Chicago, 1995), str. 17.)

administriranje lastnega ozemlja ključno za ohranjanje oblasti, po drugi strani pa tudi zaradi vojaškega osvajanja novih dežel. V obeh primerih je pomembno vlogo seveda imela kartografija. Zanimivo je, da so v raziskavah za orisovanje pokrajin večkrat sodelovali jezuitski misijonarji.¹⁷

Material, ki je bil uporabljen za risanje zemljevidov, je bila navadno svila, papir in les, na katere so potem s čopičem in črnilom narisali željeno. Če so želeli ustvariti reprodukcijo, so potrebovali kamen, ki je bil uporabljen kot medij, na katerem so oblikovali željeno podobo in kasneje na to gravirano podobo pritiskali papir, ki je bil zmočen s krpo s črnilom, kar je ustvarilo reprodukcijo. Še ena zanimiva stran kartografije se je pokazala v računanju oddaljenosti objektov, računanju velikosti oddaljenih gora in oddaljenosti sonca.¹⁸

Tehnike, ki so jih uporabljali pri ustvarjanju zemljevidov so bile torej zares izjemne, čeprav večkrat nedosledno izvedene. Vso to znanje Kitajcev se je potem preneslo na Korejo in Japonsko in posledično oblikovalo ne zgolj kartografije, temveč predvsem umetnost, saj je do prihoda evropskih zemljevidov v ta del sveta, čeprav velikokrat res izjemno lepa kartografska dela, zaradi pomanjkanja doslednosti v izdelavi zemljevidov (predvsem glede praktično neobstoječih meril) bila umetnost kartografije zgolj to – umetnost.

17 Cordell D. K. Yee, »Traditional Chinese Cartography and the Myth of Westernization«, v: *The History of Cartography 2, 2. zvezek: Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward, (1995), str. 170–172.

18 Cordell D. K. Yee, »Chinese Cartography among the Arts«, str. 137–140.

Viri in literatura

- Leo BAGROW, *History of Cartography: Enlarged Second Edition*, (London, 2010).
- Charles HOLCOMBE, *A History of East Asia: From the Origins of Civilization to the Twenty-First Century*, (Cambridge, 2011).
- Gari LEDYARD, »Cartography in Korea«, v: *The History of Cartography 2, 2. zvezek: Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward (Chicago, 1995).
- R. H. P. MASON in J. G. CAIGER, *A History of Japan: Revised Edition* (Singapur, 1997).
- Michael J. SETH, *A History of Korea: From Antiquity to the Present* (Plymouth, 2011).
- Kazutaka UNNO, »Cartography in Japan«, v: *The History of Cartography 2, 2. zvezek: Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward (Chicago, 1995).
- Cordell D. K. YEE, »Chinese Maps in Political Culture«, v: *The History of Cartography 2, 2. zvezek: Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward (Chicago, 1995).
- Cordell D. K. YEE, »Chinese Cartography among the Arts: Objectivity, Subjectivity, Representation«, v: *The History of Cartography 2, 2. zvezek: Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward (Chicago, 1995).
- Cordell D. K. YEE, »Traditional Chinese Cartography and the Myth of Westernization«, v: *The History of Cartograph 2, 2. zvezek: Cartography in the traditional east and southeas Asian societies*, ur. J. B. Harley in David Woodward (Chicago, 1995).

David Prajnc

diplomirani zgodovinar (UN)

PIRANSKE SOLINE OD ZAČETKOV DO KONCA 19. STOLETJA

Povzetek

Severozahodna Istra ima spričo geomorfoloških pogojev izredno ugodne naravne danosti za ureditev in razvoj solinarstva. Gledano s severa proti jugu severozahodne Istre so bile večje soline nanizane v krajih Trst, Milje, Koper, Izola in Piran. Po gospodarski plati so med vsemi istrskimi solinami daleč najbolj prednjačile Piranske. Te najboljše soline na področju današnje slovenske Istre, obdarjene z najboljšimi naravnimi pogoji, so v teku stoletij nastale na obrežjih več zatokov in se v grobem delile na Strunjanske ob izlivu potoka Roje, Lucijske ob izlivu Fazane ter med Savudrijskim polotokom in polotokom Seče Sečoveljske, večkrat imenovane tudi Piranske soline.

UDK: sol, solinarstvo, soline, trgovina, ekonomska zgodovina, Piran, Strunjan, Sečovlje, slovenska Istra, Benetke, Istra, davki, solne pogodbe, solni monopol, tihotapci, solno tihotapstvo, 16.–18. st., 19. st.

Sol je bila skozi zgodovino sestavni del človekovega življenja in eden najpomembnejših mineralov. Spričo stalno grozečega pomanjkanja in visoke cene začimb, ki so na evropske trge začele pritekati v obilni meri večinoma šele z odkritjem prekomorskih dežel, je bila njena uporaba mnogo bolj pogosta, tesno povezana s tradicionalnimi tehnikami konzerviranja živil, predvsem hitro pokvarljivih rib in mesa. Mnogi kraji ob današnji slovenski obali zato dolgujejo svoj nastanek prav soli. O tem, kako pomembna gospodarska panoga je bilo solinarstvo, pa priča njen pravno urejeni položaj v statutih severnoistrskih mest. Ker je bila trgovina s soljo tolikega strateškega pomena, jo je Beneška republika že zgodaj razglasila za državni monopol, s katerim je strogo nadzorovala obseg solnih površin, količino pridelane soli in njeno prodajo. Na področju današnje slovenske Istre so se soline razprostirale na območju Trsta, Škednja, Žavelj, Milj, Kopra, Izole in Pirana. Od omenjenih so širši regionalni pomen dosegale le koprške in piranske soline. Med tema dvema velikima skupinama pa so bile po gospodarski plati z naskokom najpomembnejše piranske, saj naj bi po oceni Nicola Manzuolija v začetku 17. stoletja pridelale celo do dvakrat več soli kot Koper.¹ Te najobsežnejše soline na področju današnje slovenske Istre so v teku stoletij nastale na obrežjih več zatokov. V zalivu Strunjana ob izlivu potoka Roje so vzniknile strunjanske soline, v Luciji ob izlivu Fazane lucijske in med Savudrijskim polotokom in polotokom Seče, v spodnjem toku Dragonje in Drnice, sečoveljske, večkrat imenovane tudi Piranske soline (Fontanigge in Lera; od obeh so danes delujoče le še druge).²

Ne reče se zaman za Piran, da je zrasel na soli. Pridobivanje »belega zlata« in trgovanje z njim je bilo zmerom eden vogelnih kamnov piranskega gospodarstva, tesno povezano s samim nastankom mesta. Prve podatke o piranskih solinah zasledimo, še preden je ta prešel pod beneško upravo – leta 1258 so omenjene v razsodbi spora za mlin v Strunjanu med beneškim posestnikom in Piranom, solinarska dejavnost pa izpričuje tudi prvi delni ohranjeni piranski statut (1274). Sol je bila skozi človeško zgodovino eden najpomembnejših mineralov, nujno potrebna v prehrani ter pri konzerviranju živil. Kot temelj beneške trgovinske politike jo je Serenissima že zgodaj razglasila za državni monopol.³

Občuten razmah so piranske soline doživele v začetku 14. stoletja. Iz dejanskega števila omenjenih različnih solinskih obratov (*laboratores salinarum*), ki so jih imeli posamezniki na Piranskem, je zaslediti vsaj 37 delujočih solnih fondov. Soline so imeli v lasti zvečine Pirančani, od katerih je večina izhajala iz vrst patriciata, še posebej velik delež je odpadel na

1 Zora Žagar, »Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja«, v: *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre*, ur. Duša Krnel-Umek (Ljubljana, 1993), str. 117 (dalje: Žagar, »Solinarstvo na severovzhodni obali...«); Darja Mihelič, »O začetkih piranskega solarstva«, *Annales* 6, št. 8 (1996), str. 339–341 (dalje: Mihelič, »O začetkih piranskega...«); Darko Darovec, *Davki nam pijejo kri* (Koper, 2004), str. 319, 351 (dalje: Darovec, *Davki nam pijejo kri*); Apollonio Almerigo (ur.), *Piranska sol* (Ljubljana, 2005), str. 7 (dalje: Almerigo, *Piranska sol*).

2 Žagar, »Solinarstvo na severovzhodni obali...«, str. 120–121.

3 Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 319, 351; Flavij Bonin, *Piranske solne pogodbe (1375–1782)* (Ljubljana, 2011), str. 9–11 (dalje: Bonin, *Piranske solne pogodbe*); Darja Mihelič, »Piransko belo zlato«, v: *Soline: ogrožena kulturna krajina*, ur. Duška Žitko (Piran, 2009), str. 15, 17 (dalje: Mihelič, »Piransko belo zlato«); Mihelič, »O začetkih piranskega...«, str. 339–341; Žagar, »Solinarstvo na severovzhodni obali«, str. 120.

notarje.⁴ Nagel razcvet gre v roki s prihodom mojstrov iz Paga, ki so v 80. letih 14. stoletja prinesli nov način pridobivanja soli z vzgojo *petole* na dnu kavedinov; ta umetno vzgojeni sloj mikroorganizmov je fizično ločeval ilovico od solnih kristalov. Tako pridelana sol je bila kvalitetnejša (bolj bela in okusna) ter donosnejša.⁵ Razsežnosti proizvodnje in prodaje soli skozi celotno obdobje Beneške republike je moč spremljati zahvaljujoč solnim pogodbam (Mercati di Sali oz. Partito di Sali), s katerimi so Benečani urejali vso dejavnost v zvezi s soljo. Pogodbe, meritorne za obdobje pet ali deset let vnaprej, sta sklepala v imenu beneške vlade Magistrat za sol⁶ in Kolegij XX. za sol, zastopajoč piranske lastnike in komune. Kot je razvidno iz prepisa najstarejše ohranjene solne pogodbe, sklenjene med beneškim in komunalnim uradom 1375, je komunu po tradiciji pripadala sedmina pridelane soli, medtem ko so petino lahko obdržali solarji in lastniki solin ter z njo prosto razpolagali. Omemba komunalne pravice do solne sedmine, prvič zapisane v fragmentarno ohranjenem statutu iz 1274, ter lastnikom in solarjem pripadajoča petina je, ob malenkostnih spremembah vsebine členov, stalnica tudi v vseh sledečih statutih in solnih pogodbah. Solno sedmino in petino so smeli Pirančani prodajati kranjskim tovornikom (»mussolatom«) v zalednih avstrijskih deželah (t. i. Terraferma), medtem ko jo je bilo prevažati in prodajati po morju prepovedano; preostali dvotretjinski delež so po določilih obveznega odkupa po ceni, znatno nižji od tržne, pokupili Benečani.⁷

Nadzor nad proizvodnjo soli, skrb, da je bila sol vsakodnevno prepeljana v javna skladišča⁸ kot tudi nadzor nad njeno prodajo sta imela v pristojnosti dva urada: državo in Magistrat za sol je zastopal 'solni pisar' (Scrivano di Sali), hkrati zadolžen za nadzor merilcev soli, medtem ko so piranski komun, lastnike solin in solarje predstavljali 'skontri' (scontro), člani komunskega urada Resonata. Med državnim in komunskim uradom se je pogosto iskriilo, saj je solni pisar pogosto preveč samopašno zlorabljal svojo večjo moč in pooblastila. Ni bila redkost, da je solni pisar skladišče zaprl, čeprav so zunaj čakale na raztovor pripravljene polne ladje, prav tako je večkrat sprejemal sol, ne da bi o tem obvestil komunske uslužbenke ali omogočil skontru, da nadzira merjenje.⁹

4 Med lastniki solin so pogosto izpričani tudi cerkev (ta jih je dobivala v zapuščini ali kupovala), solinarji in obrtniki tesarske ter čevljarsko-usnjarske stroke.

5 Mihelič, »Piransko belo zlato«, str. 17–18; Mihelič, »O začetkih piranskega...«, str. 341–342; Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 12; Žagar, »Solinarstvo na severovzhodni obali...«, str. 120.

6 Solni urad je bil nadvse stara magistratura. Že leta 1234 je Veliki svet v Benetkah izvolil štiri uradnike, t. i. providurje, ki so obhajali jadranska mesta in odkupovali sol ter imeli na plečih njen prevoz v Benetke. Providurji solnega urada so sestavljali pravilnike o proizvodnji in prodaji soli, prevzeli so tudi pregon tihotapcev s soljo. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 12.

7 Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 11–14; Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 321–323; Miroslav Pahor, »Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616«, *Kronika* 5, št. 1 (1957), str. 14–15 (dalje: Pahor, »Solna pogodba med Piranom in Benetkami«); Mihelič, »O začetkih piranskega...«, str. 341; Miroslav Pahor, *Stare piranske soline* (Ljubljana, 1963), str. 6 (dalje: Pahor, *Stare piranske soline*).

8 Soli se ni smelo puščati v solnih bazenih, ker je bila tam najbolj na udaru tako vremenskih nepravilnosti kot človeškega dejavnika. Če je ni bilo moč odnesti v javno skladišče, so jo morali začasno spraviti v solinarske hiše. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 15.

9 Omenjeni pisar je bil Zuanne Zanbon, ki je beležil zvrhane (brez bakrenega ravnila poravnane) mere. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 15.

Temeljni trgovinsko-prometni odnos beneške metropole do krajev ob vzhodni jadranski obali je bil osnovan na eni strani na popolnem beneškem monopolu v trgovanju po morju in na drugi strani na dokaj prostem pretoku blaga iz novo osvojenih krajev v avstrijsko zaledje. Vendarle je treba formulacijo »svobodne poti« vzeti z rahlim pridržkom. Resnici na ljubo so bile namreč te poti precej omejene: načela prostega trgovanja niso krnile zgolj avstrijske mitnice ter (zlasti od 16. stol.) omejen prehod v beneško Istro, marveč tudi in predvsem beneško nalaganje vsakovrstnih dacev in obvezen državni odkup soli po navadno precej nižji ceni od tržne, kar jim je prinašalo zavidljive dobičke. Beneška pohlepnost po čim večjih deležih istrskih soli je bila zares neizmerna, zato ne čudi dejstvo, da so Pirančani zaradi beneškega obveznega odkupa velike večine pridelka (ok. dve tretjini izvzemši solno sedmino in petino) gradili nove solne bazene in se zatekali k tihotapstvu. Zaradi tega so beneški oblastniki omejevali gradnjo solnih bazenov s t. i. limitacijami. Že prva ohranjena solna pogodba z Benetkami iz leta 1375 določa maksimalen letni pridelek 3500 modijev soli; ob upoštevanju, da je bilo na kavedin dovoljeno pridelati 2 modija soli, je imel piranski komun tedaj 1750 solnih bazenov.¹⁰

Na določitev višine pridelka so močno vplivale sočasne politične razmere. Z ogrsko osvojitvijo dalmatinskih solnih fondov leta 1358 so Benečani izgubili velik del virov svoje solne oskrbe, ki je bila povrh obremenjena z visokimi ogrskimi taksami, medtem ko sta v drugi polovici 15. stol. ferrarski vojvoda Ercole I. d'Este in neapeljski kralj Ferdinand I. skušala razbiti beneški monopol na Jadranu z rekonstrukcijo solin v Comacchiju in prepovedjo trgovanja s solinami v Apuliji. V takšnih pogojih so bile Benetke prisiljene zrahljati omejitve, tako da so leta 1460 dvignile odkupno ceno soli na 6 lir in sprostile piransko trgovino z zaledjem, limit proizvodnje pa dvignile na 4700 modijev. Beneške oblasti so le nerade dovolile zvišanje solne proizvodnje, kajti če bi količina cenjene soli preseгла povpraševanje, bi ji cena padla, zaslužki bi bili nižji, toda stroški višji, ker bi obilnejši pridelek povečal stroške skladiščenja. Slednje bi pomenilo dodatno vlaganje v izgradnjo v povečanje skladiščnih kapacitet, nekaj, česar Benečani niso marali slišati.¹¹

Do leta 1636 nato piransko solinarstvo sicer deluje brez limitacij višine pridelka, zato pa so začele Benetke občutno posegati v piranske deleže pridelka. Že leta 1551 so skušale uvesti obvezen odkup tako komunske sedmine kot solinarske petine soli, toda piranski odposlanci so z vztrajnim pregovarjanjem dosegli ohranitev piranskih pravic. Če jim to ni uspelo leta 1551, si je beneška vlada s solno pogodbo pet let kasneje le uspela izgovoriti odkup komunske sedmine soli, povrh pa je peti del pridelka, ki je po običaju veljal lastnikom solin oz. solinarjem, oklestila na 2 stara od kavedina, kar se ji je posrečilo z zvišanjem odkupne cene na 7 lir za modij ter s posebno subvencijo 6 lir na kavedin za sezonsko pripravo solnih polj. Kot običajno je bilo v pogodbi potrjeno, da Magistrat za sol komunu pošlje prvi letni obrok denarja v znesku 2000 dukatov, ki ga je vsakoletno

¹⁰ Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 321, 323–325, 327; Pahor, *Stare piranske soline*, str. 6; Mihelič, »Piransko belo zlato«, str. 16, 19; Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 12.

¹¹ Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 325–328; Mihelič, »Piransko belo zlato«, str. 16–17; Miroslav Pahor, *Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja* (Ljubljana, 1972), str. 34 (dalje: Pahor, *Socialni boji v občini Piran*).

nakazoval v začetku meseca marca in ki je bil izrecno namenjen vzdrževalnim delom na solnih fondih.¹² Čeprav je bil znesek namenjen odpravi škode v solinah, nastali čez zimo, so se providurji stalno pritoževali, da solinarji denar porabljajo za vse drugo (obnovo trt, ureditev kmetijskih zemljišč, popravilo bark). Okrnitev je z leti zadela tudi t. i. petino pridelka. Da bi od Benečanov namenjeni delež res zadoščal samo še za domačo uporabo, je bila petina v leta 1566 znižana na 1, 1625 pa le še na polovico stara.¹³

V drugi polovici 16. stoletja je začela zaledna trgovina s piransko soljo postopoma usihati. Na izgubo dohodka v trgovini s soljo z zalednimi slovenskimi kraji je v prvi vrsti vplivala vse intenzivnejša politika Tržačanov za pritegovanje Kranjcev na njihov trg. To so Habsburžani dosegli bodisi z uvedbo prisilnih poti proti Trstu bodisi z manj represivno metodo – zvišanjem davčne stopnje za uvoženo istrsko sol, s čimer so oslabil beneški solni monopol in spodbujali istrsko tihotapstvo. Če je konec 16. stol. avstrijski podložnik plačeval enak dac za tovor (*somma*, tj. 2 stara) soli najprej na beneški in nato še avstrijski strani v višini 10 soldov, je sredi polovice 17. stol. avstrijski dac na istrsko sol skokovito poskočil (za star leta 1644 kar 14 lir!). Na številne proteste koprskih in beneških odposlancev so Avstrijci ta davek leto kasneje sicer znižali na 3 lire in 10 soldov za star, toda avstrijski namen je bil že dosežen: trgovina s soljo v zaledje je že povsem zamrla. Kljub začasni ukinitvi avstrijskega daca na istrsko sol leta 1659 tako legalna trgovina s kraji Terraferme ni več dosegla ravni iz 15. in 16. stol.¹⁴

Po letih brez omejitve v produkciji soli so se kapacitete solarn z izgradnjo novih solnih fondov znatno povečale, dohodki od soli pa so omogočili Piranu razširitev in modernizacijo v vseh smereh. Ker to ni bilo po godu Benetkam, ki več niso mogle prodati vse v piranskih solinah pridelane soli, so 1636 ponovno uvedle limitacijo proizvodnje na 5200 modijev letno¹⁵, povrh pa dale porušiti vsa solna polja, zgrajena po 1603. Podatke o količini pridelane soli lahko spremljamo v knjigah solnega pisarja in komunskih uslužbencev od leta 1627 naprej, pa vse do leta 1685¹⁶. V obdobju od 1637 do 1647 so Pirančani pridelek presegli za skoraj 3500 modijev, medtem ko v se v naslednjih treh desetletjih temu limitu niso niti približali. Glavni vzrok za slabše letine je bilo predvsem neredno vzdrževanje solin¹⁷, ki je v kombinaciji s podnebnimi ujmami (poplave Dragonje in Drnice v jesenskih nalivih) povzročalo veliko škodo. Nasprotno so v posebej ugodnih letinah lahko poželi celo 4 modije

12 Ta znesek je bil dejansko predujem, ki ga je komunski blagajnik razdelil lastnikom solnih fondov in solinarjem.

Posojen denar se je Benečanom vrnil v naturi s prvimi žetvami soli. Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 328.

13 Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 328; Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 14, 17; Pahor, *Solna pogodba med Piranom in Benetkami*, str. 16; Pahor, *Socialni boji v občini Piran*, str. 35.

14 Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 329 in 331, 340–342, 350.

15 1636. leta sprejeta omejitev je večkrat dokumentirana v znesku 26.000 lir za dobo petih let. V veljavi je ostala do leta 1749, ko so jo ponovno odpravili. Mihelič, »Piransko belo zlato«, str. 17.

16 Tisto leto je odšel dolgoletni solni pisar Giorgio Geraldini, nakar se konča sistematično navajanje proizvodnje. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 17.

17 Solinarji in solinski delavci so se pogosto pritoževali, da je bilo plačilo za vzdrževalna dela premajhno, stroški pa previsoki. Če so lastniki po znižanju cene soli Magistrata za sol za modij leta 1725 dobili namesto prejšnjih 19 le 14,1 lire, stroški vzdrževanja kavedina na modij pridelane soli pa so znašali 8,95 lire, jim je za obnovitvena dela preostalo le še 5,15 lir. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 17.

na kavedin, kar je providurje navedlo na to, da so odredili pobiranje soli samo vsak drugi oz. tretji dan. Velikost solnih fondov in kristalizacijskih površin se v solinah piranskega komuna v 17. in 18. stol. ni veliko spremenila. Še vedno je veljalo, da so piranske soline navzlic temu, da so po številu kavedinov zaostajale za koprskimi, pridelale precej več soli od slednjih, kar gre pripisati ugodnejšim geografskim danostim in globini kavedinov.¹⁸

Providur Lauro Querini je leta 1720 Pirančanom predstavil dodatne načrte. Na dan je prišel z idejo usposobitve Sečoveljskih solin za pridelavo debele soli, kakršno so že pridelovali v solinah v Trapaniju (Siciliji) in Barletti (Apuliji).¹⁹ Ker je šlo za novo tehnologijo proizvodnje, katere domači solinarji niso bili veščji, je k prestrukturiranju kavedinov pritegnil dva mojstra iz Barlette. Kljub pridržku zaradi nestalnega vremena je providur Marco Balbi 1722 podprl sprejetje dekreta o proizvodnji debele soli. S pridelavo in kakovostjo debele soli v preteklih dveh letih Magistrat ni mogel biti zadovoljen. Providurji so ob pomoči strokovnjakov ugotovili, da so vetrovi v severozahodni Istri spremenljivi in mnogo bolj vlažni od tistih na Siciliji, povrhu pa je tudi več padavin. Težavna je bila tudi razlika v sestavi tal v Sečoveljskih solinah in Barletti.²⁰ Ko pridelava debele soli po nekaj hladnih zimah ni stekla in so se solinarji zaradi visokih proizvodnih stroškov in nizkega zaslužka upirali novi tehnologiji, je Magistrat poskusil plasirati soline na Krfu in na otoku S. Mauri.²¹

Zaradi visoke proizvodnje soli, ki je presegala komunske potrebe, in beneškega diktiranja monopolističnih cen se je v 15. stoletju zelo razširilo tihotapstvo, zato je bilo ključnega pomena, da so Benetke nadzorovale dve stvari: višino solne proizvodnje in spravilo soli. Če je bilo zadoščeno prvemu, torej da pridelana sol ni presegla odrejenega limita, tudi ni bilo bojazni, da bi za vso nažeto sol v skladiščih zmanjkalo prostora, s čimer so se izognili stroškom postavitve novih. Zato so beneški providurji pazili, da solinarji pridelane soli niso puščali na prostem, marveč so jo kar najhitreje prepeljali v javna skladišča.²² Ker so solinarji zaradi dela na poljih in v vinogradih sol neredno vozili v javna skladišča, je Magistrat za sol poskrbel, da se je le-to z manjših ladij pretovorilo na večje beneške, te pa so jo nato odpeljale v centralno skladišče v Benetke. Piranski komun je imel na začetku 18. stoletja 9 solnih skladišč, od katerih so bila največja Canton in S. Marco v Seči ter della Madonna in S. Marco v Sečovljah.²³

Tihotapstvo je staro vsaj toliko kot obremenitve blagovnih transportov v prid javnih blagajn. Monopolna gospodarska politika Serenissime in nizke odkupne cene (spričo

18 Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 353; Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 16–17; Pahor, *Solna pogodba med Piranom in Benetkami*, str. 19.

19 Soline v Trapaniju in Barletti so bile v lasti Habsburžanov in kot take velika konkurenca beneškim. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 18.

20 Tla v piranskih solinah so bila veliko mehkejša od barlettanskih, zato jih je bilo potrebno utrditi s kamnitimi ploščami. Globlja solna polja z več vode so zahtevala tudi dvig nasipov okoli njih. Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 19.

21 Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 18–20.

22 Če to ni bilo možno, so jo Pirančani lahko začasno shranili v svojih solinskih hišicah (casette). Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 357.

23 Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 18–20; Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 327, 355–357.

50-odstotne devalvacije srebrnega denarja se je ta po letu 1472 zmanjšala za več kot polovico v primerjavi s prvo pol. 15. stol.) so mnoge Pirančane napeljale, da so si s kontrabantom povečevali prihodke. Omembe solnega tihotapstva so v beneških virih (statutih, dukali, uredbah) vsaj tako pogoste kot same uredbe o proizvodnji soli in trgovini z njo. Že samo določilo o odkupu celotnega pridelka soli razen komunske sedmine in petine gospodarjem solin ter limitacije proizvodnje so bile namenjene preprečevanju tihotapstva. Če statuti dajejo predvsem vpogled v obseg solnega tihotapstva, se dukali ukvarjajo skoraj izključno z borbo in sankcijami zoper njega.²⁴

Sol se je prekupčevala tako po kopnem kot po morju. Iz prepovedi proste trgovine po kopnem brez vednosti gospodarja ali mitničarja je sklepati, da so se kranjski tovarniki prav radi izmikali mitnicam in obveznim potem. Taka trgovina je delala komunu dvojno škodo: zmanjšala je občinsko sedmino in lastnika solnega obrata prikrajšala za del dobička. Seveda je bilo iluzorno pričakovati, da se bodo Pirančani, vajeni tihotapstva, spričo beneških omejitev odpovedali dobršnemu delu svojega dohodka. Posledica omejevanja kmečke trgovine je bila v razmahu pomorskega tihotapstva v Trstu, Štivanu in Devinu ter celo v Benetkah. Iz poročil koprskih podestatov (od 16. stol. naprej je bilo zatiranje tihotapstva v vsej beneški Istri v njegovih rokah) beneškim oblastem je razbrati tudi to, da do propada Beneške republike (in tudi še čez) niti štiri na Debelem rtiču stalno stacionirane ladijske posadke kontrabanta niso mogle povsem preprečiti.²⁵

Tihotapljenju soli, cvetočemu zlasti na obmejnih področjih, je skušala stopiti na prste tudi cesarica Marija Terezija. Leta 1751 je bil sprejet odlok, ki je potrdil stari sklep, da so uvoz, tihotapljenje ter preprodavanje soli prepovedani, pri čemer se je oblast trudila solnim nadzornikom zagotoviti tudi popolno vojaško pomoč. Dve leti kasneje je šla avstrijska oblast še korak dlje: prepovedala je prodajanje soli vsem tistim, ki niso imeli licence, ta papir pa je izdajal le Višji solni urad na Dunaju. Zaradi vse večjega pomena soli so morale biti tudi zgradbe, kjer je bila spravljena sol, varne, zato vanje niso smeli naseljevati vojaštva. Ker so pri tihotapstvu sodelovale tudi višje oblasti, kadar so si od tega obetale koristi, je stopil v veljavo odlok, ki je določil kazni tudi zanje, če so ovirale davčne uradnike pri pregonu tihotapcev. Kljub vsem tem splošnim predpisom je cesarica 24. januarja 1778 sprejela patent, ki je govoril še posebej o tihotapljenju soli na Goriškem in Gradiški in po katerem je poslej ona sama določala ceno tako domači kot tuji morski soli. Ta patent je bil kasneje večkrat potrjen po njenih naslednikih, tolikšno težo pa mu je dajala prepoved uvoza tuje soli, tj. vse tiste soli, ki ni bila opremljena z vsemi potrebnimi papirji. V njem je obljubila, da bo trgovcem določila nižje prodajne cene in dala urediti skladišča, kjer bodo podložniki iz vsega okraja po poštenih merah kupovali sol. Tihotapstva ni uspelo

²⁴ Pri delu zasačene tihotapce je doletela zablembo ladje in soli ter dve leti zapora. Mornar, ki je častnika tihotapske ladje prijavil, je prejel nagrado, ki jo je država plačala iz premoženja prestopnika.

²⁵ Z ozirom na dukal iz leta 1627, ki omenja, da so imeli piranski tihotapci celo ladje, je razvidno, da se tihotapstva ne udeležujejo le solinarji, ampak je vanj vpleten tudi mestni patriciat; Bonin, *Piranske solne pogodbe*, str. 21–22; Darovec, *Davki nam pijejo kri*, str. 323–324, 328, 331, 353–356, 358, Salvator Žitko, »Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike«, v: *Slovensko morje in zaledje* 2–3, št. 2/3(1979), str. 79–80, 84, 86.

izkoreniniti niti njenemu ihtavemu sinu Jožefu II., ki je za njegovo zaježitev sprejel vrsto dekretov in ponovil materin patent, niti njegovemu nasledniku Leopoldu II., ki je vzel pod drobnogled prevoznike soli in tiste, ki so si privoščili prodajo dela tovara in se potem pri naročniku izgovarjali na različne nezgode na poti, po novem predpisu prisilil, da so morali le-te tudi dokazati.²⁶

Benetke ob koncu svojega obstoja več niso mogle zaustaviti naglega opuščanja kavedinov, ki jih je bilo leta 1727 samo še 2426, saj niso bile sposobne obnoviti svojih starih tržišč. Zasluge za to so si v veliki meri lastili avstrijski vladarji z vzponom Trsta, ki so prispevali ogromne vložke v razvoj lastne solne trgovine in uspešno zatirali beneško. Solinarji so večkrat prestopali v sosednje soline zgolj iz razloga, ker so imeli tam boljše pogoje za delo. Omeniti velja, da so utrpele soline sredi 18. stoletja nekaj elementarnih nezgod, ko je denimo leta 1761 narasla Dragonja porušila nasipe in preplavila vsa solna polja. Ta pojav t. i. montane se je večkrat ponovil in je poleg poškodovanja nasipov in kavedinov odplavil tudi sol, shranjeno v pritličju solinskih hiš – dvojna škoda. Pirančani so zgradili tudi mnogo novih fondov, vendar jim je skoraj ves v soline vloženi kapital propadel, ker se jim je prepočasi obrestoval v dobi beneškega zatona solne trgovine. Po padcu Serenissime je Avstrija dokaj hitro odprla svoj trg piranskim in koprskim solinam, ker pa se je zvišala tudi cena soli, so imeli Pirančani dovolj sredstev (in tudi vzpodbude) za izgradnjo novih solin. Solinarji so prijeli za delo in usposobili večje število opuščenih kavedinov, tako da so bile Piranske soline ob prehodu pod francosko oblast popravljene in v dobrem stanju. Francoska vlada je nadaljevala avstrijsko politiko obnove in pospeševala gradnjo solin. Proizvodnja kakovostne soli in dvig cene sta solinarje navedla, da so vzdrževalna dela opravljali tudi v zimskem času. Čeprav se je v tem obdobju zmanjšal trg zaradi prepovedi prodaje soli v avstrijsko državo in zaradi angleškega embarga z vzpostavitevijo nadzora angleških vojnih ladij, je cena piranske soli ostala nespremenjena.²⁷

S prehodom Istre pod drugo avstrijsko oblast leta 1814 se je trgovinsko stanje hitro popravilo. Še več: pod habsburškim žezlom so piranske soline doživele takšen razcvet, kot ga v zgodovini niso nikoli prej in niti nikoli kasneje. Ob svojem največjem obsegu leta 1820 so vse piranske soline skupno premogle kar 7034 kavedinov s skupno površino 1.819.451 m². Pridelane soli je bilo toliko (leta 1822 denimo 51.380 modijev), da niso imeli dovolj solnih skladišč, zato so na krilih prosperitete postavili dve skladišči v Fižinah pri Portorožu (eno od teh je veliko skladišče »Montfort«). Zaradi dobre kakovosti so sol prodajali tudi na Levant (Turčija), v severno in južno Ameriko, Indijo in skandinavske dežele, vendar predvsem zaradi zrnatosti soli niso vzpostavili trajnih trgovskih stikov.

Sredi 19. stol. je tržišče soli spet zajela kriza zaradi soli s Sicilije in Tunizije, ki je prihajala v velikih količinah in je bila povrh še cenejša. Piran se je branil s proizvodnjo soli visoke

²⁶ Eva Holz, »Sol kot državni monopol: od cesarice Marije Terezije do marčne revolucije leta 1848«, *Annales 11*, št. 1 (2001), str. 108–109.

²⁷ Flavij Bonin, »Pod Benetkami in Avstrijo«, v: *Muzej solinarstva*, ur. Zora Žagar (Piran 1991), str. 52–53 (dalje Bonin, »Pod Benetkami...«); Pahor, *Stare piranske soline*, 10–11.

kakovosti, toda železna politika zniževanja stroškov je udarila tudi njega; močan udarec istrskemu solinarstvu je bila tudi izguba Lombardije 1859 in Benečije 1866. Namesto odobritve nizkih cen je vlada rajši omejila proizvodnjo in nabavno ceno. Nazadnje so poskušali uporabiti morsko sol za proizvodnjo kemičnih gnojil, sode in drugih industrijskih soli (grenka sol, magnezijeve in sulfatne soli), kar je privedlo do rabe soli v zdravstvene namene, na čemer se je zlasti povzpela portoroški zdraviliški turizem. S »strašno montano« leta 1896, ki je močno poškodovala solna polja v Sečovljah, je bilo dokončno konec zasebnega upravljanja solin.²⁸

Viri in literatura

- Apollonio ALMERIGO (ur.), *Piranska sol* (Ljubljana, 2005).
- Flavij BONIN, *Piranske solne pogodbe (1375–1782)* (Ljubljana, 2011).
- Flavij BONIN, »Pod Benetkami in Avstrijo«, v: *Muzej solinarstva*, ur. Zora Žagar (Piran, 1991).
- Darko DAROVEC, *Davki nam pijejo kri: Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike* (Koper, 2004).
- Eva HOLZ, »Sol kot državni monopol: od cesarice Marije Terezije do marčne revolucije leta 1848«, *Annales 11*, št. 1 (2001).
- Darja MIHELIC, »O začetkih piranskega solarstva«, *Annales 6*, št. 8 (1996).
- Darja MIHELIC, »Piransko belo zlato«, v: *Soline: ogrožena kulturna krajina*, ur. Duška Žitko (Piran, 2009).
- Miroslav PAHOR, *Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja* (Ljubljana, 1972).
- Miroslav PAHOR, »Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616«, *Kronika 5*, št. 1 (1957).
- Miroslav PAHOR, *Stare piranske soline* (Ljubljana, 1963).
- Zora ŽAGAR, »Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja«, v: *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre*, ur. Duša Krnel-Umek (Ljubljana, 1993).
- Salvator ŽITKO, »Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike«, *Slovensko morje in zaledje 2–3*, št. 2/3 (1979).

²⁸ Bonin, »Pod Benetkami...«, str. 53; Almerigo, *Piranska sol*, str. 18–21.

David Hazemali

Magister profesor zgodovine in magister profesor angleščine, mladi raziskovalec

---

PRVA SVETOVNA VOJNA IN OGNJENI KRST PREKMURSKIH FANTOV:

Spopad pri Krašniku s posebnim ozirom
na slovenskih vojakih iz Prekmurja in
notranjosti dežel krone sv. Štefana

Povzetek

Prispevek skuša na podlagi obstoječih demografskih podatkov o nacionalni strukturi avstro-ogrskih oboroženih sil ter najnovejšega seznama žrtev in pogrešanih iz prve svetovne vojne z območja Prekmurja izpod peresa slovenske zgodovinarke in geografinke Gordane Šövegeš Lipovšek, ki nosi naslov Prišo je glas, dopolniti doslej zbrane podatke o številu ali deležu mobiliziranih, ranjenih, padlih ali pogrešanih slovenskih vojakov, ki so služili v avstro-ogrskih oboroženih silah med prvo svetovno vojno. Drugi namen prispevka je na podlagi dostopnih arhivskih virov in izhajajoč iz potrjenih dognanj zgodovinarjev obelodaniti v slovenskem zgodovinopisju še neraziskan vojaško-zgodovinski potek spopada pri Krašniku, v bližini današnjega poljskega mesta Lublin, konec avgusta leta 1914 na vzhodni fronti, v katerem je t.i. ognjeni krst doživela tudi glavšina mobiliziranih prekmurskih Slovencev. Čeprav so izid spopada na Dunaju proglasili za zmago, so nadaljnji dogodki v Galiciji pokazali, da je šlo le za avstro-ogrsko iluzijo, potem ko je preostanek vojske podonavske monarhije dobesedno izkrvavel.

UDK: Prva svetovna vojna, vzhodna fronta, slovenski vojaki, Avstro-Ogrska, Galicija, Krašnik

Problem

Vsakršni izračuni o številu ali deležu mobiliziranih, ranjenih, padlih ali pogrešanih slovenskih vojakov, ki so služili v avstro-ogrskih oboroženih silah med prvo svetovno vojno, so zgolj ugibanja, v najboljšem primeru približki. Da je temu tako, pričajo številni vzroki, med katerimi gre izpostaviti tri. V kraljestvih in deželah, zastopanih v državnem zboru (neuradno *Cislajtanija*), je na delež Slovencev v vojski primarno vplivala germanizacija, še posebej med častniškim kadrom. Tako so se na primer na Štajerskem in Koroškem k nemškemu narodu prištevali mnogi, ki so bili rojeni v slovenskih družinah. V deželah krone sv. Štefana (neuradno *Translajtanija*) so nemadžarske narode v več plasteh življenja, kot na primer pri preštevanju nacionalne strukture vojske, rekrutirane v madžarskem delu podonavske monarhije, preprosto pomadžarili.¹ Kadar je šlo za popise na ravni celotne monarhije, prav tako niso bili upoštevali nacionalne strukture vojske, temveč jezikovno, kar je znova škodovalo nenemškim in nemadžarskim narodom.² K tem vzrokom bi lahko dodali še četrtega, namreč, da se, kot je to značilno za več drugih aspektov prve svetovne vojne, statistični in drugi podatki iz dostopnih virov pogosto razlikujejo ali pa le-ti preprosto umanjajo. Izhajajoč iz obstoječih demografskih podatkov o nacionalni strukturi avstro-ogrskih oboroženih sil ter najnovejšega seznama žrtev in pogrešanih iz prve svetovne vojne iz območja Prekmurja izpod peresa slovenske zgodovinarke in geografije Gordane Šëvegeš Lipovšek, ki nosi naslov *Prišo je glas*, skuša prispevek v prvi vrsti dopolniti doslej zbrane podatke o številu ali deležu mobiliziranih, ranjenih, padlih ali pogrešanih slovenskih vojakov, ki so služili v avstro-ogrskih oboroženih silah med prvo svetovno vojno. Drugi namen prispevka je na podlagi dostopnih arhivskih virov in izhajajoč iz potrjenih dognanj zgodovinarjev skušati obelodaniti v slovenskem zgodovinopisju še neraziskan vojaško-zgodovinski potek spopada pri Krašniku (*Krasnik*) na »avstro-ogrskem« delu vzhodne fronte v prvi svetovni vojni, v katerem je t.i. ognjeni krst doživela tudi glavnina mobiliziranih prekmurskih Slovencev.

Ne bolnik ob Bosporju, bolnik Evrope! – Nekaj drobcev o avstro-ogrskih oboroženih silah

Avstro-Ogrske oborožene sile (nemško *Bewaffnete Macht*, tudi *Wehrmacht*) so bile na predvečer prve svetovne vojne v katastrofalnem stanju. Vse, kar je bilo vojaškega, je temeljilo na vojaški ureditvi, ki je bila predpisana 5. decembra leta 1868 z »brambno« postavo, kot

1 Geoffrey Wawro, *A Mad Catastrophe: The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire*, The Perseus Book Group (Washington, 2015), str. 5 (dalje: Geoffrey Wawro, *A Mad Catastrophe*).

2 Janez Švajncer, *Svetovna vojna 1914–1918* (Maribor, 1988), str. 13 (dalje: Janez Švajncer, *Svetovna vojna*).

so ji rekli Slovenci.³ Oborožene sile so se v grobem⁴ delile na tri dele: kopensko vojsko (nemško *Landstreitkräfte*), cesarsko in kraljevo vojno mornarico (nemško *kaiserliche und königliche* (krajše *k.u.k.*) *Kriegsmarine*) ter cesarsko in kraljevo vojno letalstvo (nemško *k.u.k. Luftfahrtruppen*). Kopenska vojska se je naprej delila na skupno cesarsko in kraljevo (kopensko) vojsko (nemško *k.u.k. Gemeinsame Armee*, krajše *Heer*) ter na domobranski⁵ vojski obeh polovic podonavske monarhije: cesarsko-kraljevo (nemško *kaiserlich-königliche*, krajše *k.k.*) domobranstvo⁶ avstrijske polovice imenovano *Landwehr* ter madžarsko-kraljevo (nemško *königlich-ungarische*, krajše *k.u.*) domobranstvo madžarske polovice imenovano *Magyar Királyi Honvédség* (krajše *Honvéd*).⁷ Čeprav je *de jure* obstajala tudi nadomestna rezerva (nemško *Ersatzreserve*), jo je *de facto* nerodno prištevati k oboroženim silam, saj na primer ogromno »rezervistov« ni niti prijelo za puško do trenutka, ko so bili poslani na fronto.⁸ Manj pomemben del vojske je predstavljala »črna« vojska (nemško *Landsturm*), ki so jo v času miru sestavljali obvezniki med 32. in 42. letom starosti, v času vojne pa je ta interval zajel tudi petdesetletnike.⁹

Ozemlje celotne dualistične monarhije je bilo razdeljeno v 15 teritorialnih okrožij ali generalnih poveljstev, ki so bila hkrati tudi korpusna¹⁰ območja, ter eno posebno vojaško poveljstvo v Zadru, ki je bilo leta 1909 reorganizirano v XVI. korpus s sedežem v Dubrovniku.¹¹ Vseh 16 korpusnih območij je bilo nadalje razdeljenih v 106 vojaških dopolnilnih okrajev, ki so ustrezali nabornim okolišem pehotnih polkov, trije pa so služili dopolnjevanju vojne mornarice.¹² Glavnina slovenskega etničnega prostora je pripadla notranjeavstrijskemu III. korpusu s sedežem v Gradcu, Prekmurje pa V. korpusu s sedežem v Bratislavi.¹³ Naborniki so služili v polku svojega nabornega okraja, če je šlo za osnovne pehotne polke. Prav zaradi

3 Damijan Guštin, »Vstop Avstro-Ogrske v vojno,« v: *Slovenska novejša zgodovina I (1848-1992)*, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006), str. 125–126 (dalje: Damijan Guštin, »Vstop Avstro-Ogrske v vojno«).

4 Za popolno analizo strukture A-O oboroženih sil predlagam naslednja avtorja in njuni deli: Christian Ortner, *Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg* (2013) ter Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg: und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918* (2013).

5 Leta 1917 so bili domobranski polki preimenovani v strelske polke. Tako Janez Švajncer, *Svetovna vojna*, str. 15.

6 Slovenci smo za *Landwehr* sprva uporabljali naziv »dželna bramba«, nato pa je po besedah Švajncera prevladalo domobranstvo in zato govorimo o domobrantskih polkih. Janez Švajncer, *Svetovna vojna*, str. 15.

7 Austro-Hungarian Infantry 1914–1918: Introduction, *Austro-Hungarian Army*. Dostopno na spletu: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/infdev.htm> (pridobljeno: 26. 4. 2017).

8 Graydon A. Tunstall, *Blood on the Snow: The Carpathian Winter War of 1915* (Lawrence, Kansas, 2010), str. 13 (dalje: Graydon Tunstall, *Blood on the Snow*).

9 Janez Švajncer, *Svetovna vojna*, str. 15.

10 Za lažjo predstavo navajam posplošen prikaz organizacijske strukture avstro-ogrške kopenske vojske, začeni z največjo formacijo oz. telesom: armada (*Armee*), korpus (*Korps*), divizija (*Division*), brigada (*Brigade*), polk (*Regiment*), bataljon (*Bataillon*) in potem naprej v še manjše enote. Povzeto po: Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg: und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918* (Dunaj, 2013), str. 53 (dalje: Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*).

11 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (dalje: KA), Militärische Nachlässe (dalje: NL, B,C/726 DDr. Robert Nowak, škatla 1–2, fascikel (dalje: fasc.) 1, »Die Klammer des Reichs: Das Verhalten der elf Nationalitäten Österreich-Ungarns in der k.u.k. Wermacht 1914–1918«, 1. zvezek, str. 189.

12 Damijan Guštin, »Vstop Avstro-Ogrske v vojno«, str. 125–126.

13 Metka Fujs, *Prišlo je glas: Prekmurci v vojni 1914–1918* (Murska Sobota, 2015), str. 11 (dalje: Metka Fujs, *Prekmurci v vojni*); Janez Švajncer, *Svetovna vojna*, str. 9.

teritorialnega nabornega sistema so bile nekatere enote tudi »slovenske«.¹⁴ Do leta 1887 so polkovni sedeži enot sovpadali z nabornimi območji, pozneje pa so bili sedeži polkov iz vojaških in nacionalno političnih razlogov (nevarnost identifikacije vojaka z okoljem) razporejeni zunaj nabornih območij.¹⁵ Uradni in poveljevalni jezik v vojski je bil nemški, v madžarskih domobranskih polkih madžarski. Čeprav se je od častnikov pričakovalo, da se naučijo jezika, ki je v posameznem polku prevladoval, pa to v praksi ni zaživel.¹⁶

Podhranjenost avstro-ogrskih oboroženih sil in nepripravljenost na bojevanje 20. stoletja sta bili vidni v vseh plasteh njenega obstoja. Čeprav je podonavška monarhija premogla okrog 50 milijonov ljudi, je naborniški bazen, iz katerega so črpali vojake za prihajajočo vojno, obsegal zgolj 37 milijonov. Tako je bil leta 1900 vsak njen 132. mož vojak, medtem ko je na primer v Franciji bil vsak 65. in celo rusko razmerje je bilo boljše: 1 vojak na vsakih 98 mož.¹⁷ Na predvečer vojne je podonavška monarhija vojaško urila le 0,29 odstotka njenega prebivalstva, kar je v primerjavi z odstotkom v Franciji (0,47) ali Rusiji (0,35) močno inferiorno. Krivci za številčno podhranjenost vojske so bili Madžari, ki vse od leta 1889 niso privolili v sinhronizacijo letnega nabora s povečanjem prebivalstva v obeh delih podonavške monarhije. Toda madžarski politiki se niso ustavili tam, pač pa so udarili tudi po sredstvih, ki so bila namenjena razvoju in nakupu orožja, tako da je bila še posebej avstro-ogrška kopenska vojska na predvečer vojne le blede senca vojska ostalih velesil takratne Evrope, morda izjemši italijanske.¹⁸

To relativno maloštevilno in tehnološko zaostalo vojsko je med vojno vodil¹⁹ generalštab avstro-ogrskih oboroženih sil (nemško *Armeeoberkommando*, krajše *AOK*), ki ga je tistem času posebej oblikoval njegov dolgoletni prvi mož, Franza Conrad²⁰ von Hötzendorf²¹. Njegove

14 S pridevnikom »slovenski« označujemo zgolj nacionalno strukturo enot avstro-ogrskih oboroženih sil. Zaradi teritorialnega nabornega sistema so bile namreč nekatere večinsko ali skoraj v celoti slovenske. Več o tem: Damijan Guštin, »Slovenski polki na vzhodni fronti«, v: *Slovenska novejša zgodovina 1 (1848–1992)*, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006), str. 126 (dalje: Damijan Guštin, »Slovenski polki«).

Damijan Guštin, »Vstop Avstro-Ogrske v vojno«, str. 126.

15 Prav tam, str. 127.

16 Večina častnikov (kar 80 odstotkov) je bila nemške narodnosti, kar je vojski dajalo pečat močnega asimilacijskega dejavnika. Prav tam, str. 127.

17 Geoffrey Wawro, *A Mad Catastrophe*, str. 29.

18 Prav tam, str. 30.

19 Cesar in ogrski kralj Franc Jožef je sicer ostal formalni poveljnik vseh oboroženih sil, a je izvršilno oblast nad vsemi oboroženimi silami predal nadvojvodu Friedrichu Avstrijskemu, knezu Tešinskemu (več o njem na: Archduke Friedrich, *First World War*. Dostopno na spletu: <http://www.firstworldwar.com/bio/friedrich.html> (pridobljeno: 27. 4. 2017), ta pa je v praksi svojo oblast predal načelniku generalštaba.

20 Conrad ni njegovo osebno ime, kot si napačno interpretirajo nekateri zgodovinarji, temveč družinsko.

21 Biografsko zabeležko načelnika generalštaba je moč najti v edini znanstveni študiji izpod peresa Lawrencea Sondhausa, ki nosi naslov *Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse*, Humanities Press (Boston-Leiden-Köln 2000) (dalje: Lawrence Sondhaus, *Conrad von Hötzendorf*).

zmote, iracionalna povelja²² in nevera v moč takrat sodobne artilerije so bili ob dejstvu, da je dvojni agent Alfred Redl²³ predal avstro-ogrske strategije in zemljevide Rusom, med glavnimi krivci za izid bitke za Galicijo.

Avstro-ogrske oborožene sile in prekmurski Slovenci

Slovenski vojaki so služili v najrazličnejših enotah (Prekmurci domnevno v več kot 80 različnih²⁴), ki so se ob razglasitvi vojne in med njo cepile in znova združevale. K že znanim²⁵ »slovenskim« enotam, katerih naborna območja so bila v avstrijski polovici podonavske monarhije, je potrebno dodati cesarska in kraljeva pehotna polka št. 83 in 48 s sedežema v Sombotelu in Veliki Kaniži, ter 18. in 20. honvédske pehotni polk s sedežema v Sopronu in Veliki Kaniži.²⁶

Na območju Prekmurja, ki je bilo upravno razdeljeno na županijo Železno (Vas) s sedežem v Sombotelu in županijo Zala s sedežem v Zalaegerszegu (nemško *Egersee*), je po zadnjem popisu prebivalstva Avstro-Ogrske iz leta 1910 pred vojno živelo 90.513 ljudi, med katerimi so po besedah slovenske zgodovinarke in sociologinje Metke Fujs s 74 odstotki prednjačili Slovenci.²⁷ Splošna mobilizacija 31. julija 1914 bi naj na tem področju zajela po ocenah Gordane Šëvegeš Lipovšek, ki navaja podatke Marka Krenna, do 25.000 mož, torej več kot polovico celotne moške populacije takratnega Prekmurja.²⁸ Če to številko primerjamo z večkrat omenjenim in sedaj najverjetneje že splošno sprejetim dejstvom, da so v okviru notranjeavstrijskega III. korpusa, ki je zajemal med drugim tudi Kranjsko, ki je imela izmed vseh dežel s slovenskim prebivalstvom najvišji odstotek Slovencev, mobilizirali okrog²⁹ 30.000 le-teh, potem pridemo do zaključka, da je Krennova številka za Prekmurje močno

22 Več o avstro-ogrskih strategijah glej: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Band I: Das Kriegsjahr 1914: Vom Kriegsausbruch bis zum Ausgang der Schlacht bei Limanowa-Lapanów* (ur. Edmund Glaise-Horstenau). Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen (Wien, 1930). str. 6–8 (dalje: ÖULK, I. knjiga). Več o ruskih vojnih načrtih: Nikolaj Golovin, »The Great Battle of Galicia (1914): A Study in Strategy«, *The Slavonic Review* 5 (1926–27).

23 John R. Schindler, *Fall of the Double Eagle: The Battle of Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, University of Nebraska Press (Nebraska, 2015), str. 84–89 (dalje: John Schindler, *Fall of the Double Eagle*).

24 Gordana Šëvegeš Lipovšek, *Prišo je glas – Prekmurci v vojni 1914–1918: Padli in pogrešani* (Murska Sobota, 2016), str. 9 (dalje: Gordana Šëvegeš Lipovšek, *Prišo je glas*).

25 O »slovenskih« enotah v prvi svetovni vojni sta pisala tako Švajncer kot Strgar. Več specifično o pehotnih polkih št. 17, 47, 87 in 97 v času prve svetovne vojne glej: David Hazemali, *Slovenski vojaki na vzhodni fronti v prvi svetovni vojni : od izbruha vojne do odprtja soške fronte*, magistrsko delo (Maribor, 2016).

26 Hungarian Landwehr (Honvéd) Infanterieregimenter as at August 1914, *Austro-Hungarian Army*. Dostopno na spletu: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/infantry.htm> (pridobljeno: 27. 4. 2017); Gordana Šëvegeš Lipovšek, *Prišo je glas*, str. 9.

27 Metka Fujs, *Prekmurci v vojni*, str. 5.

28 Gordana Šëvegeš Lipovšek, *Prišo je glas*, str. 8.

29 Petra Svolfjšak, »Velika vojna in Slovenci«, *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2 (2009), str. 299 (dalje: Petra Svolfjšak, »Velika vojna in Slovenci«); Jurij Mušič, »Ognjeni krst slovenskih fantov 1914«, *Kronika (Ljubljana)* 13, št. 2 (Ljubljana, 1965), str. 85 (dalje: Jurij Mušič, »Ognjeni krst«).

pretirana in ne more držati.

Do veliko oprijemljivejših rezultatov pridemo, če se lotimo analize posameznih enot. Če gre verjeti ocenam Maximilian Ehnla, je bilo julija leta 1914 v 48. pehotnem polku 82 odstotkov Madžarov in 18 odstotkov drugih narodnosti. V 83. pehotnem polku naj bi bilo 34 odstotkov Nemcev, 55 odstotkov Madžarov in 11 odstotkov drugih narodnosti. V kolikor ti podatki držijo, lahko za ocenitev števila slovenskih vojakov v obeh polkih v juliju leta 1914 uporabimo podatke Gordane Šëvegeš Lipovšek, ki pravi, da je v 83. pehotnem polku do konca vojne padlo 798 vojakov, v 48. pa 256 vojakov. Iz tega sledi, da je večina tistih 11 odstotkov drugih narodnosti v 83. pehotnem polku zagotovo bila Slovencev – morda celo več kot 11 odstotkov (800 mož je bil skoraj 1 bataljon). Za 48. pehotni polk ne moremo potegniti podobnega zaključka; delež Slovencev v slednjem je bil sodeč po padlih zagotovo nižji kot v 83. Za 18. honvédski pehotni polk, v katerem je padlo 483 mož, nimamo podatkov Ehnla, zato lahko morda predpostavimo zgolj to, da je bil tamkajšnji delež Slovencev najverjetneje med deležema 83. in 48. pehotnega polka. Oba cesarska in kraljeva in 18. honvédski pehotni polk lahko med seboj primerjamo zato, ker so se prvih 9 mesecev vojne (ko je padlo največ prekmurskih Slovencev – okrog 1000³⁰) borili skupaj in to na vzhodni fronti, ki je bila bistveno bolj krvava od balkanske, na katero je bil poslan 20. honvédski polk; o slednjem lahko povemo zgolj to, da je imel do konca vojne 439 popisanih padlih Slovencev.³¹

Predstavljeni demografski podatki ne nudijo dovolj informacij, da bi prišli do kakšnih zares prelomnih sklepov, lahko pa vendarle z njimi dopolnimo v širšo sliko poznavanja nacionalne strukture avstro-ogrskih oboroženih sil v prvi svetovni vojni.

»Prišo je glas« - Mobilizacija in razporeditev sil

Ko so vidovdanski streli v Sarajevu razširili vonj po vojni preko ostre diplomacije na vse konce Evrope in v začetku avgusta kulminirali v vzročno-posledičnih vojnih napovedih obeh formiranih se taborov, so se tudi nad Prekmurje zgrnili črni oblaki. Ob splošni mobilizaciji 31. julija je bil cesarski in kraljevi 48. pehotni polk dodeljen 28. brigadi 14. divizije. Cesarski in kraljevi 83. pehotni polk je pripadel 66. brigadi 33. divizije. Tako 14. kot 33. divizija sta pripadli V. korpusu, ki ga je pod okrilje vzela 1. armada. 18. honvédski pehotni polk je pripadel 73. honvédski brigadi 37. honvédske divizije, ki je prav tako pripadla V. korpusu in posledično 1. armadi. 20. honvédski pehotni polk je pripadel 82. honvédski brigadi 41. honvédske divizije; le-ta je pomagala tvoriti XIV. korpus 3. armade.³²

³⁰ Pogovor z Gordano Šëvegeš Lipovšek, 22. april 2016.

³¹ Švajncer trdi, da je imel ta polk velik delež slovenskih vojakov, kar pa do zdaj še ni bilo potrjeno. Janez Švajncer, *Svetovna vojna*, str. 13.

³² ÖULK, I. knjiga, str. 69–70.

Omenjena korpusa (V. in XIV.) sta se ob razglasitvi splošne mobilizacije pridružila 16 drugim (dva sta bila na novo ustanovljena ob mobilizaciji), ki jih je tvorilo približno 50 pehotnih divizij, 11 konjeniških in 483 poljskih topniških baterij z 2610 topovi, skupaj okrog 2,08 milijona vojakov (od tega 53,000 oficirjev) in še dodatnih 1,27 milijona v raznih drugih vojaških službah.³³ Ruska vojska je bila, kot je v svoji študiji *The Eastern Front 1914–1917* prikazal Norman Stone, ne samo številčno daleč superiorna, imela je tudi več topov (čeprav je bila večina le-teh nepremičnih fortifikacijskih), boljše železniške povezave, predvsem pa prekaljen mednarodni generalštab, utrjen iz porazov proti Japoncem in vaje novih taktik bojevanja.³⁴

Nemci so pričakovali, da bo Conrad von Hötzendorf glavnino svojih sil poslal na vzhod. Tak je bil dogovor med obema generalštaboma centralnih sil in to je od podonavske monarhije pričakoval tudi nemški cesar Viljem II³⁵, kar je tudi izpostavil v depeši, datirani z 31. julijem 1914: »V tem težkem boju je ključnega pomena, da Avstrija uporabi glavnino svojih sil proti Rusiji in sene razkolje ob istočasni ofenzivi proti Srbiji ...«³⁶ Toda načelnik AOK je imel drugačne načrte in šele ko se je v začetku avgusta geopolitična situacija v Evropi kristalizirala, je uvidel svojo zmotu; a takrat se je zgolj devet avstro-ogrskih korpusov, razporejenih v dve krili, že peljalo proti Lvovu (*Lemberg*), prestolnici kronovine Galicije. Od leve proti desni so te korpuse združevale 1. armada generala Viktorja Dankla, 4. armada generala Moritza von Auffenberga in 3. armada generala Rudolfa von Brudermanna. Desno od 3. armade so se razporedile najprej razpoložljive, v zadnjem tednu avgusta pa še iz Srbije vpoklicane preostale enote 2. armade, združene v armadno bojno skupino Kövess.³⁷ Levi bok teh armad sta čuvali prihajajoča nemška armadna bojna skupina Woyrsch in avstro-ogrška Kummer.³⁸ Tej masi vojakov, živali in opreme se je pridružilo še vsaj 27.000 inženirjev, gradbenikov, delavcev in drugih, ki so bili napoteni utrditi trdnjavsko mesto Pšemišl (*Przemyśl*).³⁹

33 O številu mobiliziranih vojakov si zgodovinarji niso enotni. Številke se gibljejo med 2,8 in 3,2 milijona mož.

34 Norman Stone, *The Eastern Front 1914–1917*, Penguin Books (London, 1998), str. 17–36 (dalje: Norman Stone, *Eastern Front*).

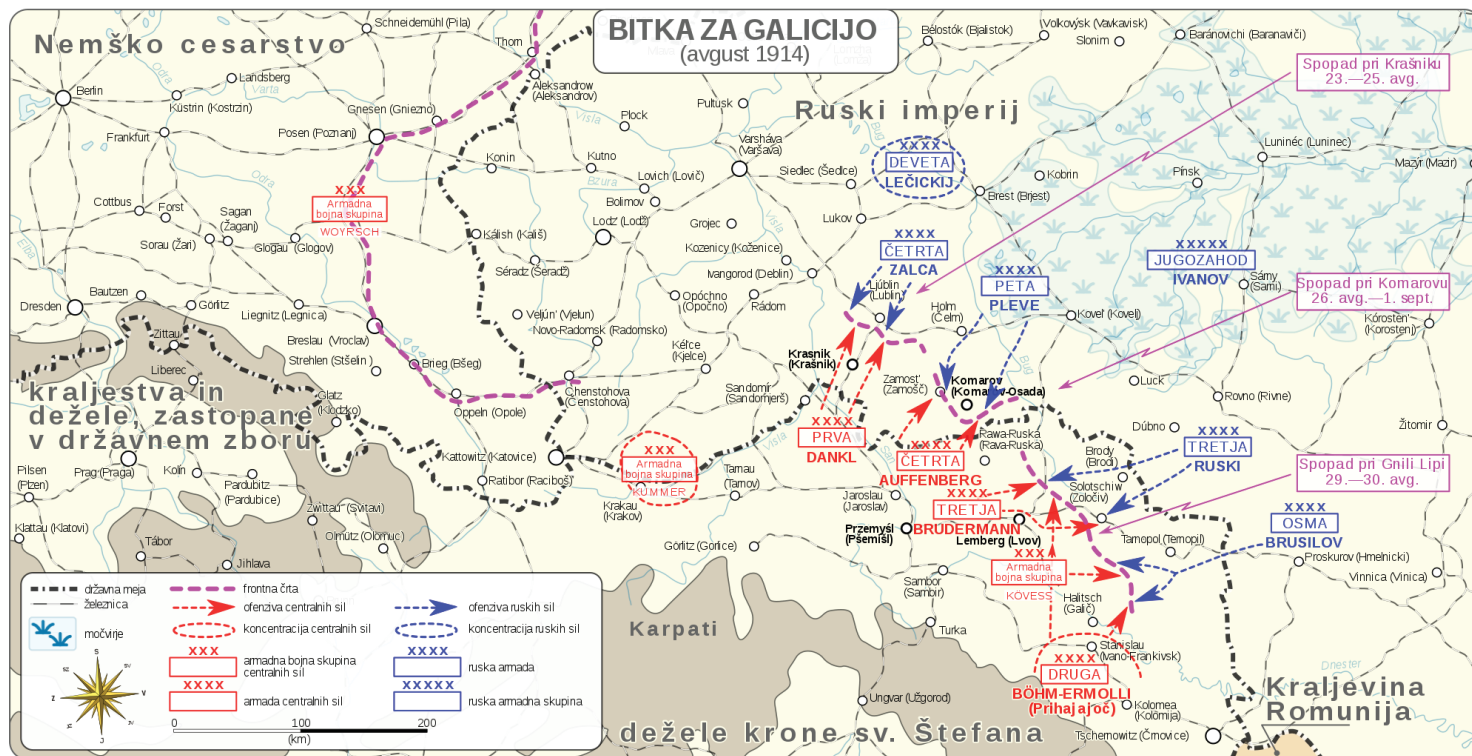
35 O Viljemovi mladosti, vzponu in zametkih njegovih političnih odločitev je pisal Lamar Cecil v svoji knjigi *Wilhelm II: Prince and Emperor, 1859–1900* (Chapel Hill–London, 1989).

36 *Izmenjava depeš med cesarjem Viljemom in cesarjem in ogrskim kraljem Francem Jožefom (31. julij 1914)*, v: *Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente zum Kriegsausbruch: Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914*, Staatsamt für Äußeres in Wien (Berlin, 1923), str. 70.

37 Lawrence Sondhaus, *Franz Conrad von Hötzendorf*, str. 150.

38 ÖULK, I. knjiga, str. 157–158.

39 Graydon A. Tunstall, *Written in Blood: The Battles for Fortress Przemyśl in WWI* (Bloomington, Indiana 2016), str. 31 (dalje: Graydon A. Tunstall, *Written in Blood*).

Slika 1: Zemljevid prikazuje bitko za Galicijo, serijo velikih spopadov med Avstro-Ogrsko in Ruskim imperijem v prvi svetovni vojni konec avgusta in v začetku septembra leta 1914. Avstro-Ogrske armade so dosegle zmagi pri Krašniku in Komarovu, vendar so bile silovito poražene na Gnili Lipi in v septembru pri Ravi-Ruski, kar je povzročilo popolni umik armad za reko San, pri čemer sta bila Lemberg (Lvov), prestolnica Galicije, in vzhodni del kronovine za približno devet mesecev prepuščena Rusom.

(Vir: David Hazemali in Goran tek-en/Wikimedia Commons/CC-BY-SA-4.0. Dostopno na spletu: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battle_of_Galicia_August_1914_Bitka_za_Galicijo_avgust_1914.svg (pridobljeno: 20. 8. 2017).)

Spopad pri Krašniku

1. armadi, ki je zavzemala položaj na sotočju rek Visle in San, je bilo zaukazano, da 23. avgusta skupaj s 4. armado prodreta (nemško t. i. *Nordstoß*) severovzhodno v rusko Poljsko in (teoretično) obkrožita in uničita dve ruski armadi (ne zavedajoč se, da je bila za njima vsaj še ena (9.) v rezervi) v okolici Lublina.⁴⁰ Zaradi strateške napake načelnika generalštaba in slabe informiranosti je 1. armada tistega dne zakorakala naravnost v 4. armado izkušenega ruskega generala nemškega porekla Antona von Zalce. Prekmurski Slovenci so bili s V. korpusom postavljeni med preostala dva svoje armade (I. in X.), tako da so doživeli svoj »ognjeni krst« kot prvi v prvem večjem spopadu na avstro-ogrskem delu vzhodne fronte.⁴¹

Spopad se je vnel še isti dan in sicer v okolici vasi Polična (*Polichna*), okrog 14 kilometrov jugovzhodno od večjega naselja Krašnik (*Krasnik*). Obe velesili sta poslali svoje bataljone v vsesplošen čelni napad, ki je, v kombinaciji z artilerijskim ognjem, zahteval nepredstavljivo visoke žrtve. Polična (*Polichna*) je bila praktično še isti dan zravnan z zemljo.⁴²

Že naslednji dan je bila v konflikt posrkana glavšina Danklovih sil, s V. korpusom v samem središču bojev. Njena 37. honvédska divizija z 18. honvédskim pehotnim polkom je trpela ne samo vseprisoten sovražnikov ogenj, temveč tudi jezikovne težave. Ukazi iz korpusnega štaba so namreč prihajali v nemščini, toda madžarski oficirji so jih vojakom posredovali v madžarščini, ki pa je številni sploh niso razumeli.⁴³ Sočasno je 14. divizija, del katere je bil cesarski in kraljevi 48. pehotni polk, poskušala prebiti rusko črto pri Polični (*Polichna*). S svojimi štirimi bataljoni s po okrog tisoč možmi je v strnjenih vrstah drla čelno v smeri ruskega ognja. Nek avstrijski polkovnik je v svojih spominih zapisal, da jih je pri tem zasul šrapnel lastnih artilerijskih enot.⁴⁴

Kljub brezglavim avstro-ogrskim napadom na utrjene gričevnate vasi v okolici Krašnika (*Krasnik*), kot je bila Polična (*Polichna*), neefektivnemu topništvu, ki je pogosto zadevalo lastne enote, ter njihovim vpadljivim modro-sivim uniformam, zaradi katerih so bili lahke tarče, je vojski podonavske monarhije uspelo spopad razplesti sebi v prid.⁴⁵ Pri tem so pod največji udar prišli ravno prekmurski Slovenci s V. korpusom, katerega naloga je bila preprečiti ruskemu XVI. korpusu, da zavzame in utrdi Krašnik (*Krasnik*).⁴⁶ Rusi so bili pregnani, Krašnik (*Krasnik*) je padel v avstro-ogrške roke. Danklu so na Dunaju peli slavo, medtem pa je poveljnik 83. pehotnega polka razplet komentiral takole: »*Spati na odprtem, na bojišču, posutem s trupli in ranjenimi možmi, ki so vreščali in moledovali skozi noč, je*

40 Geoffrey Wawro, *A Mad Catastrophe*, str. 171.

41 Prav tam, str. 190.

42 John Schindler, *Fall of the Double Eagle*, str. 173.

43 Geoffrey Wawro, *A Mad Catastrophe*, str. 191.

44 Prav tam, str. 192–193.

45 Podrobneje je boje pri Krašniku opisal Dankl sam. Njegove spomine hrani Vojni arhiv na Dunaju: KA, NL B/3 Dankl, škatla 3–5 (nekdanja škatla 13), fasc. 3, 4 in 5.

46 John Schindler, *Fall of the Double Eagle*, str. 172.

bila izkušnja, ki je večina od nas ne bo nikoli pozabila«. ⁴⁷ Ne zgolj 83. pehotni polk, celotna 1. armada je utrpela ogromne izgube – omenja se 15.000 žrtev, od katerih je bila zaradi zapletov s sanitetno oskrbo in siceršnjega močnega artilerijskega ognja večina mrtvih. ⁴⁸

Zmaga pri Krašniku (*Krasnik*) je odmevala širom podonavske monarhije. Celo kranjski deželni zbor z deželnim glavarjem dr. Ivanom Šušteršičem na čelu je v brzovjavki čestital nadvojvodi Friedrichu za zmago. ⁴⁹ Avstro-Ogrska je to ironično pripisovala taktični superiornosti nad Rusi, saj naj bi njihova vojska prodirala na več točkah, medtem ko bi se naj Rusi držali »starega načina bojevanja«. ⁵⁰ Rusko vojsko so označevali za barbarsko, medtem ko so lastno smatrali za kulturno, ki da se bori proti »azijatski uničevalni strasti«. ⁵¹ In čeprav so izid spopada na Dunaju proglasili za zmago, so nadaljnji dogodki v Galiciji pokazali, da je šlo le za avstro-ogrsko iluzijo, potem ko je preostanek vojske podonavske monarhije v prihajajočih dneh dobesedno izkrcavel. Del te drame je bilo tudi nekaj tisoč prekmurskih Slovencev, ki so skupaj z deset tisočimi Slovenci iz avstrijske polovice podonavske monarhije odšli boriti se za državo, ki jim je bila, kot piše slovenski zgodovinar Miro Hribernik, »slaba mačeha«. ⁵²

Viri in literatura

Archduke Friedrich, *First World War*. Dostopno na spletu: <http://www.firstworldwar.com/bio/friedrich.html>.

Austro-Hungarian Infantry 1914–1918: Introduction, *Austro-Hungarian Army*. Dostopno na spletu: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/infdev.htm>.

Die Österreichisch-Ungarischen Dokumente zum Kriegsausbruch: Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, Staatsamt für Äußeres in Wien (Berlin, 1923).

Metka FUJS, *Prišo je glas: Prekmurci v vojni 1914–1918* (Murska Sobota, 2015).

Nikolaj GOLOVIN, »The Great Battle of Galicia (1914): A Study in Strategy«, *The Slavonic Review* 5, (1926–27).

Damijan GUŠTIN, »"Slovenski polki" na vzhodni fronti«, v: *Slovenska novejša zgodovina I (1848–1992)*, ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006).

Damijan GUŠTIN, »Vstop Avstro-Ogrske v vojno«, v: *Slovenska novejša zgodovina*

47 Geoffrey Wawro, *A Mad Catastrophe*, str. 193. Avtor navaja besede Leopolda Hofbauerja in njegove spomine *Erinnerungen an meine Regimentskommando-Führung beim k.u.k. I.R. Nr. 83*.

48 John Schindler, *Fall of the Double Eagle*, str. 176

49 »Kranjska dežela čestita k avstrijskim zmagam«, *Slovenec*, 28. avgust 1914, št. 195, str. 1.

50 »Naše prodiranje na Rusko. – Slavna zmaga avstrijske armade pri Krasniku. – Rusi v nevarnosti, da jim pridejo naši za hrbet«, *Slovenec*, 27. avgust 1914, št. 194, str. 1; »Avstrijska strategija na vrhuncu«, *Slovenec*, 27. avgust 1914, št. 194, str. 1.

51 »Položaj na avstrijsko-ruskem bojišču zelo ugoden«, *Slovenec*, 27. avgust 1914, št. 194, str. 1.

52 Miro Hribernik, »Vojaštvo v Celju v letih prve svetovne vojne 1914–1918«, *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2 (2009), str. 379.

- 1 (1848–1992), ur. Jasna Fischer [et al.] (Ljubljana, 2006).
- Miro HRIBERNIK, »Vojaštvo v Celju v letih prve svetovne vojne 1914–1918«, *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2 (2009).
- Hungarian Landwehr (Honvéd) Infanterieregimenter as at August 1914, *Austro-Hungarian Army*. Dostopno na spletu: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/infantry.htm>.
- Jurij MUŠIČ, »Ognjeni krst slovenskih fantov 1914«, *Kronika (Ljubljana)* 13, št. 2 (Ljubljana, 1965).
- Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Militärische Nachlässe, B,C/726 DDr. Robert Nowak, škatla 1–2, fascikel 1, »*Die Klammer des Reichs: Das Verhalten der elf Nationalitäten Österreich-Ungarns in der k.u.k. Wermacht 1914–1918*«, 1. zvezek. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Band I: Das Kriegsjahr 1914: Vom Kriegsausbruch bis zum Ausgang der Schlacht bei Limanowa-Lapanów* (ur. Edmund Glaise-Horstenau). Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen (Wien, 1930).
- Manfred RAUCHENSTEINER, *Der Erste Weltkrieg: und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918* (Dunaj, 2013).
- John R. SCHINDLER, *Fall of the Double Eagle: The Battle of Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, University of Nebraska Press (Nebraska, 2015).
- Slovenec*: političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945.
- Lawrence SONDHANUS, *Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse*, Humanities Press (Boston-Leiden-Köln, 2000).
- Norman STONE, *The Eastern Front 1914–1917*, Penguin Books (London, 1998).
- Petra SVOLJŠAK, »Velikavojnain Slovinci«, *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2 (2009), str. 299.
- Gordana ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK, *Prišo je glas – Prekmurci v vojni 1914–1918: Padli in pogrešani* (Murska Sobota, 2016).
- Janez ŠVAJNCER, *Svetovna vojna 1914–1918* (Maribor, 1988).
- Graydon A. TUNSTALL, *Blood on the Snow: The Carpathian Winter War of 1915* (Lawrence, Kansas, 2010).
- Graydon A. TUNSTALL, *Written in Blood: The Battles for Fortress Przemyśl in WWI* (Bloomington, Indiana 2016).
- Alexander WATSON, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918*, Penguin Books (London, 2015).
- Geoffrey WAWRO, *A Mad Catastrophe: The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire*, The Perseus Book Group (Washington, 2015).

Ana Šela

magistrica profesorica slovenskega jezika in književnosti
in magistrica profesorica zgodovine

ADOLF HITLER - UNIČEVALNI ALI KNJIŽNI MOLJ?

Hitlerjev in nacistični odnos do literature

Povzetek

Adolf Hitler je bil velik ljubitelj umetnosti: slikarstva, arhitekture, glasbe ter nenazadnje leposlovja. Umetnine, ki jih je občudoval, so ga zagotovo pomagale značajsko oblikovati, literatura, ki jo je prebiral, pa je izoblikovala zamisli kasnejše Hitlerjeve nacistične ideologije. Čeprav je na eni strani literaturo cenil in ga je ta dopolnjevala ter izoblikovala, je na drugi strani zavračal vse zapise, ki se niso skladali z njegovim mišljenjem o »Veliki Nemčiji«. Ni priznaval ideje idealiziranja človeštva in človeške osebnosti. Močno je zavračal humanistično, še posebej pa je nasprotoval marksističnemu pisanju, kar je bilo na sploh v nasprotju s tedaj mladim pojmom modernizma. To je pripeljalo tudi do strašnega dogodka zažiga knjig, ki se je zgodil v na berlinskem opernem trgu 10. maja 1933. Šlo je za kampanjo proti nenemškemu duhu, ki jo je organiziralo ministrstvo za propagando in ga je vodil Hitlerjev tesni sodelavec, novi minister za prosveto in propagando Paul Joseph Goebbels. Podobne prizore je bilo mogoče videti tudi v drugih mestih. Začela se je mrzlica zažiganja »pohujšljivih«, nacizmu ter nemštvu sovražnih knjig, ne le nemških, ampak tudi tujih, do tedaj priznanih avtorjev. Zažganih je bilo več kot dvajset tisoč knjig, ki naj bi podtalno spodkopavale korenine nemške misli in življenjske sile nemškega naroda.

UDK: Hitler, nacizem, modernizem, literatura, tretji rajh

Adolf Hitler, nemški diktator in nacistični voditelj, je bil že od mladih nog nemirna, vročekrvna duša in so ga kot takega privlačile vznemirljive in pustolovske knjige. Kot mladostnik je imel sanje postati velik umetnik. Menil je namreč, da ima talent za risanje in arhitekturo, občudoval je glasbo, še posebej Wagnerja ter oboževal literaturo, ki je povečevala Nemčijo. V času šolanja v Lienzu so ga navdušile pustolovske povesti in otroške fantazije o Divjem zahodu in indijanskih bitkah priljubljenega pisatelja Karla Maya. Njegov takratni razredni učitelj Eduard Huemer je celo zapisal, da se je Hitler vedel oblastno in bil vodilen pri nezrelih potegavščinah prav zaradi pretirane zasvojenosti z indijanskimi zgodbami prej omenjenega pisatelja.¹ V času šolanja je bil vključen v kar tri različne knjižnice in mnogi se ga spominjajo, kako je bil zmeraj obkrožen s knjigami. Pravzaprav navdušenje nad temi zgodbami Hitlerja nikdar ni resnično minilo. Majeve zgodbe je bral še kot kancler in jih tudi priporočal v branje generalom, ki jim je očital pomanjkanje domišljije. Naročil je tudi, naj se izda posebna edicija knjig Karla Maya, ki bi jih vojaki lahko brali na fronti. Celu, ko je bil že obkoljen in skorajda pogubljen v Berlinu, se je, medtem ko so drugi upanje iskali v Bibliji, sam opogumljal z branjem o svojem najljubšem literarnem liku, Vinnetouju.²

O Hitlerjevih bralnih navadah večinoma izvemo preko drugih, saj je sam zelo redko govoril o svojih najljubših knjigah in avtorjih.³ Kot mladenič je veliko svojega časa preživljal z branjem ali pisanjem poezije. Nanj je še posebej vplival zagrizen nemški nacionalist in njegov profesor zgodovine na gimnaziji v Lienzu, čeprav Hitler srednje šole sicer ni dokončal. Profesor mu je priporočal literaturo, ki zagotovo predstavlja začetek oblikovanja njegove kasnejše ideologije in mnenja o svetu nasploh. Priporočal mu je namreč dela, ki so bila posvečena predvsem povelečevanju Nemčije in Germanov, nemški veliki zgodovini ter njeni mitologiji. Zelo verjetno je, da se je prav iz teh knjig in s pomočjo profesorja zgodovine vanj udomačil strogi nemški nacionalistični duh.⁴ Ko je Hitler po nedokončani srednji šoli, poln sanj o velikem poklicu velikega umetnika, najraje slikarja, odšel na Dunaj, je bil že obseden z nemškim nacionalizmom, poln sovraštva do habsburške monarhije in do vseh nenemških narodnosti v njej. Na Hitlerjevo idejo o nacističnem vodenju je še posebej vplival angleški pisatelj Houston Stewart Chamberlain, ki se je v svojem delu *Grundlagen des Neuzehnten Jahrhunderts* ukvarjal z vprašanji zgodovine in rase. Vsa literatura, ki jo je prebral, ga je navdajala z mističnim čutom o njegovem osebнем poslanstvu, o novem, nemškem mesiji. Osredotočil se je torej le na literaturo, ki je povzdigovala Nemčijo in naštevala razloge, zakaj je boljša od vseh drugih narodov. Počasi je v njem raslo sovraštvo do vseh narodnosti v habsburški monarhiji. Tako je antisemitski, protižidovski odnos v veliki meri gradil na branju protižidovske literature, ki so jo v tistem času na veliko prodajali na Dunaju.⁵

1 Ian Kershaw, *Hitler* (Ljubljana 2012), str. 42 (dalje: Ian Kershaw, *Hitler*).

2 Timothy W. Ryback, *Hitler's Private Library*, (New York, 2008), str. 180 (dalje: Timothy W. Ryback, *Hitler's Private Library*).

3 Joachim C. Fest, *Hitler* (London, 2002), str. 201 (dalje: Joachim C. Fest, *Hitler*).

4 Zvonko Cajnko, *Nacizem, Adolf Hitler in Tretji rajh* (Maribor, 2005), str. 32 (dalje: Zvonko Cajnko: *Adolf Hitler in Tretji rajh*).

5 Ian Kershaw, *Hitler* str. 46.

Tudi med služenjem v vojski med prvo svetovno je Hitler precej denarja zapravil prav za knjige, ki jih je cele noči neumorno bral v bojnih jarkih. Leta 1923, ko je svoj čas preživel v zaporu v trdnjavi Landsberg, ki jo je imenoval kar »visoka šola na državne stroške«⁶, naj bi se posvečal predvsem čitivu z vojaško in politično vsebino. Bral je Nietzscheja, Chamberlaina, dela Rankeja in Bismarcka. K njegovemu pogledu na svet pa so prispevala še dela o teoriji rase, antisemitski pamfleti, razprave o Tevtonih, obravnave darvinistične teorije in dela o filozofiji zgodovine. Njegova strast do branja in ljubezen do podrobnosti v čitivu se skozi bogat besedni zaklad odraža tudi v njegovih znamenitih govorih.⁷

Pa vendar Hitler ni bil le strasten knjižni molj, temveč tudi zbiralec knjig. Ustvari si je svojo zasebno knjižnico, ki naj bi štela kar okoli 16.000 knjig. Glede na njegovo knjižnico je bil velik ljubitelj Don Kihota, Robinzona Crusoeja, Koče strica Toma in Gulliverjevih potovanj. Izredno pa je cenil tudi Shakespeara, celo bolj kot Schillerja ali Goetheja. Še zlasti je oboževal Julija Cezarja, katerega biografije je lakomno prebiral, Beneškega trgovca in seveda Hamleta, od koder je velikokrat citiral svoj najljubši citat »biti ali ne biti«.⁸ Zgodovinar Ryback v svojem delu »Hitler's Private Library« zapiše, da je v njegovi zbirki našel še zajeten kup biografij Immanuela Kanta, knjige o britanski krivdi za I. svetovno vojno, Nostradamusove prerokbe, o novi religiji, svežnje okultnih, ezoteričnih in magičnih knjig in še kaj. Do danes se je ohranilo okoli 1200 knjig Hitlerjeve zasebne knjižnice. Hitler je rad rekel, da je iz knjig pobral le tisto, kar je potreboval.⁹ Tako lahko rečemo, da mu je bila vseč literatura, ki je podpirala njegove ideje in je le-tej pripisoval velik, predvsem pa propagandni pomen.

V njegovi knjižnici se je našlo tudi kar ducat knjig njegovega prvenca *Mein Kampf*, ki ga je izdal leta 1923. V le-tem je zapisal, da je prav na Dunaju skozi literaturo spoznal dva dejavnika, ki sta Nemčijo gnala v propad: marksizem in židovstvo. V času življenja na Dunaju se je v Hitlerju skozi knjigo, najboljšo prijateljico, namreč oblikovala slika sveta in svetovnega nazora, ki mu je postala granitni temelj njegovega kasnejšega delovanja. Menil je, da ni dovolj, da ljudje le berejo, temveč da prebrano tudi razumejo. V *Mein Kampfu* se je tako dotaknil pravil za t.i. »pravilno branje« literature. Zapisal je, da bi branje v prvi vrsti moralo posamezniku pomagati pri razvoju prirojenega talenta in sposobnosti, ki ne bi bilo namenjeno le za zaslužek, temveč bi imelo neki globlji pomen. Branje literature bi moralo vsakomur pomagati pri izoblikovanju splošne slike sveta. Ni pomembno, koliko knjig je kdo prebral, temveč da si je s prebranim in z avtorjevo pomočjo skušal izoblikovati mnenje o neki stvari. Samo ta, ki je več pravilnega branja, naj bi izmed prebranih knjig lahko izluščil, kar je po njegovem mnenju potrebno in vredno vedeti in znati.¹⁰ Kljub nekaterim dobrim nasvetom, ki jih je zapisal v *Mein Kampfu*, pa so njegovo delo mnogi kritiki označili za slogovno slabo in zagotovo ne velja za eno izmed velikih del politične teorije. Njegov

6 Werner Maser, *Adolf Hitler* (Ljubljana, 1972), str. 185 (dalje: Werner Maser, *Adolf Hitler*).

7 Joachim C. Fest, *Hitler*, str. 201.

8 Timothy W. Ryback, *Hitler's Private Library*, str. 11.

9 Prav tam, str. 14.

10 Adolf Hitler, *Mein Kampf, Moja borba* (Zagreb, 1999), str. 42–54.

slog je bil grob, v prvih izdajah pa tudi slovnično pomanjkljiv. Večino svojih argumentov ni utemeljeval na empiričnih dokazih, ampak na analogijah (običajno napačnih). V delu se je Hitler loteval različnih vprašanj, vendar brez temeljitosti ali prave sistematičnosti.¹¹

O tem, kako je Hitler bral, ne pripoveduje le sam, ampak tudi druge priče, ki se ga spominjajo. Že pred prevzemom oblasti je poznal literaturo o umetnosti, arhitekturi, vojni in tehniki. Predvsem je bil dovzeten za podrobnosti. Tako je na primer poročevalcem vojne mornarice vedno bilo hudo pri srcu, ko so morali poročati Hitlerju, ker je poznal sleherno podrobnost in se spominjal prav vsega zapisanega. Rezervoar njegovih podrobnih podatkov je imel pripravljen ob sleherni priložnosti.¹²

Čas za branje si je znal Hitler zmeraj najti. Celo med drugo svetovno vojno je kljub prehudi preobremenjenosti živcev in proti koncu tudi ob oslabeledosti zaradi bolezni bral kadarkoli je utegnil. Vendar le dela, ki so ga zanimala in so ustrezala njegovim prepričanjem. Po navadi je knjige prelistal od zadaj naprej in ocenjeval, ali jih je vredno brati. Če se mu je zdelo, da ji je, je bral, kar je pač potreboval. To pomeni, da je po svoje prilagajal nove primere že izdelanim nazorom. Intenzivno se je s čtivom ukvarjal samo takrat, ko mu je posredovalo dejstva, ki jih je ob priložnostih lahko uporabil kot dokaz. Temeljitega splošnega študija pa naj ne bi nikdar maral. Ob vsej Hitlerjevi načitanosti je bilo njegovo zanimanje, ki se v zadnjih 10 do 15 letih njegovega življenja kaže v izboru berila in v sestavi knjižnice, razmeroma enostransko in niti ne usmerjeno v praktično politiko.¹³

»Tam, kjer sežigajo knjige, na koncu sežigajo tudi ljudi.«

Pa vendar je Adolf Hitler veliko bolj znan po tem, da je knjige dal sežgati, kot pa po tem, da jih je rad bral. Med hudimi posledicami Hitlerjevega imenovanja za kanclerja je zagotovo tudi izgon velikega števila vidnih nemških osebnosti iz sveta politike, znanosti in predvsem kulture.¹⁴

V začetku aprila leta 1933, tri mesece za tem, ko je Hitler postal kancler, je nemška študentska organizacija DSt (*Deutsche Studentenschaft*) objavila dokument z naslovom Dvanajst tez proti nenemškemu duhu (*»12 Thesen wider den undeutschen Geist«*), kamor so se izrekli proti vsemu, kar je dišalo po judovstvu, socialni demokraciji in liberalizmu. Poudarjali so, da jezik in literatura koreninita v narodu in zato vsakdo nosi odgovornost za to, da literatura izraža duha, moralo in etiko naroda. Študenti so ugotovili, da sodobna literatura

11 Dick Geary, *Hitler in Nacizem* (Ljubljana, 1995), str. 19.

12 Werner Maser, *Adolf Hitler*, str. 214–215.

13 Prav tam, str. 209–211.

14 Richard James Overy, *Tretji rajh: Kronika* (Ljubljana, 2015), str. 82 (dalje: Richard James Overy, *Tretji rajh*).

ni izražala nemške ljudskosti. Za to naj bi bili krivi predvsem Judje in tisti, ki so jim sledili.¹⁵ Steber literature naj bi predstavljala predvsem romantična in nacionalistična literatura in antimodernizem. V svojih tezah je bilo torej naštetih vse, kar je Hitler zagovarjal že vsa leta in nobenega dvoma ni, da so prav Hitlerjeve ideje močno vplivale na razmišljanje teh študentov.¹⁶

Nekaj dni po objavi tez je DSt prosila knjižničarja Wolfanga Herrmanna, da objavi seznam »škodljivih in nezaželenih knjig«, ki ga je pripravljala že več let. 6. aprila 1933 je bil v skladu z Dvanajstimi tezami t.i. črni seznam literature tudi objavljen. Na njem so se znašla dela, ki so povečevala Weimarsko republiko in pisanje, ki je ranilo čustva nacionalnih krogov. Po »črnem seznamu«¹⁷ ljudstvo ni smelo brati knjig asfaltne literature, take, ki omalovažuje doživetja vojakov na fronti in take, ki je spodkopavala moralne in religiozne temelje nemškega ljudstva. Nezaželene so bile knjige, ki so jih opredeljevala še različna druga merila. Prepovedano je bilo znanstveno pisanje marksistične in komunistične usmeritve, npr. dela Karla Marxa, Rose Luxemburg, Kautskega, Lenina in Trotskega; antimilitaristični avtorji kot so Theodor Plievier in Erich Maria Remarque; pacifisti, kot je Bertha von Suttner, Alfred Hermann Fried in Friderich Wilhem Foerster; komunistični pisci: Bertold Brecht, Gustav Regler in Anna Seghers; satiriki, ki so pisali o meščanstvu, religiji ali vojni, kot je George Grosz. Na seznamu sta se znašla tudi dramatika Ernst Toller in Georg Kaiser, literarni zgodovinar Franc Mehring, kritik Alfred Kerr, novinar Georg Bernhard, zgodovinopisci, ki niso ustrezali nacistični dogmi, na primer Wilhem Dittman, Karl Tschuppik, Carl Severing, Gustav Noseke, Arthur Rosenberg, Hugo Preuss in drugi. Za nevarne pa so veljala predvsem modernistična dela Jamesa Joyca, Franza Kafke, Marcela Prousta, Virginie Woolf, Thomasa Manna, Jean Paula Sartra, Alberta Camusa, Borisa Pasternaka in mnogih drugih. Na seznamu se je tako znašlo 127 modernih književnikov, 121 piscev politično-ideoloških del in 51 avtorjev zgodovinskih knjig.¹⁷

V takem nacističnem duhu je maja 1933 v Berlinu prišlo do prizora, kakršnega Zahod ni videl vse od srednjega veka dalje. 10. maja 1933 okoli polnoči, se je na berlinskem opernem trgu Under der Linden ustavil dolg sprevod z baklami, s katerimi so prižgali velik kup knjig, ki je ležal na tleh. Šlo je za kampanjo proti nenemškemu duhu, ki jo je organiziralo ministrstvo za propagando in ga je vodil Hitlerjev tesni sodelavec, novi minister za propagando in prosveto Paul Joseph Goebbels. Podobne prizore je bilo nato mogoče videti tudi v drugih mestih. Pred očmi navdušenih množic so netili grmade, dolge vrste študentov in jurišnikov pa so metale v ogenj cela naročja prepovedanih knjig. Med prvimi so pristale v plametnih knjige Marxa in Freuda, nemškega in avstrijskega Juda.¹⁸

Začela se je mrzlica zažiganja »pohujšljivih«, nacizmu ter nemštvu sovražnih knjig, ne

¹⁵ Joseph Wulf, *Literatur und Dichtung im Dritten Reich* (Reibek, 1966), str. 44–45.

¹⁶ Prav tam str. 45.

¹⁷ Jonathan Rose, *The Holocaust and the Book, Destruction and Preservation*, (Massachusetts, 2008), str. 12 (dalje: Jonathan Rose: *The Holocaust and the Book*).

¹⁸ James Richard Overy, *Tretji Rajh*, str. 83.

Slika 1: Sežig knjig v Berlinu, 10. maja 1933

(Vir: Georg Pahl, *Bücherverbrennung auf dem Opernplatz in Berlin am 10. Mai 1933*, v: *Bundesarchiv, Bild 102-14597* (Berlin, 1933).)

le nemških ampak tudi tujih do tedaj priznanih avtorjev. Zažgali so več kot dvajset tisoč knjig, ki so se znašle na Hermannovem »črnem seznamu«. ¹⁹ Z razglasom seznama je bila na smrt obsojena sleherna knjiga, ki naj bi podtalno spodkopala korenine nemške misli, nemškega doma in življenjske sile nemškega naroda. Goebbels, ki je nemško kulturo začel tlačiti v prisilni jopič, je študente, ki so se udeležili požigov knjig, nagovoril, da duša nemškega naroda spet lahko izrazi sebe ter da ogenj, ki so ga prižgali, ne osvetljuje le konca stare dobe, ampak osvetljuje tudi novo pot. Čiščenje kulturnih dosežkov je zajelo vsa področja iz kulturnega življenja. Poleg književnosti še glasbo, gledališče, tisk, radio, film in likovno oz. »izrojeno« umetnost, kot so jo imenovali nacisti s Hitlerjem na čelu. Za izrojeno umetnost so veljali vsi modernisti, vključno s celo vrsto ekspresionistov in impresionistov. V zažigu knjig se je kazala splošna nacistična ideologija, ki je napovedovala neusmiljenost in brezkompromisnost nacistov, ko je šlo za doseganje njihovih ciljev. Zažig knjig je bilo svarilo vsem nasprotnikom režima ter namig Judom in Slovanom naj svoje mnenje spremenijo, pobegnejo ali pa bodo goreli, kot so gorele knjige. Ker je bil Goebbelsov razglas objavljen že pred prihodom nacistov na oblast, so mnogi lahko še pobegnili iz države, a njihova dela so leta 1933 gorela. Prav tako je vsak lastnik knjigarne ali knjižničar veljal za izdajalca, če je prodajal katerokoli delo prej omenjenih avtorjev. ²⁰

Zakaj so se nacisti usmerili ravno proti moderni? Nacizem v Nemčiji je rasel predvsem v času po prvi svetovni vojni, ko je bil nemški narod žalosten in kaotičen. Prizadeta je bila njegova nacionalna čast. Gospodarske težave in pojav nove industrijske družbe je povzročil, da je posameznik postal nepomemben in majhen, zato je prevladala skupnost. Hitler je močno verjel v množice, kar deluje precej ironično, saj je bil na čelu države on sam edini veliki vodja. Moderni književniki pa so ubrali drugačno pot. V njihovih delih se je

¹⁹ James Richard Overy, *Tretji Rajh*, str. 13.

²⁰ Zvonko Canjko: *Adolf Hitler in Tretji rajh*, str. 35.

kazala želja po čim bolj natančnem oblikovanju psihične vsebine posameznikove zavesti: njegove zaznave, predstave, občutja, misli in doživljanja brez olepševanja in prekrivanja tistega, kar je po družbenih merilih nemoralno in škodljivo. Tako naj bi se pokazala prava resničnost človeškega sveta. Snov so jemali iz toka zavesti, kar je značilno predvsem za ekspresionizem. Taka umetnost je bila disharmonična, razklana, neuravnovešena, odtujena in usmerjena k miru. Za moderniste je bilo značilno, da niso opisovali stvarnosti ali izražali lepih, izjemnih in bogatih čustev, razpoloženj ter misli. Njihov jezik je bil povsem svoboden, neposreden, sproščen vseh slovničnih vezi in pravil. V modernističnih delih so se velikokrat pojavljali nelogični, nesmiselni stavki in besedne zveze, ki jih razumemo le, če se povzpemo nad literaturo. Nacisti pa so bili nagnjeni k disciplini in urejenosti, k romantičnemu in lepemu opisovanju stvarnosti. Zato ni čudno, da so se znotraj moderne literature usmerili predvsem proti naturalizmu, ki temelji na brezčutnem, grobem ali celo grotesknem opisovanju sveta. Nacisti so moderniste označili za mentalno bolne, njihova dela pa za nesmiselna in »judovska«.²¹

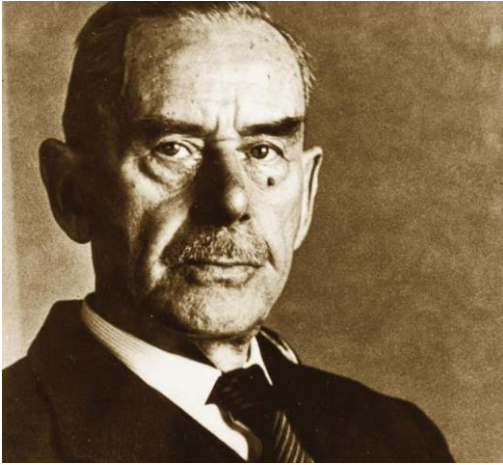
Za enega izmed najbolj preganjanih modernistov in naturalistov zagotovo velja pisatelj in Nobelov nagajenec za književnost Thomas Mann. Nacisti so mu že pred prihodom Hitlerja na oblast zaradi njegovega antinacističnega pisanja pošiljali grozilna pisma, mu risali svarilne grafite ter ga anonimno klicali in mu grozili s smrtjo družine. Ves čas so ga opazovali in ga imeli pod nadzorom. Veljal je namreč za nasprotnika vsakega poskusa, da bi oživili in pripeljali pravo nemško kulturo do razcveta. Zaradi takih pritiskov se je Thomas Mann leta 1938 izselil iz Nemčije v ZDA, kjer je bil ves čas v stiku z drugimi nemškimi emigranti, med katerimi je vredno omeniti pisatelja Bruna Franka in Heinricha Manna ter Alexandra Döblina. Z različnimi predavanji, radijskimi nagovori in drugimi javnimi nastopi je sicer zunaj zadostil dolžnostim, ki si jih je naložil s svojo podporo ZDA v vojni zoper Hitlerjevo oblast v Nemčiji.²²

Nacistični antimodernizem se je kazal predvsem v romantičnem stereotipu trdnega, arijskega, kmečkega človeka na idealiziranem podeželju. Nacisti so obsojali dekadenco in abstraktno literaturo mestnih intelektualcev. Le-te so označili za nezdrave in odtujene ljudi brez duše. Poudarjali so idealno vizijo človekove notranjosti in rohnili proti moderni psihologiji in psihoanalizi, erotiki in homoseksualnosti tako v praksi kot v literaturi, teatru ali umetnosti nasploh. Sovražili so materialistično ameriško kulturo in večkrat namignili, da je črna kultura prav tako nezaželena kot židovska. Judovska kultura in Judje nasploh so bili neskončno osovraženi. Med nacistično vladavino je bilo nezaželeno kakršnokoli izražanje judovske kulture. Nacisti so bili mnenja, da je judovska kri tako zelo drugačna od nemške, da do asimilacije niti ne more priti, tudi če govorijo in pišejo nemško. Izražanje judovske kulture v nemščini je pomenilo izdajstvo. Vse knjige, ki so bile delo judovskih avtorjev in so izražale nestrinjanje z nacistično ideologijo, so morali odstraniti iz knjigarn in knjižnic. Tudi iz šolskih knjižnic so odstranili vse nezaželene knjige in jih nadomestili z deli nacističnih piscev. Nacisti so bili mnenja, da je potrebno izkoreniniti vsa dela,

²¹ Janko Kos, *Pregled svetovne književnosti* (Ljubljana 1978), str. 190.

²² Janko Kos, *Svetovni roman* (Ljubljana 2009), str. 573.

Slika 2: Thomas Mann

(Vir: Thomas Mann (1875-1955). Dostopno na: <https://www.gustav-mahler.eu>. (Pridobljeno: 23. 4. 2017).)

ki vsebujejo racionalizem, materializem, enakost, parlamentarizem, pacifizem in strpnost, kar predstavlja osnovna načela evropske moderne, ki so jo tako zelo prezirali.²³ Mnogi zgoraj omenjeni avtorji so podobno kot Thomas Mann že pred nastopom Hitlerja na oblast pobegnili iz Nemčije, saj so nacisti naredili njihovo življenje nevzdržno. Veliko pa jih ni imelo te sreče. Umrli so v koncentracijskih taboriščih kot na primer pesnik in esejist

Erich Mühsam, ki je leta 1934 umrl v Dachau. Mnogi so zaradi strahu pred režimom storili samomor. Med njimi sta bila tudi novinar in satirik Kurt Tucholsky in dramatik Ernst Toller. Nekateri židovski književniki so zaradi nacističnih ukrepov celo zažigali svoja dela, knjigarne in dokaze o posedovanju kakršnekoli za nacistične neprimerne knjige. Sicer pa proti nasilnim in grozljivim ukrepom Hitlerjeve Nemčije skoraj ni bilo nikakršnega upora lastnikov knjigarn, knjižničarjev, založnikov, profesorjev ali študentov. Pod nasilno oblastjo nacistov so vse nemške knjigarne podprle nov režim. Mnogi so celo pozdravili zažiganje knjig in izbris judovske in boljševiske literature. Lahko rečemo, da je bila nacistična doba za moderniste velika ovira, lahko pa tudi, da velika motivacija.²⁴

VIRI IN LITERATURA

Zvonko CAJNKO, *Nacizem, Adolf Hitler in Tretji Rajh* (Maribor, 2005).

Joachim C. FEST, *Hitler* (London, 2002).

Dick GEARY, *Hitler in Nacizem, Znanstveno in publicistično središče* (Ljubljana, 1995).

Adolf HITLER, *Mein Kampf, Moja borba* (Zagreb, 1999).

Janko KOS, *Svetovni roman* (Ljubljana, 2009).

Janko KOS, *Pregled svetovne književnosti* (Ljubljana, 1978).

Ian KERSHAW, *Hitler* (Ljubljana, 2012).

Werner MASER, *Adolf Hitler* (Ljubljana, 1972).

Richard James OVERY, *Tretji rajh: Kronika* (Ljubljana, 2015).

Jonathan ROSE, *The Holocaust and the Book: Destruction and Preservation* (Massachusetts, 2008).

²³ Jonathan Rose, *The Holocaust and the Book*, str. 11.

²⁴ Prav tam, str. 16–19.

Timothy W. RYBACK, *Hitler's Private Library* (New York, 2008)
Joseph WULF: *Literatur und Dichtung im Dritten Reich* (Reibek, 1966).

Rok Pirih

diplomirani zgodovinar (UN)

ŽIVLJENJE RANJENCEV V PARTIZANSKI BOLNICI FRANJA

Med politično (ne)poslušnostjo, telesnimi
poškodbami in kulturnopolitičnim
razvedrilom

Povzetek

Partizanske bolnice, skrite v težko dostopnih gozdovih, soteskah, hudournikih in rekah, so bile posebnost partizanskega bojevanja na Slovenskem. Med njimi je v soteski Pasice (Dolenji Novaki) posebno izstopala Partizanska bolnica Franja, saj je bila edina, v kateri je partizanska saniteta poskrbela za lastno obrambo. V njej so se namreč zdravili le najtežji ranjenci. Po končanem zdravljenju je vsak posameznik v odpustnico, katero sta podpisala upravnik bolnice in pristojni politkomisar, dobil oceno svojega obnašanja. V kolikor se je ranjenec med zdravljenjem obnašal »svojevoljno«, ga je politkomisar označil za »oportunista« in mu odredil ukaz nadaljnega pozornega spremljanja. Najpogostejše poškodbe so bile poškodbe okončin, trebušne votline in prsnega koša. Za uspešno zdravljenje takšnih poškodb je medicinsko osebje potrebovalo različna sanitetna orodja in zdravila, kar pa je bilo v danih vojnih razmerah težko dobavljivo in je zato nepotrebno oteževalo potek zdravljenja ranjencev. Še najboljše je bilo poskrbljeno s prehrano, kajti ranjenci niso nikoli trpeli lakote. Hrana je bila sicer enolična, vendar redna. Prav tako so se v času njihovega bivanja znotraj bolnice pogosto odvijale različne kulturne in politične dejavnosti. Za politično delo sta bila v bolnici določena politični komisar in njegov pomočnik, ki je odgovarjal tudi za delo partijske organizacije. Literatura, ki je ranjencem krajšala čas, je obsegala raznovrstna partizansko časopisje, knjige in narodne pesmi.

UDK: Partizanska bolnica Franja, Cerkljanska, 1943/1945, ranjenci, vojna kirurgija

»Kamufler« in »oportunist«

Prenos ranjencev do bolnice Franja, ki leži v soteski Pasice, je bil sistematično usklajen, saj je osnovna dolžnost partizanske zdravstvene dejavnosti stremela k tem, da nudi ranjencu prvo pomoč, potem pa ga spravi iz bojnega območja na varno in skrito mesto, kjer poleg splošne nege dobi tudi zdravniško, ali še boljše, kirurško pomoč.¹ Za prenos so skrbele partizanske enote, katere ranjence niso pripeljali naravnost iz bojnih enot do bolnišnice, temveč le do najbližje postojanke oz. javke.² Tam jih je nekdo iz bolnišnice pregledal in odločil, na katerem oddelku bo kdo zdravljen. Potrebno je upoštevati dejstvo, da so v bolnico Franjo sprejemali le najtežje ranjence. »Franja« je namreč veljala za najvarnejšo od vseh okoliških sanitetnih oddelkov (na področju območju osvobojenega ozemlja 9. korpusa),³ saj se je nahajala v ozki soteski Pasice, ki se konča z visokimi skalnimi previsi. Zaradi tega je vstop v bolnico predstavljal hkrati tudi njen izhod.⁴ Ranjenca, določenega za zdravljenje v soteski Pasice, sta partizana položila na nosila, mu z ruto zavezala oči in ga z nosili vred nekajkrat obrnili v krogu, da je izgubil orientacijo. Pot do bolnice je vodila ob potoku, zaradi šumenja vode, ki je prekrilo zvok in sled prenosa. Pozimi je partizana pospremil »kamufler« (mlajši partizan) z nalogo, da zakrije stopinje v snegu.⁵

V bolnici je od ustanovitve 23. decembra 1943 do konca druge svetovne vojne na tak način prejelo varno zatočišče 578 ranjencev, od tega 82 ranjencev tujega državljanstva.⁶ Seveda so se v bolnici zdravili tudi pripadniki najrazličnejših ver in včasih je prišlo do (nenamernih) nesoglasij. Slednje se je zgodilo v primeru sovjetskega vojaka muslimanske vere. Nekega dne je v bolniško sobo vstopila bolničarka. V rokah je držala svinjski uhelj in parkelj ter v šali izjavila, da so to imeli ranjenci imeli za kosilo. Izpoved ga je povsem presenetila. Misleč, da bo postal črn in umrl, se je sredi zime pognal do vodometa in se začel temeljito umivati. Po odpustu in vrnitvi v svoj bataljon je čez tri mesece spet pristal v bolnici, kjer je na vprašanje, če bo jedel svinjsko meso, odgovoril potrdilno.⁷ Po končanem zdravljenju (odhod je izgledal podobno kot sprejem) je ozdravljeni ranjenec dobil odpustnico, na kateri je poleg osebnih podatkov pisalo tudi obnašanje v času zdravljenja. V kolikor se je obnašal sumljivo, je dobil oznako »oportunist« in priporočilo, da naj se pozorno spremlja njegova nadaljnja dejanja. Odpustnico sta namreč podpisala tako upravnik bolnice kot

1 Viktor Volčjak, »O partizanskem zdravstvu«, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 23 (dalje: V. Volčjak: »O partizanskem ...«).

2 Javke so bile tajna mesta za vzdrževanje komunikacije med partizanskimi enotami. Bistvo njih je bila čim večja vključenost v okolico. Zaradi pretežno agrarne okolice so na Cerkljanskem bile postojanke v obliki kmečkih domačijah. Za njihov obstoj so vedeli samo višji politični komisarji.

3 Pod upravo bolnice Franja (tedaj se je imenovala »centralni oddelek B«) je spadalo več manjših oddelkov z oznako »A«, »C«, »C1«, »D«, »D1«, »Pokljuka 10« in »Stol«, ki pa niso več ohranjeni.

4 Viktor Volčjak, *Partizanska bolnica Franja* (Idrija, 2012), str. 18 (dalje: V. Volčjak, *Partizanska ...*).

5 Dušan Furlan, »Spomini na »Franjo«, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 65; Metod Mikuž, *Oris partizanske sanitete na Slovenskem*, str. 21.

6 Samo Bevk, »Zgodovina partizanske bolnišnice Franje,« v: *Idrijski razgledi 29–31, št. 1 (1984/1986)*, str. 27.

7 Andrej Fon-Slavko, »Moji spomini na dogodke od ranitve do odhoda v Južno Italijo«, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 200.

tudi pristojni politikomisar.⁸ Tovrstno označevanje je pripomoglo k zgodnjem odkrivanju drugače mislečih ozdravljenih borcev, ki so se vrnili v narodnoosvobodilni boj (NOB).

Diagnostika, zdravila in smrt

O načinih zdravljenja v partizanskih pogojih je krožilo različno število ustnih izročil. Pomanjkljivo poučeni so posege zdravstvenega osebja prikazovali, kot da bi se opravljali pred sto leti, ko še niso poznali omame, drugi pa so povzdigovali partizanske zdravstvene uspehe v take višine, da jih še napredek sodobne medicinske misli in prakse ni dosegel.⁹

Najtežje je bilo zdravnikom z diagnostiko poškodbe pri ranjenca. Za diagnoze so se morali v bolnici Franja vse do marca 1945 odločati brez rentgenskih naprav. Dr. Viktor Volčjak je ob pomanjkanju zdravstvenih pripomočkov in literature zapisal naslednje besede: »Zdravstveni delavci niso imeli te sreče, da bi lahko iz knjig ali izkušenj prejšnjih rodov črpali napotke za svoje delo v posebnih razmerah. Ravnati so morali tako rekoč na pamet in si utirati nova, neraziskana pota za pomoč ranjenim tovarišem v skoraj brezupnih pogojih, zraven pa so morali skrbeti še za vzdrževanje dobrega zdravstvenega stanja borbenih enot.«¹⁰

Zdravljenje je poleg neprestane vlage v soteski Pasice oteževalo tudi dolgotrajni prenos ranjencev in z njim neizogibne infekcije. V tem času so zdravniki bili tudi brez vsakršnih antibiotikov, brez transfuzij, nadomestkov za plazmo in podobnih farmacevtskih dobrin, s katerimi bi lahko dvignili kvaliteto opravljenega dela. Preskrba z omenjenimi sanitetnimi potrebščinami je potekala s pomočjo lokalnih terenskih organizacij, največkrat pod okvirjem organizacije Protifašistične fronte žena (AFŽ) in Rdečega križa. Poslani zavitki so bili največkrat sešiti iz starih rjuh, plenice ali platna. Zavitki v lekarnah so bili kupljeni le poredkoma, ker je nakup zdravil pregledoval okupator.¹¹

Od marca 1944 dalje so zahodni zavezniki pomagali z dobavo zdravil. Njihove pošiljke so vsebovale tudi opornice za fiksacijo kosti, (mavčne) povoje in sredstva za anestezijo (npr. eter). S tovrstno pomočjo se je kmalu ustanovila lekarna za 9. korpus in ko je bilo pri njej organizirano glavno sanitetno skladišče, je osebje bolnice Franja lahko dobilo zdravila že v nekaj dneh. Kljub temu pa je ves čas obstoja bolnice primanjkovalo krvi¹² in plazme.¹³ O

⁸ Arhiv Cerkljanskega muzeja (dalje: ACM), fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 4, A. E. 7, *Odpustnice iz bolnice*.

⁹ V. Volčjak, *Partizanska ...*, str. 23.

¹⁰ Pavla Jerina Lah, »O partizanskih bolnicah na Primorskem,« v: *Partizanska saniteta na Primorskem*, ur. Pavla Jerina Lah (Ljubljana, 1978), str. 25 (dalje: P. J. Lah, »O partizanskih bolnicah ...«); V. Volčjak: »O partizanskem ...«, str. 23.

¹¹ P. J. Lah, »O partizanskih bolnicah ...«, str. 26; Franja Bojc Bidovec, »Preskrba s sanitetnimi potrebščinami,« v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, str. 214 (dalje: F. Bidovec, »Preskrba ...«).

¹² Osebje je bilo brez sredstev za določanje krvne skupine. Primernost so ugotavljali kar na navadnem steklu.

¹³ F. Bidovec, »Preskrba ...«, str. 215.

načinu sterilizacije kirurg dr. Franci Derganc zapisal: »*Takrat smo v »Franji« še sterilizirali vse (tudi operacijsko perilo in obvezni material) tako, da smo vse kuhali. Potem smo seveda morali blago ožeti, preden smo obleki operacijske plašče in preden smo pokrili operavijsko polje s kompresami. Biti vlažen je bilo tako za operaterja kot za bolnika precej neprijetno, posebno če je bilo hladno.*«¹⁴

Med zdravljenjem ranjencev je umrlo skupno 78 ljudi. Usodne so bile predvsem prestrelne rane prsnega koša, trebuha in okončin ter infekcije, ki so nastajale na omenjeni delih telesa.¹⁵

Poškodbe okončin, trebuha in prsnega koša

Najpogostejše poškodbe ranjencev v bolnici Franja so bile poškodbe zgornjih in spodnjih okončin, trebušne poškodbe in poškodbe prsnega koša. Zaradi svoje pogostosti so bile poškodbe okončin vedno glavni problem vojne kirurgije. Oskrba teh poškodb je bila zahtevna zaradi zapletov, ki so nastale bodisi takoj ob ranitvi okončine ali pa kasneje med zdravljenjem.¹⁶ V primerjavi z majhno izpostavljenostjo površino rok so v postojankah zdravili razmeroma visoko število poškodb dlani in prstov. Posebno veliko je bilo poškodb dlani in prstov, ki so jih povzročili projektili lahkega pehotnega orožja, pri katerih so bile prizadete kosti roke.¹⁷ Poškodbe spodnje okončine v vojni so ne le pogostejše, ampak tudi nevarnejše in hujše kot poškodbe zgornje okončine. Dobro razvito mišičevje na spodnji okončini ima pogoje za obsežne raztrganine in veliko število obtičancev, kar pospešuje razvoj okužb. Projektil je umazan in že sam po sebi lahko povzroči vnetje rane.¹⁸ Še bolj pa se umaže rana zaradi ranjenčevega prizadevanja, da bi ušel sovražnemu ognju in se umaknil na varno, zato pri plazenju uporablja tudi ranjeni ud. Možnost za razvoj infekcije rane na spodnji okončini je zato zelo velika, kar prispeva svoj delež k zvišani smrtnosti pri teh poškodbah.¹⁹

Tudi med poškodbami spodnjih okončin so tako kot pri zgornji pri poškodbah sklepov prevladovali strelne nad nestrelnimi. Razmerje med poškodbami mehkih delov in poškodbami kosti pa je na spodnji okončini drugačno kot na zgornji. Na spodnjih okončinah so prevladovali poškodbe mehkih delov spodnje nad poškodbami kosti.²⁰

¹⁴ Franci Derganc, »Kirurško delo v bolnici »Franja« od septembra 1944 do maja 1945, v: *Partizanska bolnišnica »Franja 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 261

¹⁵ V. Volčjak, *Partizanska ...*, str. 25.

¹⁶ Ivan Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB* (Ljubljana, 1975), str. 126 (dalje: I. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev ...*).

¹⁷ Prav tam, str. 131.

¹⁸ V kolikor se vnetje ni takoj zdravilo, je lahko prišlo do zapletov, predvsem v obliki nastanka plinskega prisada (flegmona). Pri slednjem se na mestu vnetja v podkožju nabira plin in krvavi izcedek, ki lahko kasneje privedeta do večorganske odpovedi in smrti ranjenca. *Slovenski medicinski slovar*. Dostopno na spletu: www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar (pridobljeno: 4. 4. 2016).

¹⁹ I. Kalinšek, »*Zdravljenje ranjencev ...*«, str. 140.

²⁰ Prav tam, str. 141.

V bolnici Franja se je od 23. decembra 1943 do 5. maja 1945 zdravilo 20 ranjencev zaradi odprtih strelnih in 16 ranjencev zaradi odprtih nestrelnih poškodb zgornjih okončin. Zaprte poškodbe zgornjih okončin je imelo 17 ranjencev. Odrpne strelne poškodbe spodnjih okončin je imelo 47, medtem ko je 42 ranjencev imelo odrpne nestrelne poškodbe spodnjih okončin. 12 ranjencev pa je imelo zaprte poškodbe spodnjih okončin. Največ, kar 154 ranjencev oziroma 27 % vseh ranjencev v bolnici Franja, se je zdravilo zaradi poškodb okončin.²¹ Partizanski kirurgi pri amputacijah niso uporabili način t. i. giljotinske amputacije²² po načelih sovjetske vojnokirurške doktrine, saj so zahtevale dodatne amputacije in daljšo dobo zdravljenja. Priznanje visoki ravni kirurške službe daje v svoji knjigi tudi major dr. Lindsay Rogers, ko opisuje primer mladega ameriškega letalca, ki je strmoglavil nad Slovenijo in so ga hudo ranjenenega prinesli prav v bolnico Franja. Njegovo usodo navaja v naslednjih stavkih: »... zdravnik (dr. Bogdan Breclj, op. a.) mu je amputiral nogo in sedaj ima perfekten krn za protezo. Kakšna velika razlika v primerjavi z giljotinskimi amputacijami drugje ...«.²³

Dr. Brecljev kirurški tovariš dr. Franci Derganc, je v svojih spominih zapisal primer ranjenca zlomljeno stegenico. Operacije je bila uspešna, vendar se mu je kasneje stegno zagnojilo, kar je posledično botrovalo k amputaciji celotne noge.²⁴

Drugo mesto po številu poškodb v bolnici Franja so predstavljale poškodbe trebuha. Poškodbe trebuha so vedno pomenile enega izmed najtežjih problemov vojne kirurgije.²⁵ Ker je v pehotni oborožitvi v drugi svetovni vojni mitraljez veliko pomenil, se je to poznalo v pogostih ranitvah v trebuh z lahkim strelnim orožjem. Ranjenec, ranjen s projektilom lahkega strelnega orožja v trebuh, če ni že kmalu po ranitvi umrl zaradi notranje krvavitve, je lahko kasneje pogosto preminil zaradi peritonitisa.²⁶ Ranjenca so namreč neposredno po operaciji trebuha prenašali na nosilih ali na konju oziroma v najboljšem primeru prepeljali z vozom in tako je trpel dneve in dneve na težkih izčrpavajočih pohodih s partizansko enoto brez prave pooperativne nege. Rezultati tako oskrbovanih trebušnih poškodb so bili porazni, čeprav je bila operativna intervencija pravočasno izvedena. Tako oskrbljeni ranjenci so po trebušni operaciji skoraj vsi umrli. Obenem pa so jugoslovanski partizanski zdravniki opazili, da so nekateri ranjenci s poškodbami trebuha, ki niso bili operirani, preživeli.²⁷ V bolnici Franja je bilo zdravljenih 110 primerov oziroma 19 % vseh ranjencev

21 Viktor Volčjak, »Seznam ranjencev »SVPB Franja««, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943–5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 31–348 (dalje: V. Volčjak, »Seznam ranjencev ...«).

22 Giljotinska amputacija je način odstranitve uda, pri katerem se naredi gladek rez skozi vse plasti in se ne oblikujejo mišični in kožni režnji. *Slovenski medicinski slovar*. Dostopno na spletu: www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar (pridobljeno: 4. 4. 2016).

23 I. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev ...*, str. 161; Lindsay Sangster Rogers, *Gverilski zdravnik* (Ljubljana, 1962), str. 159.

24 Franci Derganc, *Okrvavljena roža* (Ljubljana, 2007) str. 158 (dalje: F. Derganc, *Okrvavljena roža*).

25 Predvsem zaradi zapletenih anatomskih razmer v trebušni votlini in prisotnostjo večjih krvnih žil. Poleg tega je lahko projektil predril trebušno steno in poškodoval notranje organe, kar je lahko privedlo do notranje krvavitve in posledično do smrti ranjenca.

26 Peritonitis je vnetje trebušne mrene, ki lahko postane akutno ali kronično. Peritonitis, *Slovenski medicinski e-slovar*. Dostopno na spletu: <http://www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar> (pridobljeno: 4. 4. 2016); I. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev ...*, str. 105.

27 Partizani so v boj velikokrat hodili »na prazen želodec«, kar naj bi imelo ugoden vpliv na potek zdravljenja.

zaradi trebušnih poškodb. Od tega jih je imelo 56 odprte strelne in 36 odprte nestrelne poškodbe. 18 ranjencev se je zdravilo zaradi zaprtih trebušnih poškodb.

Tretje mesto so po številu zdravljenih poškodb v bolnici Franja predstavljale poškodbe prsnega koša. Zaradi svoje velike površine je prsni koš pogosto izpostavljen poškodbam. Pri poškodbah prsnega koša je zaradi življenjsko pomembnih organov v prsni votlini možna relativno visoka smrtnost na bojišču, pa tudi kasneje v sanitetnih etapah evakuacije in v bolnicah smrtnost zaradi pogostih in hudih komplikacijah ni majhna.²⁸ Oskrba takšnih poškodb je seveda zahtevala precej iznajdljivosti in trud. Dr. Derganc je v svojih spominih takole opisal iznajdljivost kirurgov v bolnici Franja: »Nekaterim ranjencem smo odstranili rebro, da je gnoj iz prsne votline imel prosto pot, nekaterim pa smo v prsno votlino vstavili samo gumijasto cev.«²⁹

V bolnici Franja se je zdravilo 66 ranjencev s prsnimi poškodbami oz. 11 % vseh ranjencev. Od tega je bilo 49 primerov odprtih strelnih in 19 primerov odprtih nestrelnih prsnih poškodb. 17 ranjencev pa je utrpelo zaprte prsne poškodbe.³⁰

Fižol in testenine

Od začetka obstoja bolnice je bila prehrana maloštevilnih ranjencev in osebja vezana na vaški narodnoosvobodilni (NO) odbor v vasi Novaki. Prek Zveze komunistične mladine Jugoslavije, AFŽ in članov Komunistične partije Slovenije (KPS) so po Cekljanskem nabirali hrano kot prostovoljne prispevke in predpisane dajatve za vojsko. Po ustanovitvi bolnice Franja se je skrb za prehrano bolnice razširila na krajevni NO odbor v Cerknem.³¹ Vipavska dolina je založila bolnico zlasti za božič 1943, ko so kmetje pripeljali nad 1500 paketov do zaselka Log. Osebje in ranjenci so se založili še zlasti z medom, piškoti, mlečnim kruhom in celo cigaretami, ki so ranjencem služili kot priboljšek v mrzlih februarških dneh naslednjega leta. Te pošiljke so poslale množične organizacije, predvsem odbori Osvobodilne fronte in AFŽ.³²

Leta 1944 je od januarja dalje občutno naraslo število ranjencev in osebja. Gospodarsko pasivna Cerkljanska dolina poleg delne preskrbe vojske in enot v zaledju ni več mogla vzdrževati še bolnice. Zato je sanitetni referent skupno s člani ekonomata 9. korpusa organiziral pretok za preskrbo hrane iz Vipavske doline. Poskus organizacije prehrane iz okoliške Selške in Poljanske doline je bil kljub večkratnim sestajanjem s tamkajšnjo gospodarsko

28 I. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev ...*, str. 96.

29 F. Derganc, *Okrvavljena roža*, str. 170.

30 V. Volčjak, »Seznam ranjencev ...«, str. 313–348.

31 Franja Bojc Vidovec, »Prehrana« v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 218 (dalje: F. B. Bidovec, »Prehrana«).

32 Prav tam.

komisijo neuspešen, predvsem zaradi poostrenega nadzora nemške okupacijske sile.³³

Ob vseh dotokih hrane niso v bolnici nikoli trpeli lakote, saj so skoraj ves čas imeli po tri glavne obroke na dan. Le v zimskih mesecih je bila hrana enolična, največkrat sestavljena iz »mineštrone« in testenin. Pretežno so bile na dnevnem redu tudi stročnice (fižol, krompir, leča, itd.). Kruh so sprva pekle okoliške gospodinje, kasneje pa partizanska pekarna v Cerknem. Meso so redkokdaj uporabljali oz. so ga uporabljali le tedaj, ko je bil dovoz hrane zaradi okoliških bojev onemogočen. V času okoliških napadov³⁴ so kuhali hrano enkrat na dan, in sicer samo ponoči, saj niso hoteli pritegniti prozornost zaradi iz kuhinje izhajajočega dima. Kot dodatek je bila suha hrana (salame, klobase, itd.), ki jo je osebje pred napadom razdelilo stražarjem v bunkerjih.³⁵ Skladišča za hrano so se dokončno napolnila, ko so marca 1944 zahodni zavezniki začeli izdatno pomagati 9. korpusu. Od takrat ni manjkalo niti riža, koncentriranega mleka, mleka v prahu in predvsem sladkorja. Tovornjaki, naloženi s hrano, so ponoči vozili do Loga, osebje bolnice pa je pretovarjalo pošiljke na kmečke vozove in vozilo le do Podnjivča (zaselek pred sotesko Pasice), od tod naprej do bolnice.³⁶

Vlaga v soteski, ki je bila med stenami zlasti v pomladanskih mesecih precejšnja, je povzročila ob polnem skladišču veliko dela in skrbi. Kljub temu pa je bila potrošnja hrane ob polni zmogljivosti bolnice tako velika, da ni nikoli nič propadlo. Ker odpadkov od hrane zaradi tajnosti niso smeli oddajati ljudem, so v bolnici zredili dva prašiča.³⁷

Kulturnopolitično delo in razvedrila

Kulturno delo v bolnici Franja je bilo raznoliko in je obsegalo skoraj vse veje kulturnega ustvarjanja. Predavanja so bila politična in splošno usmerjevalna. Politična so obravnavala trenutni politični položaj z vidika KPS, medtem ko so splošna usmerjevalna obsegala učenje slovenščine, zemljepisa, zgodovine³⁸ in gospodarstva. Sprva je bila prisotnost na predavanjih večja med ranjenci kot med zdravniškim osebjem, saj so bili slednji zaposleni z zdravniškim delom. Kasneje pa so politična predavanja, ki so obsegala vsaj 7 ur na teden,

33 V. Volčjak, *Partizanska ...*, str. 26; Franc Šiferer-Adam, Nikdar prazen lonec, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«*: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 221.

34 V neposredni bližini bolnice Franja sta se zgodila dva napada nemške Wermahnt – aprila 1944 in marca 1945.

35 Mateja Jeraj in Jelka Melik, *Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko* (Ljubljana, 1996), str. 14; F. B. Bidovec, »Prehrana«, str. 218

36 F. B. Bidovec, »Prehrana«, str. 219

37 Prav tam, str. 220

38 Predvsem zgodovine Vsezvezne komunistične partije boljševikov.

postala obvezna tudi za zdravniško osebje.³⁹ Ranjenci so lahko svoja doživetja spravili tudi na papir, kajti sredi poletja 1944 je začel izhajati lastni časopis, imenovan Bolniški list. Izšlo je enajst števil, od katerih je deset števil obsegalo prozna in pesniška dela, ena številka pa je bila namenjena risanja večim ranjencem. Razmnoževali so jo na pisalni stroj, največ po šest do sedet izvodov na dan.⁴⁰

Poleg časopisa sta za kulturno življenje bolnice pomenila tudi ženski in moški pevski zbor. Učili so se v kuhinji, pralnici ali včasih kar v operacijski sobi oziroma tam, kjer je bil na voljo prostor. Bolnica Franja je imela še eno veliko prednost pred drugimi skritimi partizanskimi bolnicami, saj jo glasna beseda in pesem je nista izdali, ker so se glasovi porazgubili med visokimi skalnimi previsi.⁴¹ Za politično delo sta bila v bolnici določena politični komisar in njegov pomočnik, ki je odgovarjal tudi za delo partijske organizacije. Oba sta bila pod okriljem Oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije (OK KPS) za Gorenjsko in OK KPS Škofja Loka. Zelo močna je bila bolnišnična partijska organizacija, saj je bila večina osebja včlanjena v komunistično partijo, poleg tega so imeli tudi ranjenci in bolniki svojo celico. Na dnevnem redu so bila razna predavanja, politične ure, dajali so pozornost na razne obletnice pomembnih političnih in zgodovinskih dogodkov.

Predavanja so bila vezana na literaturo, ki so jo dobivali iz propagandnega oddelka 9. korpusa. Literatura je obsegala večinoma partizanske časopise (Slovenski pionir, Partizanski dnevnik in Slovenka),⁴² knjige,⁴³ slovenske narodne pesmi (npr. Krst pri Savici in Soči),⁴⁴ ruske narodne pesmi (npr. Katjuša)⁴⁵ in pesmarice.⁴⁶

Viri in literatura

Arhiv Cerkljanskega muzeja

Samo BEVK, Zgodovina partizanske bolnišnice Franja. v: *Idrijski razgledi 29–31, št. 1* (1984/1986).

39 Albin Weingerl-Čriček, »Kulturno in prosvetno delo v Partizanski bolnici »Franja««, v: *Bolnica »Franja«* (Ljubljana, 1960), str. 103 (dalje: A. W. Čriček: »Kulturno in prosvetno delo ...«); Franc Konobelj-Slovenko, »Politično delo v slovenski vojaški partizanski bolnišnici »Franja««, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak (Idrija, 1983), str. 306.

40 A. W. Čriček: »Kulturno in prosvetno delo ...«, str. 104

41 Prav tam, str. 105; V. Volčjak, *Partizanska ...*, str. 21

42 ACM, fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 3, A. E. 15, Slovenski pionir, leto II, št. 4, december 1944; ACM, fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 3, A. E. 16, Partizanski dnevnik, št. 54, leto III., 4. marec 1945; ACM, fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 3, A. E. 16, *Slovenka – Glasilo Protifašistične Ženske zveze, leto 3*.

43 Knjige, ki so jih v bolnici Franja brali, so bile večinoma delo znanih marksističnih piscev (Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenin, idr.).

44 ACM, fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 3, A. E. 15, *Pesem Soči*.

ACM, fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 3, A. E. 15, *Pesem Krst pri Savici*.

45 ACM, fond Partizanska bolnica Franja, T. E. 3, A. E. 16, *Pesem Katjuša*.

46 V. Volčjak, *Partizanska ...*, str. 22.

- Franja BOJCBIDOVEC, »Prehrana«, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak, Mestni muzej Idrija (Idrija, 1983)
- Franci DERGANČ, *Okrvavljena roža: spomini partizanskega zdravnika*. Samozaložba P. Derganc (Ljubljana, 2007).
- Mateja JERAJ in Jelka MELIK, *Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko*. Arhivsko društvo Slovenije (Ljubljana, 1996).
- Pavla JERINA LAH, *Partizanska saniteta na Primorskem*. Zdravstveni vestnik (Ljubljana, 1978).
- Ivan KALINŠEK, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*. Partizanska knjiga (Ljubljana, 1975).
- Franc KONOBELJ-SLOVENKO, »Politično delo v slovenski vojaški partizanski bolnišnici »Franja««, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak, Mestni muzej Idrija (Idrija, 1983).
- Jerina LAH, PAVLA, »O partizanskih bolnicah na Primorskem«, v: *Partizanska saniteta na Primorskem*, ur. Pavla Jerina Lah, Zdravstveni vestnik (Ljubljana, 1978).
- Metod MIKUŽ, *Oris partizanske sanitete na Slovenskem*. Borec (Ljubljana, 1967).
- Lindsay SANGSTER ROGERS, *Gverilski zdravnik*. Borec (Ljubljana 1962).
- Slovenski medicinski slovar*. Dostopno na spletu: <http://www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar>.
- Viktor VOLČJAK, *Partizanska bolnica Franja*. Mestni muzej Idrija (Idrija, 2012).
- Viktor VOLČJAK, *Bolnica Franja*. Borec (Ljubljana, 1960).
- Viktor VOLČJAK, »O partizanskem zdravstvu«, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak, Mestni muzej Idrija (Idrija, 1983).
- Viktor VOLČJAK, »Seznam ranjencev »SVPB Franja««, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak, Mestni muzej Idrija (Idrija, 1983).
- Albin WEINGERL-ČRIČEK, »Kulturno in prosvetno delo v partizanski bolnici »Franja««, v: *Partizanska bolnišnica »Franja«: 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945*, ur. Viktor Volčjak, Mestni muzej Idrija (Idrija, 1983).

Rok Gorjup

diplomirani zgodovinar (UN) in diplomirani anglist (UN)

POSKUS SUBVERZIJE V ALBANIJI

Povzetek

Po drugi svetovni vojni je v Albaniji prišlo do vzpostavitve komunističnega režima. Začelo je prihajati do velikih nemirov, saj je vlada Enverja Hoxhe hotela utrditi svojo oblast. Zato je leta 1946 britanska SIS zasnovala operacijo Valuable, s katero bi zahodne sile prodrle v Albanijo in odpravile komunistični režim Enverja Hoxhe. Kmalu po zasnovi operacije, je britanska SIS začela novačiti albanske emigrante v Italiji, Grčiji in Turčiji. Prostovoljce so nato prepeljali na Malto ali Ciper, kjer so jih urili v uporabi orožja, šifer in radia, v sabotažni in subverzivni tehniki, nazadnje pa so se morali naučiti tudi skakati s padalom. Leta 1947 so v Albanijo odposlali prvo skupino agentov, ki pa zaradi nezaupljivosti tamkajšnjega prebivalstva ni bila uspešna. Leta 1949 pa se je k operaciji pridružila tudi CIA. Američani so menili, da je bil Balkanski polotok v tistem trenutku najšibkejša točka sovjetskega vplivnega območja: zlom komunističnih upornikov v Grčiji ter spor med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Kmalu po združitvi operacije je prišlo do spora med Anglo-Američani, saj niso našli skupne točke glede podpore emigrantskim organizacijam ter kako infiltrirati paravojaške skupine. Po odhodu Britancev se je operacija Valuable preimenovala v Projekt BGFIEND, ki prav tako ni obrodil zelenih sadov. Od leta 1950 do 1952 se je zvrstilo veliko akcij, vendar so se vse končale neuspešno. Z zadnjo neuspešno akcijo leta 1952 se je končalo večje poseganje zahodnim obveščevalnih služb v Albaniji. Američani so bili prepričani, da je bila za neuspeh kriva izdaja. Nekdo je moral pošiljati tajne podatke Sovjetom, ki so te informacije pošiljali albanski policiji. Operacija BGFIEND je bila dokončno zaustavljena leta 1954.

UDK: Albanija, Balkan, subverzija, BGFIEND

Hladna vojna je s svojo blokovsko delitvijo poskrbela za stalno napetost na evropskem prizorišču. Zahod je svojega sovražnika videl v Sovjetski zvezi, zato so zahodne obveščevalne službe poskušale oslabiti moč komunizma tam, kjer je to bilo možno. Slabitev komunistične moči se je izvajala s t. i. subverzijami. Šlo je za prikrito dejavnost proti obstoječi družbeni in politični ureditvi, za prevratno delovanje.¹ Zelo odmeven primer subverzije se je med leti 1950 in 1952 odvil v Albaniji, kjer sta CIA (Central Intelligence Agency) in SIS (Secret Intelligence Service) poskušali ovreči komunistični režim Enverja Hoxhe. Poskus subverzije kljub skrbno pripravljenemu načrtu ni uspel.

Leta 1946 je britanska SIS zasnovala operacijo *Valuable*, s katero bi zahodne sile prodrle v Albanijo in odpravile komunistični režim Enverja Hoxhe. V Albaniji je prihajalo do velikih nemirov, saj je Hoxheva vlada želela utrditi svojo oblast. Albanski emigranti v Italiji, Grčiji in Turčiji so predstavljali potencialne kandidate za protikomunistične operacije. S Titovim sporom s Sovjetsko zvezo leta 1948 je Albanija postala izolirana. Iz geografskega vidika se je tako ponudila priložnost za odščip ozemlja Vzhodnemu bloku.²

Teoretična zasnova albanske operacije je bila jasna in preprosta. Komunistični režim v Albaniji je stal na majavih nogah. Nemški okupator je moral oditi 29. novembra 1944, toda komunisti so se leta 1946 še vedno borili s problemi v svojem obnovitvenem programu. V povirju reke Mat, na ozemlju, ki je bilo zvesto kralju, se je ohranila skupina rojalistov, pripravljena spremeniti svoje območje v oporišče odporniškega gibanja. Osnovna zamisel je bila takšna: če bi Britanci s padali spustili v porečje Mata dovolj izurjenih agentov, bi ti lahko organizirali makijevsko gibanje, katerega bi s padalskimi pošiljkami zalagali z opremo in orožjem. Če bi odporniško gibanje pokazalo dovolj moči, bi se mu lahko pridružilo veliko Albancev. Počasi bi se po Albaniji razmahnila prava državljanska vojna. Operacija bi dosegla svoj namen že s tem, ker bi Sovjetom povzročila hude težave. Lahko bi se zgodilo tudi to, da bi upor v Albaniji spodbudil k boju tudi druge nezadovoljne skupine na Balkanskem polotoku. Tako bi se lahko zaradi upora, ki bi ga rodila skromna gverilska operacija, celotni ruski satelitski imperij zamajal v temeljih. SIS se je načrt zdel izvedljiv, zato se je brez obotavljanja lotila njegove uresničitve. Nadzor nad pripravami so zaupali Kimu Philbyu. Pri tem so se zgledovali po medvojnih subverzivnih akcijah, ki so jih izvajali Britanci, vodila pa SOE. Prve kandidate so pripeljali na Malto, kjer so jih urili v uporabi orožja, šifer in radia, v sabotažni in subverzivni tehniki ter v skokih s padalom. Leta 1947 so v matovsko gorovje poslali več majhnih skupin agentov, ki pa zaradi tamkajšnjega nezaupljivega prebivalstva niso bili uspešni.³

Operacija v Albaniji se je brez vidnega uspeha nadaljevala do leta 1949. Prišlo je do poskusov sabotaž na naftnih poljih pri Kuçovi in v bakrovem rudniku pri Rubiku, vendar to ni bilo

1 Subverzija, *Spletni Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno na spletu: <http://bos.zrcsazu.si> (pridobljeno: 22. 2. 2016).

2 Keith Jeffrey, *The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*, Bloomsbury Publishing (London, 2010), str. 712.

3 Bruce Page, David Leitch in Phillip Knightley, *Dvojni Agent Philby*, Cankarjeva založba (Ljubljana, 1969), str. 184–186 (dalje: B. Page, D. Leitch, P. Knightley, *Dvojni agent Philby*).

dovolj za zanetenje upora med prebivalstvom. Leta 1949 se je k operaciji pridružila tudi CIA. Američani so namreč menili, da je bil Balkanski polotok v tistem trenutku najšibkejša točka sovjetskega vplivnega območja zaradi zloma komunističnih upornikov v Grčiji ter spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Skupna operacija CIE in SIS bi stopnjevala prevratno dejavnost v Albaniji tako, da bi se Sovjeti morali umakniti ali pa zatreči upor s takšno surovostjo, da bi države za železno zaveso izgubile zaupanje v Sovjetsko zvezo. Ameriško in britansko zunanje ministrstvo sta potrdili nov načrt. Američani so za priprave določili enega svojih najboljših agentov – Christopherja Felixa. Britanski pooblaščenec je bil Kim Philby, mož, ki je skrbel za zvezo med SIS in CIO. V novem načrtu so se obrnili na kralja Zoguja, ki je živel v izgnanstvu v Kairu. Veliko mož iz njegove telesne straže se je pridružilo operaciji. Pr. kapetan Zenel Šehu, ki je postal operativni vodja akcije, agent Hamit Matjani, ki je bil po letu 1946 že večkrat v Albaniji, in Nalil Sufa. Ti so s pomočjo »Odbora svobodnih Albancev«, ki je deloval v Italiji, Grčiji in Egiptu, novačili nove borce. Urjenje albanskih prostovoljcev je potekalo na Cipru. Prvo gverilsko skupino so s padali spustili v Albanijo spomladi leta 1950.⁴

Sovjetski poskusi z atomsko bombo, padec Kitajske v roke komunistov in izbruh Korejske vojne so spremenili vrednote Britancev v Vzhodni Evropi. Uspešne britanske vlade so se bolj zanimale za zadrževanje nevarnosti pred vojno kot za zadrževanje komunizma. Zato se je leta 1950 SIS umaknila od operacije *Valuable*. Do trenj med Anglo-Američani je prihajalo na vseh področjih. Niso našli skupne točke glede podpore emigrantskim organizacijam ter načina, kako infiltrirati paravojaške skupine. Kljub odhodu Britancev Američani niso izgubili volje do nadaljnjega dela. Istega leta se je operacija *Valuable* preimenovala v Projekt BGFIEND. Albanski begunci in Albanski Američani iz Bostona so bili organizirani v paravojaško silo, ki je štela okoli 250 mož. Skupina, ki ji poveljeval Američan z albanskimi koreninami Thomas Mangelly, je bila izurjena v Nemčiji. Od poletja 1950 in do konca leta 1951 se je zvrstil cel niz akcij, vendar so se vse končale neuspešno. Večino agentov so pobili, manjše skupine pa so uspele pobegniti v Grčijo ali v Jugoslavijo.⁵

Na podlagi kopij uradnih dokumentov, ki smo jih uspeli pridobiti na spletu, so razvidne naloge ekipe BGFIEND. Agenti naj bi se v Albanijo infiltrirali iz Kastorije v Grčiji in vzpostavili tabor na točki #1 (severno od mesta Gramsh). Nato bi morali počakati na prihod telegrafista, orožja in oskrbe. Točki #2 in #3 sta bili določeni kot alternativni pristajalni coni (JV od mesta Gramsh). Morali bi organizirati in oborožiti območje ter počakati na navodila za naslednji ukrep. Izrecno jim je bilo naročeno, naj se izogibajo oboroženim spopadom, njihovo orožje je bilo namreč namenjeno samoobrambi. Na karti, ki je priložena temu dokumentu, sta s črkama A (zahodno od mesta Gramsh, predlagan s strani Britancev) in B (zahodno od mesta Voskopoja) označena primarna cilja. 9. junija 1951 je enota BGFIEND zavzela območji A in B. Oseba, kateri je bila ta informacija posredovana, je zabrisana.

4 B. Page, D. Leitch, P. Knightley, *Dvojni agent Philby*, str. 86–187.

5 Sarah-Jane Corke, *US Covert Operations and Cold War Strategy: Truman, Secret Warfare and the CIA, 1945–1953 Studies in Intelligence Series*, Taylor & Francis Routledge (2008), str. 196–199 (dalje: Sarah-Jane Corke, *US Covert Operations*).

13. junija so bili ti podatki posredovani v London. 19. junija je bil v London poslan načrt predlaganih območij za vse britanske in ameriške ekipe. 27. junija so iz London obvestili, da bodo infiltrirali ekipo južno od točke A. Britanska enota je bila nameščena približno dvajset milj jugovzhodno od predlaganega območja, ko je srečala ekipo BGFIEND, ki je iskala hrano izven svojega področja. Po zaključnem zaslišanju je poveljstvo BGFIEND v Atenah odločilo, da je enota BGFIEND upravičeno skrenila iz svoje začitane poti, saj je bil uboj komunističnih funkcionarjev potreben za osebno varstvo. Poveljstvo v Atenah je ta incident označilo kot nesrečen primer neobvladljivih okoliščin.⁶

Zadnja britanska akcija je bila izvedena pred veliko nočjo leta 1952. Kapetan Šehu je sklenil, da bo še sam skočil v Albanijo in odkril vzrok za propad prejšnjih akcij. Skupaj z njim sta pristala tudi kapetan Sufa in neki radiotelegrafist. Toda v hiši Šehujevega bratranca, ki je bila vnaprej določena za »zvezo«, jih je čakala albanska policija. Policisti so prisilili Šehujevega radiotelegrafista, naj odpošlje na Ciper signal, da je »vse v redu«. Radiotelegrafista so izšolali tudi za tako možnost – naučili so ga varianto signala »vse v redu«, ki je pomenila, da operater kliče pod pritiskom in da je njegovo sporočilo v nasprotju z dejanskim stanjem. Toda policija je poznala tudi to varianto signala. Tako je bil prisiljen oddati signal »vse v redu«, kar je povzročilo, da se je s padali v zasedo spustilo še dvanajst najboljših agentov, med njimi tudi Matjani. To se je zgodilo pri kraju Gjergji, nedaleč od Elbasana. Albanska vojska je pripravila velik obroč in agenti so se spustili naravnost vanj. Nobeden od njih se ni vdal. Vse so postrelili. Šehuja, Sufa in pet drugih so v Tirani postavili pred sodišče, jih obsodili za krive zaradi zločinov zoper albansko ljudstvo in jih na veliko noč ustrelili.⁷

Z neuspešno akcijo leta 1952 se je končal poseg zahodnih obveščevalnih služb v Albaniji. Američani so bili prepričani, da je neuspeh zakrivila izdaja. Nekdo je moral pošiljati tajne podatke Sovjetom, ti pa albanski policiji. Kot izdajalca so prepoznali Harolda »Kima« Philbya. Vohun je postal v 1930-ih, ko je obiskoval Trinity College na Univerzi v Cambridgeu. Njegova dolžnost do Moskve se je povečala, ko se je pridružil SIS. Hitro se je prebijal do najvišjih položajev v MI6 in decembra 1949 postal SIS predstavnik za stike v Anglo-Ameriški ekipi, kjer je nadzoroval skrivne operacije. Philby se je večkrat sestal z ameriško ekipo, ki je vodila operacijo v Albaniji. Imel je popoln dostop do podrobnosti, nekateri strokovnjaki so mnenja, da je vedel tudi za natančne ure paravojaških pristankov. Ko sta Guy Burgess in Donald Maclean prebegnila v Sovjetsko zvezo, je tudi on postal osumljen ter leta 1951 odstranjen iz operacije. Leta 1955 je iz še vedno nejasnih razlogov bil oproščen vseh obtožb. Osem let kasneje je z vsemi svojimi skrivnostmi prebegnil v Rusijo.⁸

V poročilu, datiranem 5. februarja 1953, so zapisane naloge in operacije BGFIEND v letu 1952. Naloge so obsegale nadaljevanje s propagando, vzdrževanje, reorganizacijo in širjenje tajnega nacionalnega komiteja Za svobodo Albanije (N.C.F.A - National Committee of Free Albania) ter infiltracijo večjega števila ekip, ki bi vzpostavile stik v državi in poročale o

6 Obopus Bgfiend Volume 18, BGFIEND Objectives, str. 1–2.

7 B. Page, D. Leitch, P. Knightley, *Dvojni agent Philby*, str. 189.

8 Sarah-Jane Corke, *US Covert Operations*, str. 20.

Slika 1: Fotografija Harolda "Kima" Philbyja

(Vir: Giles Whittell, *The Times* Archive. Dostopno na spletu: www.englishunderground.com (Pridobljeno: 21. 2. 2016).)

interni situaciji. Poleg tega so stremele tudi k možnemu prebegu vojaških in političnih funkcionarjev. Propaganda se je izvajala trikrat na dan na dveh različnih frekvencah.

Glavne teme propagande so bile: neuspeh komunističnega sistema in beda albanskega ljudstva, izkoriščanje Albancev s strani Sovjetov, grozodejstva albanskih komunistov, naraščanje protikomunističnih občutkov proti Zahodu, učinkovitost tajnega nacionalnega komiteja Za svobodo Albanije in njihovih operacij ter obsojanje opozoril albanskih komunistov. Glavna naloga propagande je bila dati albanskemu narodu dovolj upanja o osvoboditvi in prepričati albanske komuniste, naj se pridružijo liberalnemu gibanju tajnega nacionalnega komiteja Za svobodo Albanije. Leta 1952 je bilo izvršenih 12 misij. Operativne misije so bile razdeljene med tri enote: Enota Bor, enota Vrba in enota Figa. Dva člana iz enote Bor sta bila poslana v območje Dibre-Luma že 19. maja 1951. Oktobra sta se jima pridružila še dva, nato pa so se prestavili v sosednjo Jugoslavijo. Tam so ostali do 28. junija 1952, ko so se vrnili v Grčijo. V Albaniji so uspešno navezali stike in skrili orožje. Štiričlanska zasedba enote Vrba se je poskušala infiltrirati januarja 1952, vendar se je bila prisiljena vrniti zaradi neugodnih vremenskih razmer. Reorganizirana enota je nato v poletnih mesecih naredila tri pohode v območje Korce. Enota Vrba je prispevala veliko informacij, ki so pripomogle k operaciji. Petčlanska enota Figa se je v Albanijo infiltrirala 3. oktobra 1952 z nalogo na relaciji Korce-Pogradec vzpostaviti stalno telegrafsko postajo. Kljub stalni zvezi tekom misije so se morali 13. novembra vrniti v Grčijo, saj niso našli primerne lokacije za stalno bazo. V poročilu je navedeno, da je enota Figa ostala v pripravljenosti do pomladi 1953. Enota je v svojem kratkem delovanju uspela navezati pomembne stike, ki naj bi jih uporabili v naslednjem letu.⁹

Omenjene enote so v splošnem imele naslednje naloge: poiskati možnosti prebega pomembnih posameznikov ali skupin znotraj političnih ali vojaških krogov, ki bi pripomogli

⁹ OBOPUS BGFIEND, BGFIEND Operations in 1952, Volume 24, str. 2–4.

pri morebitni revoluciji, vzpostaviti mrežo upornikov in zanesljivih podpornikov, zbirati in razpošiljati specifične podatke, oceniti občutke prebivalstva do revolucije in morebitne spremembe režima ter širiti propagando tajnega nacionalnega komiteja Za svobodo Albanije. V zaključku poročila je navedeno, da rezultati v letu 1952 niso bili slabi. Vojaških in političnih prebegov sicer niso uspeli izpeljati, vendar so vzpostavili pomembne stike ter razdelili orožje in zaloge. Poslednji elementi so predstavljali prve korake k razvoju uporniškega omrežja.¹⁰

Operacija *Valuable*, kasneje preimenovana v BGFIEND, je bila v teoriji relativno dobro zasnovana. Albanske begunce, izurjene v podtalnem načinu bojevanja in skakanju s padalom, so nameravali spuščati v Albanijo, kjer bi tamkajšnje prebivalstvo pripravili do oboroženega odpora proti komunističnem režimu. Do spustov je vse potekalo po načrtu, zalomilo se je tedaj, ko so ugotovili, da jih na vseh dogovorjenih mestih čaka albanska policija. Tukaj je nastopil Kim Philby, ki je skrbno pošiljal podatke o operaciji Sovjetski zvezi. Iz pridobljenih dokumentov pa je razvidno, da so enote BGFIEND kljub velikemu polomu pred veliko nočjo 1952 še vedno delovale. Operacija BGFIEND je bila dokončno zaustavljena leta 1954.

Viri in literatura

OBOPUS BGFIEND, BGFIEND Objectives, Volume 18. Dostopno na spletu: <http://www.foia.cia.gov>.

OBOPUS BGFIEND, BGFIEND Operations in 1952, Volume 24. Dostopno na: <http://www.foia.cia.gov>.

Sarah-Jane CORKE, *US Covert Operations and Cold War Strategy: Truman, Secret Warfare and the CIA, 1945–53*, Taylor & Francis Routledge (2008).

Keith JEFFREY, *The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*, Bloomsbury Publishing (London, 2010).

Bruce PAGE, David Leitch, Phillip Knightley, *Dvojni Agent Philby*, Cankarjeva založba (Ljubljana 1969).

---

¹⁰ OBOPUS BGFIEND, BGFIEND Operations in 1952, Volume 24, str. 4–5.

UREDNIŠKA NAVODILA AVTORJEM

1. **Študentski zgodovinski časopis** je študentska strokovna revija, ki izhaja enkrat letno pod okriljem Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru. Strokovne članke prispevajo študenti zgodovine ali drugih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta Word for Windows) **lahko obsega do 4000 besed vključno z navedenimi viri in literaturo**. Prispevek mora biti poslan **po elektronski pošti urednici (e-mail: ana.sela3@gmail.com)**. **Slikovni material** v obliki laserske kopije ali v elektronski obliki (JPG format) mora biti opremljen s podnapisom in navedbo vira.
3. Oddani prispevek mora biti opremljen: s **povzetkom in ključnimi besedami**. **Ključne besede** morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK). **Povzetek** mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.
4. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe.
5. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene - citirane literature).
6. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov letnega), kraj in leto izida, strani.

Primeri:

- monografija: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan* : ok. 1245–1782 (Celje, 2005), str. 10.;
- članek v reviji: Darko Friš, »Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani,« *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005): str. 10.;
- časnik: (avtor), »Volitve v mariborski mestni zastop,« *Slovenski gospodar*, 27. november 1873, št. 48, str. 10;
- prispevek v zborniku: Vasilij Melik, »Vprašanje regij v naši preteklosti,« v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. 10;
- prispevek, snet s spleta: veljajo enaka pravila kot pri pisnih virih. Če avtor ni razviden, se navede nosilec avtorskih pravic. Datum objave je mogoče najti na dnu spletne strani (copyright) ali v naslovu; primer: Jože Mlinarič. *Encyclopaedia Britannica*. Dostopno na spletu: <https://www.britannica.com/> (Pridobljeno: 6. 6. 2017).
- kasneje se uporablja smiselna okrajšava (dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. ...).

Pri navajanju arhivskih virov je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta (primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.)

7. Ob koncu prispevka se navedejo uporabljeni **viri in literatura**, ki si po priimku avtorja (označenim z velikimi tiskanimi črkami), naslovom (če avtor ni znan) ali imenom arhiva sledijo po abecednem vrstnem redu.
8. Dodatne informacije lahko dobite na uredništvu revije.

ZAHVALA

Uredniški odbor se iskreno zahvaljuje predstojniku Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Mariboru ter predsedniku Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča Maribor red. prof. dr. Darku Frišu za vso pomoč in spodbudo.

Posebna zahvala gre tudi doc. dr. Alešu Mavru za kritično oko pri recenzijah, mentorstvo in spodbude pri nastajanju časopisa.

In nenazadnje hvala vsem študentom in študentkam zgodovine, ki ste prispevali svoje članke za časopis.

Prva večerja Študentske zgodovinske sekcije (Fotografija: Matic Ačko)

Izvršni odbor Študentske sekcije:

Predsednik: Uroš Turnšek
urnsek@gmail.com

Podpredsednik: Simon Očko
simon.ocko@gmail.com

Urednica Študentskega zgodovinskega časopisa: Ana Šela
ana.sela3@gmail.com

Kontakt:
zgodovinska.sekcija@gmail.com

Spletna stran:
zgodovinska-sekcija.jimdo.com

ISSN 1854-889X

9 771854 889004